

Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В.

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

V. KHAUSTOVA, N. TRUSHKINA

***NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD:
CONCEPTUAL FOUNDATIONS AND ENSURING MECHANISMS***

Monograph

Харків
2025

УДК 351.86:355.02(477)

X26

Рекомендовано вченою радою Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (протокол № 13 від 28.11.2025 р.)

Рецензенти: **Боярко Ірина Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової та науково-методичної роботи ПЗВО «Міжнародний Європейський університет» (м. Київ);

Лойко Валерія Вікторівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (м. Київ);

Пушак Ярослав Ярославович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри соціально-поведінкових, гуманітарних наук та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів)

Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В.

X26 Національна безпека України у повоєнний період: концептуальні засади та механізми забезпечення : монографія. Харків : ФОРМ Лібуркіна Л. М., 2025. 330 с. Укр. мова

ISBN 978-617-7801-56-5

DOI: <https://doi.org/10.32983/978-617-7801-56-5>

УДК 351.86:355.02(477)

ISBN 978-617-7801-56-5

© В. Хаустова, Н. Трушкіна, 2025

© ФОРМ Лібуркіна Л. М., 2025

Анотація

Монографію присвячено комплексному теоретико-методологічному та прикладному аналізу проблем забезпечення національної безпеки України у воєнний і повоєнний періоди в контексті трансформації глобального безпекового порядку. У роботі, на основі опрацювання теоретичних напрацювань українських і зарубіжних учених, уточнено зміст базових категорій безпеки та систематизовано концептуальні підходи до трактування національної й міжнародної безпеки. Окреслено ключові зміни у світовій безпековій архітектурі та визначено роль міжнародних організацій у формуванні стратегічних рамок безпекової політики. На основі порівняльного аналізу ідентифіковано сучасні ризики та загрози, а також розглянуто міжнародні методики оцінювання рівня національної безпеки. Обґрунтовано методичний підхід до оцінювання національної безпеки України у повоєнний період. Особливу увагу приділено нормативно-правовим, інституційним і організаційним механізмам забезпечення безпеки, а також розробленню практичних рекомендацій щодо формування Стратегії національної безпеки України у повоєнний період з урахуванням кращих світових практик, нових викликів і пріоритетів відбудови економіки.

Монографію призначено для науковців, експертів у сфері безпекових студій, державних службовців, аналітиків, керівників органів влади, фахівців сектора національної безпеки й оборони, а також для викладачів, докторантів і здобувачів вищої освіти.

Abstract

This monograph is devoted to a comprehensive theoretical-methodological and applied analysis of the problems of ensuring Ukraine's national security during the wartime and post-war periods in the context of the transformation of the global security order. Based on an examination of the theoretical contributions of Ukrainian and foreign scholars, the study clarifies the content of the core security categories and systematises conceptual approaches to interpreting national and international security. The work outlines the key changes in the global security architecture and identifies the role of international organisations in shaping the strategic frameworks of security policy. Through comparative analysis, contemporary risks and threats are identified, and international methodologies for assessing the level of national security are reviewed. The monograph substantiates a methodological approach to assessing Ukraine's national security in the post-war period. Particular attention is paid to the regulatory-legal, institutional, and organisational mechanisms of ensuring security, as well as to the development of practical recommendations for designing the Strategy of National Security of Ukraine for the post-war period, taking into account best global practices, emerging challenges, and the priorities of economic recovery.

The monograph is intended for researchers, experts in security studies, civil servants, analysts, government officials, professionals of the national security and defence sector, as well as for university lecturers, doctoral candidates, and graduate students.

ЗМІСТ

Передмова	6
Вступ	8
Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі міжнародної безпеки	12
1.1. Наукові підходи до трактування змісту безпеки	12
1.2. Аналіз сутності поняття «національна безпека» та її складових	29
1.3. Концептуальні підходи до визначення поняття «міжнародна безпека»	59
1.4. Аналіз зміни у системі міжнародної безпеки та визначення ролі і впливу міжнародних організацій	67
Розділ 2. Теоретико-методологічні засади оцінювання національної безпеки України та країн світу	78
2.1. Ризики та загрози національній безпеці: сутність і класифікація	78
2.2. Аналіз підходів до оцінювання національної безпеки в країнах світу	99
2.3. Теоретико-методичне обґрунтування підходу до оцінювання національної безпеки України у повоєнний період	141
Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період	189
3.1. Закордонна практика реалізації стратегій і державних програм забезпечення національної безпеки	189
3.2. Нормативно-правове та організаційне забезпечення національної безпеки в Україні	214
3.3. Механізми забезпечення національної безпеки у сучасному безпековому просторі: міжнародний та український досвід	237
3.4. Обґрунтування Стратегії забезпечення національної безпеки України у повоєнний період	252
Висновки	273
Список використаних джерел	281

CONTENTS

Preface	6
Introduction	8
Chapter 1. Theoretical aspects of ensuring national security of the state within the system of international security	12
1.1. Scientific approaches to interpreting the concept of security	12
1.2. Analysis of the essence of the concept of «national security» and its components	29
1.3. Conceptual approaches to defining the concept of «international security».....	59
1.4. Analysis of changes in the international security system and identification of the role and influence of international organizations.....	67
Chapter 2. Theoretical and methodological foundations for assessing national security of Ukraine and other countries	78
2.1. Risks and threats to national security: essence and classification	78
2.2. Analysis of approaches to assessing national security in countries around the world	99
2.3. Theoretical and methodological substantiation of the approach to assessing Ukraine’s national security in the post-war period.....	141
Chapter 3. Theoretical justification of the strategy for ensuring national security of Ukraine in the post-war period	189
3.1. Foreign practices in implementing strategies and state programmes for ensuring national security	189
3.2. Regulatory-legal and organizational support for national security in Ukraine.....	214
3.3. Mechanisms for ensuring national security in the modern security environment: international and Ukrainian experience	237
3.4. Substantiation of the Strategy for Ensuring National Security of Ukraine in the Post-War Period	252
Conclusions.....	273
Bibliography.....	281

ПЕРЕДМОВА

Монографія, яку пропонуємо увазі читачів, є результатом багаторічної дослідницької та аналітичної роботи, спрямованої на осмислення сучасних викликів і глибинних трансформацій у сфері національної безпеки України. Її написання припало на період істотних суспільних змін, спричинених повномасштабною агресією російської федерації, коли питання безпеки з академічної дискусії перейшли у площину щоденної практики виживання та розвитку держави. Саме тому у центрі нашої уваги – механізми забезпечення національної безпеки, їхня динаміка, інституційні умови формування та можливості адаптації до нових і швидкоплинних загроз.

Працюючи над монографією, автори прагнули поєднати фундаментальні теоретичні положення із практичними викликами, які постали перед Україною в умовах війни та повоєнного відновлення. У дослідженні враховано міжнародний досвід, сучасні підходи Європейського Союзу, НАТО й інших провідних міжнародних організацій, а також напрацювання у сфері стратегічного планування, управління ризиками і формування національної стійкості, що довели свою результативність у країнах зі сталими інституціями безпеки. Водночас особливий акцент зроблено на українських реаліях – наших сильних сторонах, структурних вразливостях і тих системних змінах, що визначатимуть майбутню архітектуру безпеки держави.

Монографія створена з переконання, що наука має відігравати ключову роль у формуванні державної політики безпеки. Лише спираючись на науково обґрунтовані підходи, системний аналіз ситуації, інтеграцію міжнародних стандартів та глибоке розуміння внутрішнього контексту дозволять Україні сформувати стійку та ефективну систему національної безпеки.

Ми сподіваємося, що наведені у дослідженні теоретичні узагальнення, методологічні положення та практичні рекомендації стануть корисними для фахівців органів державної влади, науковців, аналітиків, екс-

ПЕРЕДМОВА

пертів сектора безпеки та всіх, хто працює над розбудовою незалежної та процвітаючої України.

Автори висловлюють щирю вдячність колегам, дослідникам і практикам, чії ідеї, дискусії та підтримка сприяли формуванню концептуальної основи та змісту цієї роботи. Особлива подяка адресована тим, хто щоденно забезпечує оборону й безпеку нашої держави, – завдяки їхній мужності Україна має майбутнє, яке можна проектувати, досліджувати та відбудовувати.

З вірою у Перемогу, майбутнє процвітання України та переконанням у важливості науки для її майбутнього – доктор економічних наук, професор **Вікторія Хаустова** та кандидат економічних наук, старший дослідник **Наталія Трушкіна**.

ВСТУП

Повоєнний розвиток України відбувається в умовах глибокої та багатоаспектної трансформації глобального та регіонального безпекового середовища, що характеризується зростанням нестабільності, фрагментацією міжнародних відносин, посиленням геополітичної конкуренції та ерозією традиційних механізмів колективної безпеки.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України стала не лише найбільшим безпековим викликом для Європи з часів Другої світової війни, а й каталізатором переосмислення усталених підходів до забезпечення національної та міжнародної безпеки. Вона докорінно змінила характер загроз, масштаби ризиків і логіку взаємодії між державами, актуалізувавши потребу у формуванні нових стратегій стійкості, обороноздатності та кризового управління.

За цих умов сфера безпеки набула статусу визначальної складової державної політики України, ставши базовою передумовою не лише збереження суверенітету й територіальної цілісності, а й відновлення економіки, стабілізації соціальних процесів і підтримання ефективності публічного управління. Повоєнна відбудова країни об'єктивно неможлива без створення спроможної системи національної безпеки, здатної забезпечити захист життєво важливих інтересів держави, суспільства та громадян у ситуації тривалого безпекового напруження та високої невизначеності.

Саме тому дослідження теоретичних, методологічних і прикладних засад забезпечення національної безпеки набуває особливої актуальності як для наукової спільноти, так і для органів державної влади, відповідальних за формування та реалізацію стратегічних рішень.

Україна вступила у фазу повоєнного розвитку, маючи справу не лише з масштабними фізичними руйнуваннями, людськими втратами та економічним виснаженням, а й з необхідністю адаптації до нової архі-

ВСТУП

текстури міжнародної безпеки. У цій архітектурі ключового значення набувають такі чинники, як національна та інституційна стійкість, технологічна готовність, стратегічна автономія, здатність до міжсекторальної координації, а також глибока інтеграція до європейського та євроатлантичного безпекового простору.

Посилення ролі міжнародних організацій, формування нових форматів безпекових гарантій, трансформація системи колективної оборони та зростання значущості регіональних безпекових альянсів суттєво впливають на логіку національного безпекового планування та потребують ґрунтовного наукового осмислення.

Окремої уваги заслуговує зростаюча вразливість критичної інфраструктури, цифрових систем, логістичних ланцюгів та інформаційного простору, що перетворює безпекову проблематику на міждисциплінарний комплекс, який виходить далеко за межі традиційного військово-оборонного виміру. Сучасні загрози дедалі частіше мають гібридний характер, поєднуючи військові, економічні, кібернетичні, інформаційні та соціальні компоненти. Це зумовлює необхідність перегляду класичних моделей забезпечення безпеки та переходу до інтегрованих підходів, орієнтованих на управління ризиками, підвищення адаптивності та формування довгострокової резильєнтності держави.

У сучасних умовах національна безпека постає як складна багаторівнева система, що охоплює політичні, економічні, соціальні, інформаційні, технологічні та інфраструктурні компоненти. Її забезпечення вимагає від держави здатності одночасно реагувати на поточні загрози, прогнозувати майбутні ризики, відновлювати зруйновані елементи суспільно-економічного середовища та створювати інституційні умови для сталого розвитку.

Повоєнна відбудова України, таким чином, не може розглядатися виключно як процес фізичної реконструкції – вона є складним трансформаційним етапом, у межах якого формуються нові підходи до державного управління, стратегічного планування та взаємодії між секторами безпеки.

У цьому контексті ключовим завданням стає формування науково обґрунтованої, стратегічно цілісної та інституційно спроможної моделі

забезпечення національної безпеки, здатної ефективно функціонувати в умовах довгострокового конфлікту, обмежених ресурсів і постійних зовнішніх та внутрішніх трансформацій. Така модель має ґрунтуватися на поєднанні міжнародного досвіду, національних особливостей, сучасних методів аналізу ризиків і загроз, а також принципів демократичного цивільного контролю та міжвідомчої координації.

Метою цієї монографії є формування комплексного теоретичного, методологічного та прикладного підґрунтя для дослідження, оцінювання та стратегічного проектування системи національної безпеки України в умовах воєнних і повоєнних трансформацій.

У роботі здійснено спробу поєднати класичні та сучасні концепції безпеки з практичними механізмами державної політики, що дозволяє розкрити закономірності еволюції безпекового середовища та визначити перспективні напрями розвитку національної безпеки.

У *першому розділі* монографії систематизовано наукові підходи до трактування понять «безпека», «національна безпека» та «міжнародна безпека», а також проаналізовано трансформації глобального безпекового простору і роль міжнародних організацій у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки. Це створює теоретичну основу для подальшого дослідження та дозволяє окреслити концептуальні рамки аналізу безпекових процесів у сучасному світі.

Другий розділ присвячено методологічним засадам аналізу ризиків і загроз, оцінюванню рівня національної безпеки та розробленню підходів до її вимірювання з урахуванням специфіки воєнних і повоєнних умов. Запропоновані методологічні рішення спрямовані на підвищення аналітичної обґрунтованості управлінських рішень і можуть бути використані в практиці стратегічного планування та моніторингу безпекового середовища.

У *третьому розділі* монографії досліджено міжнародний та вітчизняний досвід формування стратегій національної безпеки, еволюцію нормативно-правового регулювання та інституційної архітектури у цій сфері. Особливу увагу приділено обґрунтуванню Стратегії забезпечення національної безпеки України у повоєнний період, яка розглядається

ВСТУП

як системоутворюючий документ, здатний забезпечити узгодженість політики, координацію між секторами та інтеграцію України до європейського і євроатлантичного безпекового простору.

Наукова новизна монографії полягає в інтеграції теоретичних концепцій безпеки, сучасних методологічних підходів до її оцінювання та практичних засад формування стратегічних рамок державної політики у сфері національної безпеки. Міждисциплінарний характер дослідження, використання міжнародного досвіду та поєднання якісних і кількісних методів аналізу дозволяють сформувати цілісне бачення трансформації системи безпеки України в умовах воєнних і повоєнних викликів.

Узагальнюючи, слід наголосити, що формування та реалізація ефективної державної політики забезпечення національної безпеки є ключовим завданням сучасного етапу розвитку України. Від її результативності залежить успішність повоєнної відбудови, рівень соціально-економічної стійкості, здатність держави протистояти майбутнім загрозам та інтегруватися до європейської системи безпеки. Саме тому наукове осмислення проблематики національної безпеки, запропоноване в цій монографії, має не лише теоретичне, а й вагомим практичне значення для стратегічного розвитку України.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Наукові підходи до трактування змісту безпеки

Упродовж останніх десятиліть проблематика безпеки набула принципово нового змісту та актуальності як у сфері державного управління, так і в підприємницькому секторі, науковому середовищі, освітньому просторі та громадянському суспільстві. Зростання масштабів і складності глобальних та національних викликів, інтенсивне поширення гібридних форм протидії, технологічна взаємозалежність держав і посилення нестабільності міжнародного середовища зумовили необхідність пошуку нових методів, інструментів і механізмів забезпечення безпеки. У таких умовах особливого значення набуває формування науково обґрунтованої методології дослідження безпеки як комплексного соціально-політичного та економічного феномену.

Як зазначає Я. Тимків [1], сучасні студії з проблем безпеки трансформувалися у відносно самостійну галузь суспільних наук. Безпекознавство дедалі виразніше оформлюється як міждисциплінарний напрям, що інтегрує знання з політичної науки, економіки, соціології, психології, міжнародних відносин і цифрових технологій. З урахуванням інтенсивності глобальних загроз і масштабів взаємозалежності держав безпека визнається ключовим чинником стабільності національних економічних систем і пріоритетом забезпечення їхньої резильєнтності.

Особливо гостро питання безпеки постало для України, яка з 2014 р. перебуває у стані тривалої збройної агресії з боку російської федерації. Повномасштабне вторгнення 2022 р. радикально змінило архітектуру регіональної і глобальної безпеки, актуалізувавши питання захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, функціонування дер-

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

жавного кордону, стійкості критичної інфраструктури та формування нових форматів міжнародних безпекових гарантій. Очікується, що безпекові пріоритети України стануть однією з центральних тем Мюнхенської безпекової конференції 2025 р., що підкреслює вагу українського кейсу у глобальному порядку денному.

За даними всеукраїнського опитування Центру Разумкова [2], проведеного у квітні 2024 р., 71 % респондентів вважають укладення міжнародних безпекових угод критично важливим для зміцнення обороноздатності України, тоді як 49 % сумніваються у достатності підтримки з боку партнерів для стримування російської агресії. Це відображає водночас високу довіру українців до зовнішньополітичної стратегії держави та усвідомлення масштабів загроз.

Результати іншого загальнонаціонального дослідження, здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Українським інститутом майбутнього у вересні 2024 р. [3], свідчать, що 64 % громадян упевнені, що гарантії безпеки з боку провідних держав світу можуть знизити ризик повторної агресії у майбутньому. Проте близько третини опитаних вважають, що ефективність таких гарантій залежатиме від ступеня інтеграції України до системи колективної оборони.

У листопаді 2024 р. Центр «Нова Європа» спільно з аналітичним агентством Info Sapiens [4] провів дослідження щодо пріоритетних моделей забезпечення національної безпеки України. Встановлено, що 33 % респондентів вбачають найдієвішою гарантією вступ України до НАТО; 14 % – розміщення на території України військових контингентів країн-партнерів; 12 % – розширення оборонної співпраці зі США; 8 % – розвиток національних високотехнологічних оборонних програм [4]. Отже, питання міжнародних безпекових механізмів залишаються провідними у суспільному дискурсі.

Всесвітній економічний форум [5] у грудні 2024 р. оприлюднив результати щорічного опитування щодо основних глобальних ризиків 2025 р. Серед топ-ризиків респонденти виокремили: ескалацію збройних конфліктів (22 %), екстремальні погодні явища (15 %), геоекономічні протистояння (10 %), швидке поширення дезінформації (8 %) та загострення соціальної поляризації (7 %) [5]. Переважання військових

загроз у структурі глобальних ризиків підтверджує системний характер безпекових викликів у сучасному світі.

За результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології [6], проведеного у січні 2025 р., 89 % громадян підтримують вступ України до ЄС, а 83 % – до НАТО. Водночас 48 % вважають інтеграцію до НАТО першочерговим кроком порівняно з членством у ЄС, що відображає домінування безпекових міркувань у суспільних оцінках [7].

Важливим чинником зміни суспільних уявлень є співвідношення свободи та безпеки. Згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи» та КМІС [8], проведеним у грудні 2024 – січні 2025 рр., 47 % українців обирають свободу навіть за умов високих ризиків, тоді як 35 % – безпеку як домінуючу цінність. Таке співвідношення засвідчує зрілість громадянського суспільства та посилення демократичних орієнтацій навіть у умовах війни.

Представлені статистичні дані й результати опитувань підтверджують, що питання безпеки стали центральними у стратегічних пріоритетах держави й суспільства. Вони демонструють високу значущість зовнішньополітичних гарантій, критичність міжнародної підтримки, поглиблення глобальних ризиків та зміни у ціннісних орієнтаціях населення. У таких умовах особливо зростає потреба у формуванні цілісної теоретико-методичної бази дослідження національної безпеки, адаптованої до умов війни та повоєнної відбудови, інтегрованої в систему європейської та глобальної безпеки.

Досягнення збалансованого сталого розвитку, підвищення стійкості національної економіки та забезпечення довгострокової резильєнтності можливі лише за умови розроблення концептуально виважених наукових підходів. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність уточнення понятійно-категоріального апарату, систематизації наявних теоретичних підходів та удосконалення методів аналізу безпекових процесів.

Вивченню питань формування безпекового простору в умовах глобальних трансформацій, пов'язаних зі змінами парадигм суспільного розвитку, присвячено багато наукових публікацій зарубіжних учених: D. Baldwin, S. Bersick, R. Betts, Z. Brzeziński, B. Buzan, Ch.-Ph. David,

K. Deutsch, D. Dewitt, M. Grącik, C. Gray, J. Herz, R. Jones, L. S. Kaplan, R. Keohane, K. Krause, A. Kwilinski, J. Mearsheimer, H. Morgenthau, N. Myers, D.K. Nanto, J. Nuysmans, J. Nye, J. Owen, B. Posen, R. Rosecrance, J. Rosenau, B. Russett, J. D. Singer, W. Stokhof, R. Ullman, P. van der Velde, T. Wilborn, M. Williams, B. Winiarski, O. Woever, R. Zięba, K. Żurkowski.

Як свідчить аналіз, проблематика забезпечення національної безпеки в умовах нестабільності, невизначеності та мінливості екзогенного середовища [9] є надзвичайно актуальним питанням, шляхи вирішення якого знайшли своє відображення у працях українських науковців (В. Абрамов, Л. Акімова, Ю. Бисага, О. Власюк, В. Геєць, В. Горбулін, І. Губарева, М. Гурковський, М. Сидор, О. Данильян, О. Дзьобань, І. Доронін, Л. Казакова, А. Качинський, М. Кизим, В. Кириленко, Н. Кінаш, І. Козьяков, І. Корж, М. Криштанович, Ф. Медвідь, Б. Мельниченко, О. Мотайло, А. Нашинець-Наумова, О. Нестерцова-Собакарь, Д. Павленко, О. Пархоменко-Куцевіл, Т. Подковенко, С. Пономарьов, О. Прокopenко, Я. Пушак, А. Редькіна, О. Резнікова, О. Рудакевич, Л. Рябовол, Г. Ситник, В. Смолянюк, А. Собакарь, О. Суходоля, Е. Тітко, Я. Тимків, Н. Фігель, Ю. Харазішвілі, О. Цевельов, Д. Чижов, Р. Штеба та інші).

Отже, на підставі проведеного аналізу наявних напрацювань дослідників можна умовно виділити декілька груп наукових робіт з проблем формування системи забезпечення національної безпеки та її функціонування. Так, *першу групу* праць складають фундаментальні твори філософів, соціологів, істориків, політологів, які з різних боків підходили до вивчення безпеки як соціального явища. Дослідники пов'язували безпеку передусім з державними утвореннями та зовнішніми загрозами, тим самим закладаючи основу наукової парадигми, згідно з якою гарантія безпеки в першу чергу здійснюється військовими засобами і головною інституцією, яка захищає власні інтереси, є держава.

У *другій групі* праць переважно домінує прагнення вчених осмислити збереження і розвиток безпечного стану будь-якої системи виходячи з теорії космогенезу. Суттєву частину наукових доробок присвячено обґрунтуванню проблеми безпеки через розуміння категорій свободи та істини, а також можливостей мирного об'єднання людей в добровільний союз, здатного гарантувати мир і безпеку.

Третю групу публікацій складають наукові напрацювання вчених, у яких викладено головні підходи до визначення поняття «національна безпека» крізь призму її суттєвих зв'язків з системою базисних цінностей суспільства. *Четверту групу* складають наукові твори, у яких досліджувалися складові елементи оборонного потенціалу (економічний, науковий, морально-політичний, військовий) та шляхи підвищення інших кількісних і якісних показників. Тобто основну увагу дослідників сконцентровано на розгляді проблеми підготовки силових структур держави та суспільства в цілому до можливої війни. Однак основні напрями досліджень обмежувалися визначенням реальних і потенційних загроз (причому виключно воєнних) суспільству та державі.

Здійснення спроби опрацювання теоретичних положень безпеки та власних концептуальних моделей забезпечення національної безпеки країн світу з точки зору національних інтересів і пріоритетів, місця та ролі у ній військової сили складають *п'яту групу* наукових робіт. У *шосту групу* можна систематизувати наукові праці, які присвячено розробленню проблеми суспільств транзитивного типу. Але у цих працях науковці не враховують той факт, що для суспільств транзитивного типу небезпека є домінуючою характеристикою системи.

Незважаючи на широке коло наукових досліджень з обраної теми, міждисциплінарність, багатоаспектність, наукова дискусійність окремих питань потребують проведення подальших розробок. І особливо вирішення цієї проблеми актуалізується унаслідок збройного конфлікту й активних бойових дій, які відбуваються останніми роками в Україні і спонукають до здійснення більш глибокого аналізу та зміни сприйняття безпекової парадигми, тобто трансформації системи понять і уявлень про безпеку, механізмів і стратегії її забезпечення в умовах повоєнного відновлення економіки.

Таким чином, ця проблема зумовила мету нашого дослідження, яка полягає в узагальненні та систематизації теоретичних підходів до визначення поняття «безпека»; уточненні суті та змісту цього терміна.

В основу дослідження покладено системний, структурно-функціональний, організаційно-структурний, лінгвістичний, синергетич-

ний і логіко-семантичний підходи. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення і постулати інституційної теорії, зокрема парадигми еволюційного розвитку; теорій «суспільного договору» Т. Hobbes, J. Locke, G. W. F. Hegel, J.-J. Rousseau, D. É. Durkheim, С.-Н. de Rouvroy, comte de Saint-Simon, P.-M. Foucault, J. Baudrillard; нелінійних процесів і хаосу; систем, глобалізації, національних інтересів Н. Morgenthau; державного управління; парадигми політичного реалізму; мондалістської парадигми F. Fukuyama; концепції етнокультурного поділу цивілізацій (або зіткнення цивілізацій) S. Huntington, міжнародної та національної безпеки, можливих конфліктів інтересів у сфері забезпечення національної стійкості за J. Anderis, P. Martin-Breen, D. Chandler; моделі національної стійкості та розвитку безпекового середовища, а також катастрофічні прогнози С. Santoro; геополітичні погляди Н. Mackinder, N. Spykman, Z. Brzeziński, A. Haushofer.

Термін «безпека» історично відповідає латинському «*securitas*» – безтурбованість, недбалість, душевний спокій, вільність від страху, безпеки, впевненість у собі [10].

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. концептуальні підходи до забезпечення національної безпеки зазнали істотних змін. Після Другої світової війни домінуючим був традиційний підхід до визначення безпеки у рамках парадигми політичного реалізму. Згідно з цією парадигмою основна роль у забезпеченні безпеки відводилася державі. Головною загрозою вважалася зовнішня воєнна. Ймовірність виникнення міждержавних конфліктів розцінювалася як висока, а ключова роль у їх розв'язанні відводилася силі. До того ж безпека держави отожднювалася з особистою безпекою, оскільки саме вона вважалася обов'язковою передумовою добробуту громадян [11]. За висновком Р. Джонса (R. Jones) [12], такий підхід був достатньо статичним та обмеженим. При цьому такі радикальні зміни відбулися виключно у мирний спосіб.

У нових умовах традиційний підхід до визначення національної безпеки, який зосереджувався на воєнному компоненті та мав державоцентричний характер, потребував перегляду. За таких умов популярності

набула теорія сек'юритизації, яку запропонували Б. Бузан (B. Buzan) і О. Вейвер (O. Waever) [13], та інші представники Копенгагенської школи. Новий дослідницький підхід дозволив розширити зміст поняття безпеки, включивши до нього, крім воєнного, також політичний, економічний, соціальний та екологічний компоненти. При цьому наукова спільнота визнавала ключову роль держави у забезпеченні національної безпеки [13].

Р. Ульман (R. Ullman) [14] підкреслював, що трактування національної безпеки виключно у контексті протидії військовим загрозам відвертає увагу від небезпек невоєнного характеру, а також не враховує багатьох аспектів, що стосуються захисту життєво важливих інтересів людини. У Звіті про людський розвиток 1994 року [15] на підставі висновку про неможливість досягнення миру у світі, якщо люди не будуть у безпеці у їхньому повсякденному житті, було сформульовано нову наукову концепцію пріоритетності безпеки людини та її складових частин – економічної, продовольчої, екологічної, політичної безпеки, безпеки здоров'я, особистої безпеки, безпеки спільнот.

На початку 1990-х років питання безпеки почало активніше розглядатися не лише на національному, а й на регіональному та глобальному рівнях. З появою концепту глобалізації загострилися дискусії щодо ролі національних держав в умовах посилення взаємозв'язків між ними, виходу на міжнародну арену нових гравців і формування глобальних мереж. Як зазначають Д. Хелд (D. Held) і А. Макгрю (A. McGrew) [16], унаслідок формування складної системи міждержавних політичних та економічних зв'язків для багатьох держав стратегія національної безпеки стала мало відрізнятися від міжнародної стратегії безпеки. Дослідники також стверджують, що глобалізація зумовлює перехід від державоцентричної політики до нової складної форми багатошарового глобального управління у сфері забезпечення безпеки [16].

Доцільно також звернути увагу на дискурс, відповідно до якого національні держави розширили розуміння безпеки виходячи за рамки принципу захисту національних інтересів на користь можливості втручання у разі необхідності захисту прав людини, що стало можливим за-

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

вдяки теорії про формування «глобального співтовариства» та розвитку концепції пріоритетності безпеки людини. На це, зокрема, звертав увагу Д. Чендлер (D. Chandler) [17], досліджуючи зміни парадигми безпекових досліджень.

Як показує аналіз наукових джерел, не існує загальноновживаного тлумачення категорії «безпека» та її похідного поняття «національна безпека». Це зумовлено передусім відсутністю загальноприйнятої теоретичної та методологічної бази, множинністю і розбіжністю вихідних позицій і підходів наукових шкіл.

Сьогодні теорія національної безпеки оперує багатьма поняттями, зокрема «національна безпека», «національні інтереси», «національні цінності», «стратегія національної безпеки», «міжнародна безпека», «регіональна безпека», «загроза національній безпеці», «загроза національним інтересам», «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки», «сектор безпеки», «обороздатність країни», «воєнна безпека», «державна безпека», «безпека держави» [18]. Водночас окремі поняття потребують більш детального розгляду.

Широке використання поняття «безпека» одержало у США наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років, коли цим терміном стали визначати комплексну сферу військово-громадських досліджень стратегії, технологій, контролю над озброєнням в умовах «холодної війни». Це пов'язано з тим, що проблема військового протистояння, особливо у новому ядерному вимірі, перетворилася на домінуючу сферу міжнародних відносин [19].

Ще однією галуззю, яка охоплюється широким поняттям «безпека», була діяльність стосовно мобілізації військових, економічних, матеріальних, людських та інших ресурсів держави в умовах військово-політичного протистояння в роки «холодної війни». Цю мету переслідувала радикальна реформа органів державної влади, яку провели США відповідно до Закону про національну безпеку 1947 р., згідно з яким створено Міністерство оборони, Центральне розвідувальне управління, Управління з мобілізації матеріальних та людських ресурсів, а також

вищий військово-політичний орган – Раду національної безпеки [20]. Поняття «безпека», яке раніше було прийнято в структурах НАТО, перетворилося на предмет «високої політики», головний об'єкт досліджень міжнародних відносин в Європі та інших регіонах світу [19].

У Статуті ООН однією з головних цілей створення та діяльності цієї організації визнано об'єднання зусиль міжнародного співтовариства для підтримки безпеки [21]. Країни-учасники Організації з безпеки і співробітництва в Європі у ст. 5 Гельсінського заключного акту (або Гельсінських угод) від 1 серпня 1975 р. зобов'язалися утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити ситуацію до такої міри, що виникне загроза щодо підтримки безпеки [22]. Тобто у цьому випадку під безпекою розуміється деяка якість міжнародних відносин, яка ставиться у залежність від того чи іншого рівня міждержавних правовідносин. Це дає підстави стверджувати, що безпеку можна розглядати як своєрідну інтегральну характеристику соціальної системи, яка залежить від багатьох чинників і характеризує той чи інший її стан [23].

Зуважимо, що Д. Хендриксон (D. Hendrickson) та А. Каркоська (A. Karkoszka) [24] зазначали, що міжнародне співтовариство прагне більш комплексно реагувати на конфлікти та проблеми безпеки, з якими стикаються держави. Реформа сектора безпеки є частиною спроби розробити більш узгоджені рамки для зниження ризику того, що слабкість або невдача держави призведуть до безладу. Така реформа спрямована на те, щоб допомогти державам посилити безпеку своїх громадян.

З погляду О. Резнікової [11], зміни у глобальному безпековому середовищі, поява нових і посилення традиційних загроз актуалізували питання щодо недосконалості безпекових систем, що існують, їх невідповідності умовам функціонування. Отже, постало питання про необхідність набуття системами національної безпеки нових характеристик, що надало б державам можливостей самостійно протистояти загрозам і небезпекам будь-якого характеру й походження.

Як стверджує О. Полтораков [25], «безпека» є міждисциплінарною категорією, синтетичним суспільствознавчим поняттям, що змушує дуже широко тлумачити цей термін, а хоча б достатньо усталеного його визначення й досі не існує. На думку Л. Акімової [26], при визначенні

сутності безпеки держави доцільним є дотримання міждисциплінарного підходу, що передбачає синтез функціонально-критеріальних ознак безпеки. Поняття «безпека» є різноплановим, воно позначає складне соціально-політичне явище, оскільки акумулює в собі багатогранну життєдіяльність, накопичений історичний досвід, зрештою, уподобання і культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, загалом земної цивілізації [27].

У роботі [28] автор наголошує, що науковці формулюють безпеку з точки зору наявності чи відсутності загроз, інакше кажучи – через тлумачення небезпечного. Так, С. Біскоп (S. Biscop) [29] посилається на Оксфордський словник англійської мови, що визначає безпеку як відчуття безпеки чи свободи або відсутність небезпеки. І хоча різні визначення можуть надавати дещо іншого розуміння безпеки – від появи екзистенційної загрози [13] до відсутності будь-яких зовнішніх [30] і внутрішніх [31] загроз, а також спроможності боротьби проти них [32], – тлумачення небезпеки або загрози безпеці невіддільне від самого поняття. Можна погодитися з американським політологом А. Уолферсом (A. Wolfers) [33], на думку якого безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим цінностям (цінностями у цьому разі є структура та якісні характеристики соціальної системи), а у суб'єктивному – відсутність страху, що вказаним цінностям буде завдано шкоди, що вони будуть піддані руйнації.

З точки зору Г. Ситника [23], феномен «безпека» інтерпретується і безпосередньо пов'язується із суб'єктивними за природою оцінками характеру та масштабів загроз цінностям суспільства, які характерні для конкретно-історичного моменту його розвитку. Таким чином, наявність безпеки дає змогу суспільству зберігати та примножувати свої базові цінності. З огляду на викладене, безпека сама є цінністю, поряд з іншими цінностями суспільства і держави. Саме таке розуміння сутності категорії «безпека» вважається класичним серед наукових шкіл США і провідних країн Європи.

І. Корж [34] запропонував три концептуальні підходи до визначення безпеки: 1) відсутність загроз системі; 2) захищеність системи від наявних та ймовірних загроз; 3) загрози існують завжди, вони негатив-

но впливають на систему, однак вжиті заходи мінімізують їхній негативний вплив, що дає змогу системі функціонувати і розвиватися.

М. Шутий [35] вважає, що загалом категорія «безпека» характеризується такими критеріями: 1) відсутність загрози життю, здоров'ю людей, майну, тваринам, рослинам і довкіллю; 2) стан стабільності та спокою, який дає можливість громадянам користуватися своїми правами та виконувати свої обов'язки; 3) відсутність ризику та нестабільності, яка може створити загрози для життя і здоров'я людей.

При цьому Х. Гертнер (H. Gärtner) [32] стверджує, що водночас із можливістю зміни політичних, економічних і культурних умов середовища, в якому може виникнути загроза, одним зі способів підвищення безпеки є збільшення військової спроможності. Н. Андрен (N. Andrén) [36] визначає безпеку як внутрішню свободу самостійно приймати політичні рішення під тиском зовнішнього агресора. Всі ці визначення посилаються на поняття загрози, агресора, небезпеки, запозичені з нео-реалізму. Такий комплексний підхід, який запропоновано У. Хельберг [28], призводить до подальшого розвитку наукового безпекового дискурсу та нормативного конструювання безпекової політики, наприклад, у рамках ЄС, у військово-політичному контексті, звужуючи таким чином «всеосяжний» характер безпеки.

Водночас безпеку можна вважати: 1) комплексною характеристикою соціальної системи; 2) об'єктивною характеристикою зовнішніх умов середовища функціонування системи, що припускає наявність спрямованої ззовні на систему небезпеки та певну можливість її прояву; 3) комплексну характеристику взаємовідносин усередині самої системи [23].

У науковій роботі, що підготовлена під керівництвом Г. Ситника [23], безпека трактується як: 1) відсутність небезпеки; 2) невід'ємна властивість системи; 3) результат специфічної діяльності, передусім державних інститутів; 4) певний стан (відносин між суб'єктами; соціальної системи; держави; стійкості, стабільності системи); коли досягнутий бажаний рівень взаємовідносин між об'єктами.

На рис. 1.1 наведено класичні принципи наукового вивчення безпеки.

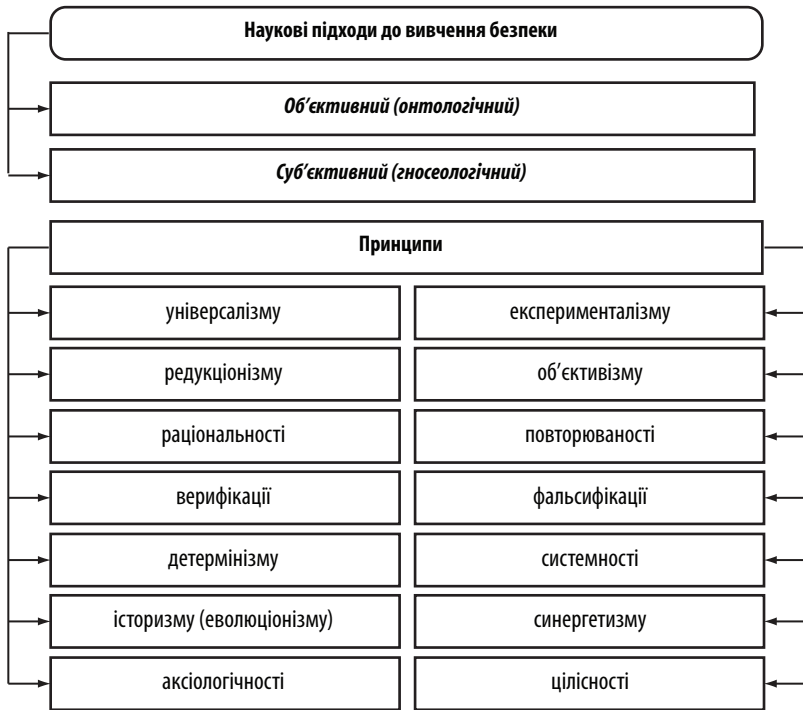

Рис. 1.1. Головні фундаментальні принципи, на яких ґрунтуються трактування поняття «безпека»

Джерело: побудовано авторами на основі [23]

Сутнісні характеристики безпеки розглядаються науковцями через призму властивостей зміни параметрів у часі та просторі, тобто виокремлюються два підходи: статичний і динамічний. Тому переважна більшість дослідників визначають безпеку як стан функціонування системи і діяльність, яку спрямовано на своєчасне реагування на виклики, небезпеки та загрози.

Під безпекою пропонується розуміти діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів з виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і відвернення загрози, здатної знищити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, за-

вдати невідшкодованих збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку [37].

Поняття «безпека» означає збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого наявні суспільні правовідносини спрямовані на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу реальних і потенційних викликів, ризиків, небезпек і загроз або уникнення їх, як всередині держави, так і за її межами, що дозволяє зберегти систему людських, суспільних і державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток [38].

О. Пархоменко-Кучеві [39] розуміє під безпекою не лише поняття та набір вимог, які не завжди виконуються, але і реальний стан людини, суспільства та держави, які мають відчутти на собі цей «стан безпеки».

Українська енциклопедія державного управління тлумачить поняття «безпека» як стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і стало-го розвитку, а на їх основі – можливість надійного захисту всіх її елементів (підсистем, сфер, об'єктів) від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій [40]. У Словнику української мови дефініція «безпека» визначається як стан, коли кому-небудь або чому-небудь ніщо не загрожує [41].

А. Нашинець-Наумова [42] зазначає, що концепція безпеки в концентрованому вигляді являє собою систему офіційно прийнятих принципів поглядів держави і суспільства на цінності та інтереси, на способи і механізми захисту від потенційних і реальних загроз.

На підставі теоретичного аналізу встановлено, що є група дослідників, яка пов'язує безпеку з певним станом (ступенем або рівнем) захищеності. Так, О. Дзьобань і О. Соснін [43] представляють поняття «безпека» як рівень (ступінь) захищеності будь-якого суб'єкта від тих чи інших загроз, унаслідок впливу яких йому (суб'єкту) може бути нанесений певний збиток.

В Енциклопедії сучасної України безпека розглядається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, держави, довкілля від реальних або потенційних загроз, що їх створю-

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

ють антропогенні чи природні чинники [44]. У Великій українській енциклопедії безпека трактується як: 1) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, спільноти, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз; 2) властивість предметів, явищ, процесів зберігатися за руйнівних впливів [45].

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні дослідники пропонують різні тлумачення поняття «безпека» через його складний, багатокomпонентний та міждисциплінарний характер (табл. 1.1) [1; 23; 28; 29; 31; 32; 34–37; 39–48].

Багатоаспектність і комплексність проблеми забезпечення національної безпеки держави, про що наголошує В. Копанчук [49], зробили її предметом дослідження фахівців практично всіх галузей наукового знання: техніки, філософії, соціології, права, психології, економіки, математики, екології, біології, охорони здоров'я та ін. Ефективне державне управління національною безпекою передбачає систематизацію, деталізацію, класифікацію, визначення закономірностей, взаємозв'язку та внутрішньої ієрархії між ними, а також основними поняттями, які використовуються при дослідженні національної безпеки.

Отже, сучасні уявлення про феномен безпеки є достатньо неоднозначними й різними, тому у науковому обігу застосовуються різноманітні трактування цього поняття (рис. 1.2).

Отже, проведений критичний аналіз наукових джерел засвідчує відсутність єдиного універсального підходу до визначення сутності, змісту та структури безпеки. Це пояснюється різноманітністю наукових шкіл, концепцій державного управління та ризик-менеджменту, різними предметними полями дослідників, а також комплексним і багатовимірним характером самого феномену безпеки.

У сучасних умовах, позначених високим рівнем глобальної турбулентності, загостренням збройних конфліктів, гібридних загроз, природних і техногенних катастроф, проблематика національної безпеки набуває особливої значущості. Для України ці виклики стали критичними в умовах запровадження воєнного стану та триваючої військової агресії російської федерації, що радикально змінила структуру національних ризиків і підвищила вимоги до системи державної безпеки.

Таблиця 1.1

Контент-аналіз поняття «безпека»

Автор(-и) або назва документа, видання	Складові елементи																	
	стан (рівень) захисності	процес	відсутність загроз	постійний суцільний процес	відсутність небезпеки	невід’ємна властивість системи	результат специфічної діяльності	певний стан відносин між суб’єктами	певний стан соціальної системи	певний стан стійкості системи	відчуття безпеки або свободи	спроможність боротися проти загроз	захисність системи від загроз	відсутність ризику та нестабільності	внутрішня свобода	комплексна характеристика	система	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
N. Andrián															+			
M. Ayoob			+															
S. Biscop					+						+							
D. Fisher							+											
H. Gärtner												+						
J. Kukulka				+														
J. S. Nye, Jr.			+															
A. Wolfers			+															
R. Zięba																		
О. Дзьобань, О. Соснін	+																	

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

Закінчення табл. 1.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
І. Корж			+							+			+				
А. Наशिнець-Наумова																	+
О. Пархоменко-Куцевіл	+																
Г. Ситник та ін.					+	+	+	+	+	+						+	
Я. Тимків	+	+															
У. Хельберг			+														
М. Шутий			+							+							
Словник української мови	+															+	
Українська енциклопедія державного управління									+	+			+				
Енциклопедія сучасної України	+																
Велика українська енциклопедія	+						+										
Загальна кількість згадувань	7	1	6	1	2	2	2	1	2	4	1	1	2	1	1	1	1

Джерело: складено авторами на основі опрацювання та узагальнення [1; 23; 28; 29; 31; 32; 34–37; 39–48]

Рис. 1.2. Концептуальні підходи до трактування безпеки

Джерело: авторська розробка

Теоретичне узагальнення наукових підходів дозволяє встановити, що поняття «безпека» часто ототожнюється з такими категоріями, як державна та національна безпека, обороноздатність держави, воєнна безпека, національні інтереси, національні цінності, безпека суспільства та безпека особистості. Попри багатозначність застосування терміна, у більшості інтерпретацій простежується спільна логіка: безпека розглядається як стан захищеності, відсутності загроз, здатності до сталого розвитку та ефективного функціонування системи.

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

Узагальнення поглядів дослідників дає змогу виділити *три концептуальні підходи* до трактування сутності безпеки:

- ▷ безпека як стан захищеності системи;
- ▷ безпека як відсутність або мінімізація реальних і потенційних загроз;
- ▷ безпека як стан стійкості, що забезпечує здатність системи функціонувати та відновлюватися під впливом кризових факторів.

У цій монографії безпека розглядається через призму стійкості економічної системи, а саме як:

- 1) здатність держави забезпечувати захищеність, резильєнтність і сталий розвиток економіки;
- 2) стан, що створює необхідні умови для безперервного функціонування критично важливих елементів економічної та соціальної систем;
- 3) високий ступінь захищеності, який забезпечує адаптацію, відновлення та безперервність розвитку під впливом ризикових і кризових факторів.

Подальший розвиток теоретико-методологічних засад вимагає формування цілісного стратегічного підходу. Одним із ключових завдань найближчої перспективи є обґрунтування та розроблення Стратегії забезпечення національної безпеки України у повоєнний період [50], у якій необхідно визначити спектр загроз і ризиків [9], інструменти їх мінімізації та механізми інтеграції України в сучасний європейський і глобальний безпековий простір. Зміст цих проблем більш ґрунтовно розглядається у третьому розділі монографії.

1.2. Аналіз сутності поняття «національна безпека» та її складових

У сучасних геостратегічних реаліях питання національної безпеки постають у багатовимірному та динамічному контексті, що зумовлено радикальними змінами у глобальному безпековому середовищі. Висока турбулентність міжнародної системи, поши-

рення гібридних та асиметричних загроз, технологічна вразливість критичних секторів, а також зростання частоти надзвичайних природних і техногенних подій формують потребу у новому підході до захисту держави. За цих умов безпека розглядається не лише як захищеність від загроз, а як здатність держави та суспільства зберігати функціональність, адаптуватися до руйнівних впливів і відновлюватися після кризових ситуацій, що підкреслює ключову роль концепції резильєнтності у сучасному державному управлінні.

Для України питання безпеки набули критичного значення після повномасштабного вторгнення російської федерації, яке докорінно змінило характер і масштаб загроз. Воєнні дії, масовані ракетні та дроніві атаки, кіберагресія, руйнування інфраструктурних об'єктів та дестабілізація соціально-економічних процесів актуалізували потребу не лише в оборонній спроможності, а й у здатності держави забезпечити стійкість ключових систем. Розширення спектра ризиків – від загроз суверенітету, територіальній цілісності та контролю над державним кордоном до уразливості енергетичної, транспортної, логістичної та цифрової інфраструктури – поставило на порядок денний завдання формування інтегрованої моделі національної резильєнтності.

У цих умовах безпека України дедалі більше визначається не тільки можливістю відвернути чи нейтралізувати загрози, але й здатністю держави, її інституцій та суспільства витримувати тривалі кризові навантаження, адаптуватися до змін і швидко відновлюватися після руйнувань. Саме резильєнтність стає ключовим критерієм спроможності держави підтримувати безперервність функціонування критично важливих секторів і забезпечувати життєдіяльність населення навіть у найскладніших умовах. У результаті цього формується нове бачення національної безпеки як системи, що поєднує оборонний потенціал, інституційну стійкість, здатність до адаптації та підготовленість до майбутніх шоків.

Результати соціологічного опитування, яке проводилося соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні з 22 вересня по 1 жовтня 2022 р. [51], показали, що 56 % респондентів обирають безпеку. При цьому вступ

України до НАТО більшість громадян України (49 % серед 2018 респондентів) вважають пріоритетним напрямом гарантування національної безпеки після російської агресії. Про це свідчать дані опитування, проведеного з 13 по 21 грудня 2022 р. Фондом «Демократичні ініціативи» та соціологічною службою Центру Разумкова у співпраці з «Європейською правдою» [52]. Так, 48,9 % опитаних заявили, що саме членство в Альянсі у майбутньому гарантує безпеку Україні. Близько 10 % вважають найкращим варіантом угоду про стратегічну оборонну співпрацю з кількома союзниками (наприклад, Польща, країни Балтії) без США. А 8,5 % респондентів підтримують позаблоковий або нейтральний статус з міжнародними безпековими гарантіями для України. 6,7 % опитаних виступають за угоду про стратегічну оборонну співпрацю із США.

24–31 серпня 2022 р. соціологічна служба Центру Разумкова у рамках проекту «Роль і місце України у перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки», що виконується за підтримки Фонду Ганнса Зайделя [53], провела експертне опитування. В опитуванні взяли участь 44 провідних українських і 10 закордонних експертів. До головних сценаріїв формування майбутньої системи міжнародної безпеки віднесено: 1) зміцнення субрегіональних (секторальних) союзів, альянсів і переформатування наявних інститутів на основі домовленостей між новими утвореннями (Європа – 76,5 % опитаних; Євроатлантика – 66,7 %); 2) збереження наявних безпекових інститутів із суттєвим їх реформуванням і підвищенням ролі субрегіональних утворень (Європа – 74,5 %; Євроатлантика – 84,3 %); 3) розпад наявних і формування нових пан- і субрегіональних альянсів, ситуативних коаліцій (Європа – 27,5 %; Євроатлантика – 19,6 % респондентів).

Під час дослідження, проведеного науковцями Інституту соціології НАН України у період з 9 по 18 вересня 2022 р. [54], встановлено, що найважливішими цінностями українців є власна безпека та безпека близьких людей (98,5 % респондентів); державна незалежність України (97,1 %); демократичний розвиток країни (94 %).

Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного республіканського інституту США (IRI) з 1 по 5 лютого 2023 р. [55] про-

ведено опитування шляхом телефонних інтерв'ю 2000 українців на всій території України (крім окупованих територій Криму та Донбасу). Під час опитування виявлено, що за вступ України до НАТО висловлювалося 82 % респондентів (у квітні 2022 р. – 59 %), а за членство у ЄС – 85 %.

Слід наголосити, що з 26 лютого по 15 березня 2023 р. здійснено експертне опитування (40 експертів – це працівники дослідницьких наукових установ та організацій, викладачі закладів вищої освіти, фахівці з питань міжнародних відносин Міністерства закордонних справ України, Офісу Президента, обласних військових державних адміністрацій), що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова у рамках проекту Програми МАТРА [56], яка фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні. У процесі опитування виявлено, що 90 % експертів позитивно оцінюють зовнішню політику України в умовах війни. Оцінюючи ефективність зовнішньої політики держави за різними напрямками, найвищі оцінки експерти надали політиці стосовно зміцнення відносин з країнами світу і міжнародними організаціями (95 % вважають її ефективною); покращення міжнародного іміджу України, її авторитету у світі (92,5 %); просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках (90 %); інтеграції до Європейського Союзу (87,5 %). Крім цього, 77,5 % експертів підкреслюють ефективність політики стосовно інтеграції України до НАТО, 72,5 % – стосовно захисту прав українців за кордоном [56].

За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології [57], станом на січень 2023 р. 92 % українців хочуть, щоб Україна стала членом ЄС. А 86 % опитаних підтримують вступ України до НАТО. За регіональним розподілом найбільший показник щодо вступу до НАТО – у мешканців західних областей України (92 %) і найменший – у жителів східних областей (80 %). Якщо порівняти відповіді, які отримано до 24 лютого 2022 р., щодо євроатлантичних настроїв, які передбачають військове співробітництво України з НАТО, то ситуація виходить така: про необхідність такого співробітництва з НАТО заявляло лише 49 % опитаних [58].

Згідно з дослідженнями Чиказької ради з глобальних питань (CCGA) [59] визначено, що війна в Україні змінила погляд американців

на сучасний світ, змістивши фокус їхньої уваги на європейській безпеці та бачення пріоритетів у зовнішній політиці США. На найвищому рівні нині є підтримка американцями НАТО та американських військових баз в Європі. 50 % респондентів вважають, що Європа є найважливішим регіоном світу для безпеки Сполучених Штатів. Більшість опитаних підтримує вступ нових членів НАТО Швеції (76 %), Фінляндії (76 %), а також підтримали би вступ України (73 %) та Грузії (67 %).

У результаті опитування, проведеного у 2023 р. Американським Інститутом громадської думки Геллап [60], виявлено, що більшість мешканців США бачить російсько-українську війну та російську військову силу як критичні загрози. Відповідаючи на запитання, яку загрозу становить війна в Україні для життєво важливих інтересів США, 56 % американців описують це як «критичну загрозу», 36 % кажуть, що це «важливо, але не критично», а 8 % не вірять, що це становить важливу загрозу. При цьому варто зазначити, що сприйняття війни як критичної загрози інтересам США дещо зросло порівняно з 2022 р. (52 %), та значно вище, ніж у 2015 р. (44 %).

Узагальнення отриманих результатів переконливо свідчить, що проблематика національної безпеки в сучасних умовах набуває не лише теоретичного, а й прикладного стратегічного значення. Актуальність обраної тематики зумовлена трансформацією міжнародного безпекового середовища, зростанням масштабів воєнних і гібридних загроз та необхідністю формування стійкої моделі розвитку держави у періоди криз і відновлення. У таких умовах особливої ваги набуває розроблення цілісного теоретико-методичного забезпечення національної безпеки України, здатного інтегрувати сучасні концепції, міжнародні стандарти та підходи до зміцнення резильєнтності держави. Це зумовлює потребу у подальших наукових дослідженнях, спрямованих на уточнення понятійно-категоріального апарату, систематизацію наявних наукових підходів і вироблення узгодженої методології аналізу безпекових процесів у воєнний і повоєнний періоди.

Дослідженню еволюційного розвитку безпекових орієнтирів, проблем формування безпекового середовища в умовах системних трансформацій, пов'язаних зі змінами парадигм суспільного розвитку, при-

свячено багато наукових публікацій зарубіжних учених: S. Bersick et al., Z. Brzeziński, B. Buzan, Ch.-Ph. David, K. Deutsch, D. Dewitt, M. Grącik, R. Jones, L. S. Kaplan, N. Myers, D. K. Nanto, J. Owen, B. Russet, J. D. Singer, W. Stokhof, P. van der Velde, T. Willborn, O. Woever, K. Żurkowski та інші. Окремі аспекти формування національних інтересів і цінностей як ключових елементів національної безпеки країн світу входять до кола наукових інтересів таких видатних дослідників, як R. Aron, H. Kissinger, W. Lippman, H. Morgenthau, J. Rosenau, K. Waltz.

Як свідчить аналіз, проблематика забезпечення національної безпеки в умовах нестабільного безпекового простору є надзвичайно актуальним питанням, шляхи вирішення якого знайшли своє відображення у працях українських науковців (Л. Акімова [26]; В. Антонов [61]; Ю. Бисага та ін. [62]; О. Власюк [63]; О. Гончаренко та ін. [64]; В. Горбулін, А. Качинський [65]; О. Дзьобань, О. Соснін [43]; А. Єзеров [66]; Л. Казакова [67]; Т. Крук [68]; М. Левицька [69]; Б. Мельниченко, Н. Фігель [70]; А. Мосейко [71]; О. Мотайло [72]; Д. Павленко та ін. [73]; О. Пархоменко-Куцевіл [39]; Т. Подковенко [74]; О. Резнікова [11; 75]; О. Рудакевич [76]; Л. Рябовол [77]; Г. Ситник [78]; В. Співак [79]; В. Ткаченко та ін. [80]; Т. Ткачук [81]; Д. Чижов [82]; Р. Штеба [83] та інші).

На основі бібліометричного аналізу встановлено, що різноманітні аспекти забезпечення національної безпеки входять до кола багаторічних наукових інтересів більшості провідних учених. За назвою статей, рефератом і ключовим словом «національна безпека» у міжнародній наукометричній базі Scopus знайдено 77047 документів за 1893–2024 рр.

На наступному етапі дослідження ми обмежили межі пошуку, уточнюючи ключові слова. Тобто для пошуку використано такі словосполучення, як «національна безпека» і «держава або країна», у результаті чого знайдено 35862 документи за 1924–2024 рр. Як показує аналіз, особливої актуальності питання забезпечення національної безпеки країни набули у період з 1973 року. Так, за 1973–2000 рр. кількість наукових праць зросла з 28 до 215, або у 7,7 разу. За цей період середній

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

темپ щорічного зростання становив 7,8 %. А за 2000–2023 рр. кількість робіт збільшилася у 12,7 разу, або з 215 до 2730. Середній темп зростання складав щороку 11,7 %. Здебільшого у публікаціях зустрічаються такі ключові слова: людина, національна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, енергетична безпека, мережева безпека, кліматичні зміни, урядування, тероризм, сталий розвиток, прийняття рішень, оцінювання ризиків, міжнародна кооперація і співпраця, міжнародні відносини тощо.

До основних видань, у яких публікуються праці з тематики забезпечення національної безпеки країни, можна віднести: Sustainability Switzerland (183 документи); Proceedings Of SPIE The International Society For Optical Engineering (158); Jane S Defence Weekly (154); Proceedings Of The International Astronautical Congress Iac (127); Energy Policy (112 документів).

Ключовими організаціями, що займаються вирішенням обраної проблематики, є Chinese Academy of Sciences (319 документів); University of Oxford (218); King's College London (185); The Australian National University (160); Harvard University (158); University of Chinese Academy of Sciences (150); University of California, Berkeley (143); London School of Economics and Political Science (139); Centers for Disease Control and Prevention (135); Columbia University (132 документи). Результати аналізу свідчать, що здебільшого роботи за досліджуваною тематикою публікують науковці із США (10487 документів), Великої Британії (3264), Китаю (2452), Індії (1360), Австралії (1335), Німеччини (1174), Канади (1113), України (869), Італії (862), Нідерландів (760), Франції (745), Іспанії (510), Японії (495), Південної Кореї (437), Польщі (430 документів) та інших країн світу.

За типами документів праці можна проранжувати таким чином: 1-ше місце посідають наукові статті (59,8 % загальної кількості публікацій за цією темою дослідження); 2-ге – розділи книг або монографічних видань (14,9 %); 3-тє – матеріали конференцій (11,3 %); 4-тє – оглядові статті (6,8 %); 5-тє місце – книги (4,6 %). Переважна більшість наукових робіт із проблем забезпечення національної безпеки держави

публікуються за такими галузями знань: соціальні науки (32,7 % загальної кількості праць з досліджуваної тематики); медицина (8,7 %); інженерія (8,6 %); охорона навколишнього природного середовища (7 %); комп'ютерні науки (5,9 %); економіка і фінанси (5,1 %); бізнес, менеджмент і бухгалтерський облік (4,1 %).

До головних спонсорів, які фінансують наукові публікації з обраної проблематики, можна віднести таких: National Natural Science Foundation of China (503 документи); European Commission (373); National Science Foundation (286); National Institutes of Health (266); U.S. Department of Health and Human Services (181); U.S. Department of Energy (180); Ministry of Science and Technology of the People's Republic of China (148); Economic and Social Research Council (145); Horizon 2020 Framework Programme (141); National Key Research and Development Program of China (128 документів). Отже, аналіз публікаційної активності підтвердив, що починаючи з 1973 року спостерігається зростання наукового інтересу до дослідження розвитку системи забезпечення національної безпеки в умовах змін глобального безпекового простору.

Незважаючи на широке коло наукових досліджень з обраної теми, багатоаспектність і дискусійність окремих питань потребують проведення подальших розробок. І особливо вирішення цієї проблеми актуалізується через події політико-правового та воєнного характеру, які відбуваються останніми роками в Україні і спонукають до здійснення більш глибокого аналізу та зміни сприйняття безпекової парадигми, тобто трансформації системи понять і уявлень про національну безпеку, механізмів і стратегії її забезпечення в умовах повоєнної відбудови країни.

Таким чином, ця проблема зумовила мету нашого дослідження, яка полягає в узагальненні та систематизації теоретичних підходів до визначення поняття «національна безпека»; уточненні суті, змісту та структури національної безпеки з урахуванням особливостей військового стану України та умов повоєнного періоду. В основу дослідження покладено системний, структурно-функціональний, організаційно-структурний, лінгвістичний, синергетичний і логіко-семантичний підходи.

Аналіз літератури свідчить, що поняття «національна безпека» було вперше застосовано у 1904 р. президентом США Т. Рузвельтом у посланні Конгресу США при обґрунтуванні встановлення повного контролю над зоною Панамського каналу. Це відповідало інтересам національної безпеки країни, яка визначалася таким станом суспільства, за якого Сполучені Штати зберігаються як вільна нація, і дотримується недоторканність її основних інститутів і цінностей [85].

Безпекове мислення було пов'язане як з військовою сферою, що приділяла основну увагу балансу сил, потенціалів та озброєнь, так і з обґрунтуванням безпеки політичної системи, її стабільності та ефективності. Тому на той час основу системи національної безпеки складали воєнна і зовнішньополітична безпеки. Поняття «національна безпека» увійшло у суспільно-політичний лексикон на Заході у 1934 році. Воно вживалося передусім як синонім обороноздатності держави. І фактично до середини 1980-х р. XX ст. під цим поняттям розуміли переважно саме воєнну та політичну безпеку [23]. Але на початку 1990-х р. XX ст. у теоретичних дослідженнях, філософсько-соціологічній і політичній літературі термін «національна безпека» та проблеми її забезпечення все більше починають розглядають з різних наукових точок зору.

Безпосередньо нормативне закріплення поняття національної безпеки відбулося у 1947 р. із прийняттям закону США «Про національну безпеку» (The National Security Act of 1947), який підписано президентом США Г. Труменом. Цей законодавчий документ передбачав кардинальну реорганізацію зовнішньополітичних і військових структур уряду США. Було створено багато інституцій, які вважалися важливими і необхідними при формуванні та реалізації зовнішньої політики, зокрема Раду національної безпеки (РНБ). На основі цього законопроекту також засновано Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), яке реорганізовано з Управління стратегічних служб часів Другої світової війни та невеликих післявоєнних розвідувальних організацій. Згодом головним органом військової розвідки стало Розвідувальне управління оборони [20]. У Законі США «Про національну безпеку» цей термін визначено як інтеграцію питань внутрішньої, зовнішньої та воєнної політики в інтересах вироблення урівноваженого підходу до вирішення

проблеми використання державою різних засобів – воєнних і невоєнних у своїй зовнішній політиці для забезпечення власної безпеки [86]. Тобто акцент у цьому формулюванні робиться на заходах США саме у зовнішньополітичній сфері.

При цьому необхідно зазначити, що, на думку колишнього міністра оборони США Г. Брауна (H. Brown) [87], національна безпека є здатністю зберігати територію, підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути та систему управління, контролювати свої кордони.

У Стратегії національної безпеки США 2017 року визначено чотири пріоритетні сфери зовнішньої політики: 1) захист американців і американського способу життя; 2) сприяння економічному процвітання Америки; 3) збереження миру через силу (підвищення військової могутності США і стримування ворогів); 4) подальше поширення американського впливу у світі [88]. Як зазначають окремі дослідники цього питання, національна безпека – це не те, що просто впливає на добробут американців. Передусім це те, що передбачає їхній захист, безпеку і свободи [89]. Отже, варто зауважити, що американська модель національної безпеки базується на методологічних розробках американського політолога Г. Моргентау (H. Morgenthau), у яких національна безпека розуміється як безпека громадян, суспільства і держави.

Якщо розглядати Стратегію національної безпеки Великої Британії, яку схвалено восени 2010 року, то цей документ розпочинається словами: «Безпека нашої нації є першим обов'язком уряду. Це основа нашої свободи і процвітання» [90]. Тобто діяльність із забезпечення національної безпеки є одним із пріоритетів розвитку країни.

У Стратегії національної безпеки Республіки Польща – 2020 [91] одним із національних інтересів республіки Польща у національній безпеці є «захист незалежності, територіальної цілісності, суверенітету і забезпечення безпеки держави і громадян» [92; 93].

Автор концепції етнокультурного поділу цивілізацій С. Гантінгтон (S. P. Huntington) опублікував у 1957 р. працю під назвою «Солдат

і держава: теорія і політика цивільно-військових відносин» [94], у якій обґрунтував важливість цивільно-військових відносин. Останні, на думку автора [94], є одним із аспектів національної політики безпеки, що має на меті підвищення безпеки соціальних, економічних і політичних інститутів країни від загроз з боку інших незалежних держав.

Національну безпеку С. Гантінгтон (S. P. Huntington) [94] розглянув у трьох формах: військова політика безпеки (система заходів, спрямованих на мінімізацію або нейтралізацію спроб послабити чи знищити націю збройними силами, що діють за межами її інституційних і територіальних кордонів); внутрішня політика безпеки (стосується загрози диверсій, спрямованих на послаблення або руйнування держави за допомогою сил, що діють у межах своїх територіальних та організаційних кордонів); ситуаційна політика безпеки (пов'язана із загрозою руйнувань унаслідок змін у соціальних, економічних, демографічних і політичних умовах, що підривають міць держави).

У науковій літературі висуваються достатньо вагомі аргументи на користь застосування системного підходу до дослідження безпекової проблематики. Л. Акімова [26] наголошує, що національна безпека держави має ієрархічну (особистість, суспільство, держава), багатоконпонентну структуру, тобто є системним поняттям. О. Мотайло [72] підкреслює, що національна безпека як складне явище являє собою систему взаємопов'язаних елементів, яка містить у собі певну сукупність концептуальних установок і положень, соціально-політичних і правових інститутів і установ, визначених засобів, методів і форм, що дозволяють не допускати, уникати та реагувати на внутрішні та зовнішні небезпеки та загрози.

На підставі структурно-функціонального аналізу, В. Антонов [61] описує національну безпеку як багаторівневе утворення, що виражає ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду й порядку, які перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища.

Т. Ткачук [81] також наголошує, що національна безпека – складне за своєю структурою явище, яке включає умови і фактори захисту наці-

ональних інтересів та процес використання ресурсів і можливостей суспільства для збереження, підтримання і вдосконалення цих умов і факторів. Вчений розглядає національну безпеку з позицій організаційно-структурного підходу – як систему, що характеризується подільністю, відкритістю, адаптивністю та наявністю структури, мети й пріоритетів оптимальної взаємодії елементів (об'єкти, рушійні сили (національні цінності, інтереси, цілі), сфери національної безпеки тощо), та з позицій функціонально-діяльнісного підходу – як динамічну та відкриту систему, що перебуває у тісному зв'язку із середовищем і потребами людини, суспільства й держави, а забезпечення національної безпеки орієнтується не лише на боротьбу із зовнішніми загрозами, але й власне на безпеку як важливу соціальну цінність [81].

Національну безпеку як складну систему, що об'єднується суб'єктами (особистістю, суспільством, державою), які перебувають у тісному взаємозв'язку і діяльність яких поєднана єдиними цілями, досліджують В. Ткаченко, Є. Смірнов та О. Астахов [80]. Т. Крук [68] під національною безпекою розуміє систему відповідних нормативних актів (тобто правову основу), а також сукупність суб'єктів (інститути публічної влади), покликаних захищати суспільно-політичну сферу та забезпечувати її розвиток.

Л. Рябовол [77] підкреслює, що системний підхід дозволяє розглянути національну безпеку та її забезпечення як систему – цілісність, єдність компонентів, серед яких: мета, завдання, принципи та функції відповідної діяльності; суб'єкти (державні й недержавні) забезпечення національної безпеки, їх повноваження і компетенції, взаємоузгоджена діяльність (взаємодія); об'єкт, на забезпечення безпеки якого й спрямована система, а саме – національні інтереси й цінності, для охорони від певних загроз і небезпек яких створюються уповноважені суб'єкти.

О. Власюк [63] зазначає, що у широкому розумінні національна безпека України є способом самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом і кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх і зовнішніх загроз.

Національна безпека є інтегральним поняттям і містить у собі різні напрями реалізації політики забезпечення захищеності. Окрім того, національна безпека характеризується певною ієрархією об'єктів: загальним об'єктом національної безпеки виступають національні інтереси як сукупність гармонійно поєднаних інтересів особистості, суспільства і держави; безпосереднім (видовим) об'єктом виступають конкретні інтереси особистості, суспільства, держави в економічній, соціальній, політичній, екологічній та в інших сферах життєдіяльності соціуму [83].

М. Гурковський і М. Сидор [95] наголошують, що важливе місце у визначенні багатовимірного змісту досліджуваного поняття «національна безпека» має адміністративно-правовий аспект. Особливістю національної безпеки з адміністративно-правових позицій є те, що однією зі сторін адміністративно-правових відносин є відповідний носій владних повноважень у сфері національної безпеки щодо інших суб'єктів цих відносин.

А. Собакар, О. Нестерцова-Собакар [96] формулюють національну безпеку як систему оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, що має суспільство для протидії цим загрозам. Національна безпека є динамічним засобом досягнення та підтримки балансу між реальними та потенційними загрозами, а також здатністю суб'єкта протидіяти загрозам. З їх точки зору, національну безпеку слід визначати як систему політичних і правових цінностей, яку утворюють конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, політична та соціальна стабільність суспільства, а також територіальна цілісність, оборона і сталий розвиток держави, на захист яких мають бути спрямовані зусилля органів державної влади, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства [96].

Як стверджує О. Пархоменко-Куцєвіл [39], складність категорії «національна безпека» полягає у тому, що вона має включати два поняття: «збереження» (стабільність) та «розвиток» (мінливість), які, як відомо, знаходяться у діалектичній єдності.

На цей час серед учених, політиків та урядовців активно ведуться дискусії з приводу того, що доцільно розуміти під національною безпекою – стан або категорію, яка характеризує стан. А. Єзеров [66] виокремлює два підходи до визначення цього поняття – за суттю і формою, які, на думку вченого, доповнюють один одного. Тлумачення цього терміна «за суттю» передбачає визначення національної безпеки через поняття «стан захищеності». Даючи визначення національної безпеки «за формою», слід звернутися до системи нормативних, організаційних, інституційних гарантій (заходів), що забезпечують стабільний розвиток держави і суспільства.

Науковці Ю. Бисага, А. Дешко, Г. Нечипорук [62] погоджуються з позицією А. Єзерова стосовно того, що наведені вище підходи є дискусійними. Вони зазначають, що, зводячи національну безпеку лише до «стану захищеності» (статика), нівелюється динаміка – сукупність заходів, спрямованих на виявлення загроз національній безпеці. «Саме поняття «процес» відрізняється від поняття «стан», оскільки поняття «процес» означає послідовність станів, зв'язок між стадіями зміни і розвитку. Тобто, на відміну від поняття «стан», поняття «процес» акцентує увагу на моменті спрямованості в зміні об'єкта [62]. Як наголошує О. Рижук [97], поняття «стан» відображає лише один момент безпеки, а тому не вичерпує її повністю.

Дослідники О. Гончаренко, Е. Лисицин, В. Вагапов [64] схильні вважати, що національна безпека є категорією, яка характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям держави.

В. Співак [79] зазначає, що сутність національної безпеки (тобто захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз) полягає у комплексному і рівноцінному поєднанні її складників (об'єктів), у функціонуванні цивілізованих гарантій і механізмів їх надійного захисту. А. Мосейко [71] також розглядає національну безпеку крізь призму захищеності життєво важливих національних інтересів. На його думку, під національною безпекою

слід розуміти захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою [71].

На думку М. Левицької [69], національна безпека – це ступінь захищеності особи, держави та суспільства, що забезпечує їх стає функціонування та базується на діяльності особи, суспільства, держави та інших суб'єктів для виявлення, попередження, припинення та ліквідації наслідків загроз національним інтересам.

Як стверджує Д. Чижов [82], національна безпека є захистом життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, який забезпечує стабільний розвиток країни загалом. О. Рудакевич [76] розглядає національну безпеку як стан захищеності життєво важливих потреб та інтересів національної спільноти, її членів від можливих загроз зовнішніх і внутрішніх антропогенних чи природних чинників. О. Резнікова [75] визначає національну безпеку з позицій захищеності національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. З точки зору Б. Мельниченко і Н. Фігель [70], національна безпека – це багаторівневе й багатокомпонентне явище, що відображає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від реальних і потенційних загроз.

Національна безпека є одним із ключових елементів функціонування держави, що забезпечує не просто можливість існування, а також належний розвиток і свободу реалізації національних інтересів. Це особливий стан захищеності особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, за якого забезпечуються реалізація конституційних прав і свобод громадян, гідні якість і рівень їх життя, суверенітет, незалежність, державна і територіальна цілісність, сталий соціально-економічний розвиток [74].

На думку В. Кітлера (W. Kitler) [98], національна безпека є процесом, що включає різні заходи, що гарантують тривале і вільне існування та національний (державний) розвиток, зокрема захист та оборону держави як політичного інституту, і захист людей та всього суспільства, їхніх благ та природного середовища від загроз, які суттєво обмежують

його функціонування або шкодять благам, що підлягають спеціальному захисту. З іншого боку, Л. Хойновський (L. Chojnowski) [99] вважає, що національна безпека – це впевненість у збереженні найвищих цінностей держави, нації, суспільства та громадян, що є наслідком відсутності загроз або здатності захищатися від них.

Л. Казакова [67] розуміє національну безпеку України не тільки з погляду її військового складника, тобто дій держави щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз, а і як діяльність держави щодо забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина в межах національної території та на міжнародному рівні.

О. Дзьобань і О. Соснін [43] трактують національну безпеку як показник здатності суспільства й держави, що захищають національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями), стримувати або усувати внутрішні та зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку, іншим важливим елементам духовної і матеріальної життєдіяльності; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Згідно з науковим поглядом колективу авторів [23], «національна безпека» є системною кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи як об'єкта реальної дійсності. Це означає, що «національна безпека» є не тільки оцінкою певної захищеності вказаної системи від потенційних і реальних загроз. Вона також відображає результати впливу тенденцій розвитку та умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими тощо), за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та вільне функціонування, яке відповідає її природі, тобто конкретний рівень національної безпеки формується в руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів, під прямим та опосередкованим впливом багатьох чинників, які можуть мати економічне, політичне, воєнне, природне, техногенне чи інше походження [78].

Д. Павленко, Ю. Семенюк, Ю. Лисецький [73] національну безпеку розглядають з позицій комплексного критерію оцінювання якості та ефективності соціальної системи. З їх погляду, національна безпека є кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи, тобто є не тільки оцінкою певної захищеності цієї системи від потенційних і реальних загроз. Вона відображає результати впливу тенденцій розвитку й умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та вільне функціонування, яке відповідає її природі [73].

Г. Ситник [78] зазначає, що у процесі досліджень сформувалися два принципових підходи щодо з'ясування сутності національної безпеки. Згідно з першим вона розглядається (ідентифікується) в контексті національних інтересів (Н. Brown, В. Brody, J. Collins, S. Hoffman, М. Kaplan, W. Lippmann, Н. Morgenthau та ін.), а згідно з другим – у контексті базисних цінностей суспільства (D. Kauffman, К. Knorr, F. Treger, A. Wolfers та ін.).

У термінологічних і галузевих словниках, енциклопедичних і довідкових виданнях зустрічається безліч трактувань поняття «національна безпека» з різних точок зору. Так, у юридичній енциклопедичній літературі національна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [100] або як система державних заходів, спрямованих на захист національних інтересів, гарантування безпеки особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності [101].

У «Політичній енциклопедії» наведено таке визначення національної безпеки: це здатність країни зберігати цілісність, суверенітет, політичні, економічні, соціальні й інші основи суспільного життя та виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин [102]. У «Глосарії термінів у сфері національної безпеки» термін «національна безпека» визначається як одна з основних сфер функціонування держави, що забезпечує можливість виживання, а також розвитку та свободи реалізації національних інтересів у конкретному безпечному середовищі, приймаючи виклики, використовуючи можливості, зменшуючи ризики та протидіючи різним видам загроз [103].

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні дослідники пропонують різні тлумачення поняття «національна безпека» через його складний, багатокomпонентний та міждисциплінарний характер (табл. 1.2).

Багатоаспектність і комплексність проблеми забезпечення національної безпеки держави, про що наголошує В. Копанчук [49], зробили її предметом дослідження фахівців практично всіх галузей наукового знання: техніки, філософії, соціології, права, психології, економіки, математики, екології, біології, охорони здоров'я та ін. Ефективне державне управління національною безпекою передбачає систематизацію, деталізацію, класифікацію, визначення закономірностей, взаємозв'язку та внутрішньої ієрархії між ними, а також основними поняттями, які використовуються при дослідженні національної безпеки.

Це підтверджують і результати проведеного бібліометричного аналізу, на основі якого визначено окремі напрями наукових досліджень з питань забезпечення національної безпеки країни. Візуальні результати отриманої карти бібліометричної мережі наведено на рис. 1.3.

Відповідно до рис. 1.3 за допомогою програми VOSviewer 4030 ключових слів згруповано у 25 кластерів. У результаті дослідження виявлено 451735 посилань. Загальна сила зв'язку між ключовими словами становить 953059. Це свідчить про значну частоту повторюваності ключових слів у публікаціях. При цьому виявлено, що у зарубіжній науковій літературі частіше всього зустрічаються терміни «продовольча безпека», «енергетична безпека», «соціальна безпека», «міжнародна безпека», «геополітика», «геополітичні ризики», «зміна клімату», «аналіз ризиків», «захист» тощо.

До головних кластерів можна віднести такі:

- ▷ перший кластер (червоний колір) містить 1425 понять. Згруповані ключові слова у цьому кластері вказують на те, що науковці розглядають міжнародні відносини як сукупність політичних, економічних, соціальних, культурних та інших зв'язків і взаємовідносин, які дозволяють реалізовувати національні інтереси країн;
- ▷ другий кластер (зелений колір) пов'язано із забезпеченням продовольчої безпеки. Вчені приділяють значну увагу дослідженням

Таблиця 1.2

Контент-аналіз поняття «національна безпека»

Автор(-и) або назва документа	Складові елементи																	
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
	здатність зберігати територіальну цілісність	захист державного суверенітету	безпека держави	свобода	захисність національних інтересів	прогрес розвитку країни	інтеграція зовнішньої та внутрішньої безпеки суспільства	безпека громадян	ключовий елемент функціонування держави	ієрархічна структура	система взаємо-пов'язаних елементів	стан (ступінь або рівень) захищеності	категорія	розвиток	кількісно-якісний індикатор (показник)	процес		
1																		
H. Brown	+																	
K. Holmes		+	+	+														
W. Kitler																+		
H. Morgenthau			+				+											
Л. Акімова											+							
В. Антонов											+							
Ю. Бисага та ін.												+						
О. Власюк												+						
О. Гончаренко та ін.														+				
О. Дзьобань, О. Соснін													+			+		

Продовження табл. 1.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
А. Єзеров													+				
Л. Казакова										+							
Т. Крук												+					
М. Левицька													+				
Б. Мельниченко,													+				
Н. Фігель																	
А. Мосейко					+												
О. Мотайло												+					
Д. Павленко та ін.																+	
О. Пархоменко- Куцєвіл														+			
Т. Подковенко										+					+		
О. Резнікова					+												
О. Рудакевич					+								+				
Л. Рябовол												+					
Г. Ситник																	+
В. Співак					+												
В. Ткаченко та ін.												+					
Т. Ткачук												+					

Закінчення табл. 1.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Д. Чижов					+												
Р. Штеба											+						
Глосарій термінів у сфері національної безпеки (Польща)										+							
Політична енциклопедія	+																
Закон США «Про національну безпеку»							+										
Стратегія національної безпеки Великої Британії				+		+			+								
Стратегія національної безпеки Польщі		+							+								
Загальна кількість згадувань	2	2	3	2	5	1	1	1	3	3	3	7	7	1	1	3	1

Ажерело: складено авторами на основі опрацювання та узагальнення [26; 39; 43; 61–83; 87–91; 98; 102–104]

впливу (соціо-економічних, фінансових, демографічних тощо) на національну безпеку країни;

- ▶ шостий кластер (бірюзовий колір) спрямовано на врахування часових змін і трансформаційних процесів. Кластер містить 54 дефініції.

Решту кластерів умовно можна віднести до другорядних.

Варто зазначити, що переважна більшість підходів до забезпечення національної безпеки базується на усвідомленні та реалізації на державному і міжнародному рівнях концепції національних інтересів. Серед великої кількості понять, які характеризують формування і розвиток безпекового середовища, є така категорія, як національні інтереси. Треба зазначити, що поняття національного інтересу є досить «розмитим». Інколи автори змішують і плутають визначення таких понять, як «державні інтереси», «етнічні інтереси», «інтереси країни», «політичні інтереси», «національні інтереси» [105].

Зміст національних інтересів визначає, якою має бути політика та стратегія забезпечення національної безпеки, у якому напрямі мають бути сконцентровані зусилля суспільства та влади, щоб цілісність держави та добробут громадян були надійно захищені. Національні інтереси є інтегральною інтерпретацією сукупності збалансованих інтересів (потреб) людини (громадянина), суспільства, держави у різних сферах їх життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державний суверенітет, територіальну цілісність і прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток [23]. Національні інтереси – це вихідний пункт політики національної безпеки та основа формування її пріоритетів [78].

О. Дзьобань і О. Соснін [43] вважають, що національні інтереси можуть виступати як мотиви і причини дій державних структур і соціальних груп стосовно досягнення ними поставлених цілей. Їхня реалізація здійснюється через систему функцій держави, політичну, правову і моральну регуляцію різних сторін її діяльності. Національні інтереси відображають фундаментальні цінності та прагнення народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення [106].

З точки зору А. Редькіної [105], необхідно дотримуватися головного принципу – збалансованого співвідношення інтересів і цінностей особистості, суспільства і держави. Вчена, синтезуючи погляди науковців, визначила основні складові національних інтересів України і цінності, які на них базуються, а саме: політичні, безпекові та економічні інтереси. До безпекових інтересів віднесено забезпечення національного суверенітету, безпеки та цілісності країни, що є головним стратегічним національним інтересом; розвиток міжнародних взаємовідносин (ЕС, НАТО тощо); екологічну безпеку; енергетичну безпеку; ефективну службу органів внутрішніх справ та безпеки [105]. На думку О. Власюка [63], національні інтереси є усвідомлюваними елітою суспільства потребами українського народу у збереженні та розвитку національних цінностей.

При цьому, визначаючи зміст категорії «національні інтереси», більшість дослідників ототожнюють її з дефініцією «національна безпека», надаючи останній вирішального значення. Як стверджує, наприклад, Дж. Васкес (J. Vasquez) [107], формулювання національних інтересів практично стало синонімом національної безпеки.

Як і щодо поняття національного інтересу існує величезна кількість праць з аналізу таких понять, як «цінність», «національні цінності», «ціннісні орієнтації». Національні цінності – це матеріальні і духовні об'єкти, ставлення до яких набуло визначального значення для самоусвідомлення та існування народу України. Це основа мотивації його діяльності і саморозвитку [63].

Р. Врублевський (R. Wróblewski) [108] зазначає, що існування та розвиток є основними фундаментальними цінностями, на які спрямована діяльність кожної держави. Серед них автор виділяє п'ять особливих цінностей, які разом утворюють концепцію національної безпеки. Це суверенітет, територіальна цілісність, національна ідентичність, якість життя громадян, конституційний лад і громадський порядок.

Як наголошує А. Редькіна [105], основна форма існування національних цінностей – це суспільні ідеали, які вироблені масовою свідомістю нації. Національні цінності ґрунтуються на конкретно-історичному способі життя суспільства і відображають його сутність,

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

вони не можуть бути абсолютними і незмінними. Національні інтереси та цінності є підґрунтям формування національних цілей. Своєю чергою, національні цілі є тим основним державним завданням, виконання якого має забезпечити втілення і захист національних інтересів та цінностей. Тобто національні цілі є вказівними позначками на шляху до побудови нової моделі безпеки України [105].

Отже, національну безпеку як цінність слід розглядати через призму реалізації національних інтересів і досягнення національної мети. Ґрунтовний аналіз проблеми забезпечення національної безпеки потребує подальшої диференціації національної безпеки за сферами життєдіяльності суспільства і держави, в яких органам державної влади необхідно розробляти та вживати комплекс заходів із захисту національних інтересів. Згідно з діючою Стратегією національної безпеки США [88] національна безпека охоплює, крім воєнної і зовнішньополітичної, економічну, енергетичну, внутрішньополітичну безпеки.

Як стверджують М. Гурковський і М. Сидор [95], більш конкретними різновидами правової дефініції «безпека», що співвідносяться з нею як категорії «загальне» й «особливе», є поняття «національна безпека», «державна безпека», «громадська безпека», «безпека особи», а похідними від них – «військова безпека», «економічна безпека», «інформаційна безпека» і інші види безпеки, виділені в окремий вид у численних наукових працях фахівців залежно від об'єкта захисту, сфери суспільних відносин, видів практичної діяльності різних державних органів.

З точки зору Г. Ситника [23], доцільно розрізняти два взаємопов'язаних види національної безпеки: внутрішню та зовнішню. Цей розподіл національної безпеки на зовнішню і внутрішню є доцільним при вирішенні низки практичних завдань. По-перше, сьогодні спостерігається стійка тенденція до розширеного тлумачення поняття «національна безпека» в процесі розроблення та здійснення політики держави в різних сферах життєдіяльності суспільства. Внаслідок цього до сфери національної безпеки включають найрізноманітніші суспільні та індивідуальні потреби. За такого підходу будь-які прояви загроз укаzanим потребам, якщо вони впливають на нормальне функціонування

держави, життя суспільства або індивіда, тією чи іншою мірою стають об'єктами національної безпеки [78]. Тому, наприклад, трапляються поняття «кадрова безпека», «продовольча безпека», «техногенна безпека», «транспортна безпека», «водна безпека» тощо.

Різноманітність міркувань щодо визначення національної безпеки дає змогу аргументувати, що вона є складною структурною системою і багатоплановим явищем, а тому головними структурними елементами національної безпеки є такі: державна, громадська, техногенна, екологічна безпека і захист від загроз стихійних лих; економічна, енергетична, інформаційна безпека; безпека особистості; політична і військова безпека [109].

М. Гурковський і М. Сидор [95] зазначають, що у науковій літературі до 2015 року простежувалася думка, що національна безпека – це синтез державної безпеки та громадської безпеки, де державна безпека є засобом, а громадська безпека – метою визначення та захисту життєво важливих інтересів громадян. Дуже часто у публікаціях дослідників поняття «національна безпека» та «державна безпека» вживаються як синоніми.

Так, М. Камінський (M. Kamiński) [110] підкреслює, що термін національна безпека іноді використовується як синонім державної безпеки. Такий погляд має і О. Мотайло [72], який вважає за доцільне розглядати державну безпеку і національну безпеку як синоніми, що позначають рівнозначні поняття. На його думку, це обумовлено тим, що держава в широкому сенсі – це і є нація як соціально-економічна і політична спільність громадян у межах певної території, межі якої визнані і встановлені правовими актами. Життєво важливі інтереси держави і громадянського суспільства представлені як загальна мета діяльності, за допомогою досягнення якої забезпечується стан безпеки [72].

Проте існує також значна група дослідників, які чітко розрізняють ці терміни, підкреслюючи, що національна безпека є більш ширшим поняттям, ніж державна безпека, і доповнює її цінностями та потребами, важливими для особи та різних соціальних груп (які є значущими в демократичній правовій державі, такі як громадянські права та свободи, захист населення, довкілля та національна спадщина) [110].

Можна наголосити, що загальним для трактування «державної безпеки» є те, що вона є компонентом (видом) категорії «національна безпека» та співвідноситься з нею як окреме й загальне. Наприклад, О. Вовк [111] пише, що державна безпека – це складова частина національної безпеки, стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, громадської злагоди, що забезпечується діяльністю державних органів як законодавчо, так і реально. В. Настюк [112] вважає державну безпеку системою загальних і спеціальних заходів, які забезпечують надійне та стабільне існування держави як політичної організації всього суспільства, а також забезпечує її захист від реальних і потенційних загроз (ризиків) зовнішнього та внутрішнього характеру, які здатні завдавати шкоди її нормальному функціонуванню.

На думку А. Янчука [113], державна безпека – це форма (вид) забезпечення національної безпеки, яка реалізується державними інститутами з використанням розвідувальної, контррозвідувальної та оперативнорозшукової діяльності з метою охорони та захисту державного суверенітету, незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, її державного управління та національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, які становлять загрозу національній безпеці України.

В. Пилипчук [114] обґрунтовує, що державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організованих злочинних організацій, окремих груп та осіб на життєво важливі інтереси України.

З погляду І. Козьякова [115], поняття «державна безпека» має відображати певний стан (властивість) держави, за якого створені умови для існування встановленого конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності України.

Таким чином, аналіз літературних джерел показує, що національна безпека складається з різних видів безпеки, тобто є множиною (сукупністю) різноманітних складових (рис. 1.4).

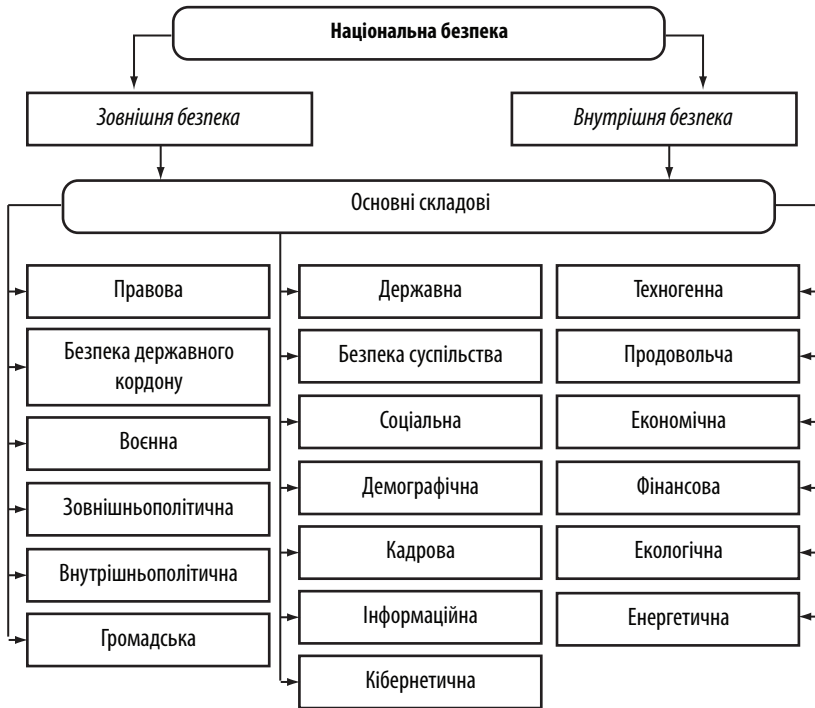

Рис. 1.4. Складові національної безпеки

Джерело: побудовано авторами на основі власних напрацювань та узагальнення [11; 43; 62; 73; 77; 78; 96; 105; 116; 117]

Водночас деякі дослідники складові національної безпеки називають не сферами, а видами національної безпеки. Але у цьому випадку це не є суттєвим. Розподіл національної безпеки на види, сфери чи якісь інші елементи є досить умовним. Це спричинено недостатнім науковим обґрунтуванням меж, які окреслюють ту чи іншу сферу діяльності (вид, складову тощо).

Проведене узагальнення наукових підходів до трактування категорії «національна безпека» засвідчило, що вона є складним і динамічним феноменом, який не може бути зведений до єдиного універсаль-

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

ного визначення. Розмаїття інтерпретацій зумовлене відмінностями теоретико-методологічних засад дослідників, їх належністю до різних наукових шкіл державного управління, міжнародних відносин, ризик-менеджменту та економіки, а також тим, що національна безпека поєднує у собі політичний, воєнний, економічний, соціальний, гуманітарний та ціннісний виміри.

Аналіз наукових джерел показав, що поняття «національна безпека» нерідко ототожнюється з близькими за змістом категоріями: державна безпека, воєнна безпека, обороноздатність держави, національні інтереси, національні цінності, безпека держави та суспільства. У різних підходах вона розглядається як: важлива умова життєдіяльності суспільства й держави; ціль державної політики; показник здатності держави захищати свої інтереси; система взаємопов'язаних елементів та інститутів; діяльність держави щодо запобігання загрозам; сукупність політичних і правових гарантій стабільного функціонування країни. Така багатогранність інтерпретацій свідчить про те, що національна безпека одночасно виступає і як стан, і як процес, і як інституційно-нормативна система, і як стратегічна мета розвитку держави.

Узагальнення наявних підходів дає підстави виокремити три ключові концептуальні виміри тлумачення національної безпеки.

По-перше, національна безпека розглядається як цілісна система, що включає суб'єктів, об'єкти, інститути, механізми та процеси, спрямовані на захист життєво важливих інтересів держави, суспільства і громадян.

По-друге, вона розуміється як стан певного рівня захищеності держави, за якого забезпечуються стабільність функціонування політичних, економічних і соціальних інститутів, а також здатність держави протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

По-третє, національна безпека трактується як захищеність національних інтересів і цінностей, що відображають довгострокові пріоритети розвитку країни, її суверенітет, територіальну цілісність, демократичний устрій, права і свободи людини.

З огляду на результати контент-аналізу наукових джерел, доцільно запропонувати уточнене визначення:

національна безпека – це рівень захищеності національних інтересів і цінностей держави від реальних та потенційних загроз, що можуть виникати внаслідок збройних конфліктів і воєнних дій, кібератак, гібридних впливів, природних катаклізмів, екологічних і техногенних катастроф, демографічних та соціально-економічних криз, а також інших дестабілізуючих чинників внутрішнього й зовнішнього походження.

Таке трактування акцентує увагу не лише на оборонному вимірі, а й на здатності держави забезпечувати сталий розвиток, інституційну стабільність і резильєнтність до шоків.

У сучасних умовах, зокрема в контексті російської агресії проти України, особливого значення набуває протидія гібридним загрозам, які поєднують воєнні, інформаційні, економічні, енергетичні та політико-правові інструменти тиску. З метою недопущення перетворення території країни на «сіру зону» нестабільності та підвищення стійкості національної безпекової системи необхідно реалізувати комплекс узгоджених заходів, серед яких:

- ▶ виявлення найбільш уразливих елементів системи національної безпеки, визначення тенденцій і масштабів їх впливу на військово-політичну та соціально-економічну ситуацію в державі;
- ▶ розроблення комплексної національної стратегії забезпечення безпеки за широкої участі органів державної влади, сил безпеки й оборони, наукових та освітніх установ, інститутів громадянського суспільства, з чіткою ідентифікацією ризиків і загроз;
- ▶ формування державних програм протидії новим викликам і загрозам в умовах тривалої воєнної агресії, з урахуванням досвіду партнерських держав і міжнародних організацій;
- ▶ подальший розвиток національної нормативно-правової бази та удосконалення міжнародно-правових механізмів співпраці у сфері безпеки, що забезпечуватимуть інтеграцію України в європейську та глобальну систему безпеки;
- ▶ вироблення інституційних і процедурних механізмів реагування на нетрадиційні (гібридні) загрози, включно з посиленням кібер-

захисту, інформаційної стійкості, енергетичної безпеки та стійкості критичної інфраструктури.

Таким чином, результати аналізу дозволяють розглядати національну безпеку як багатовимірну категорію, що поєднує підхід, орієнтований на стан захищеності держави, системний і ціннісно-інтересовий підходи. Це створює теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку методології оцінювання національної безпеки, визначення її структурних компонентів, критеріїв та індикаторів, а також для формування практичних інструментів державної політики у воєнний і повоєнний періоди.

1.3. Концептуальні підходи до визначення поняття

«міжнародна безпека»

У сучасному глобальному середовищі поняття міжнародної безпеки набуває дедалі більшої складності та багатовимірності. Трансформація міжнародної системи, посилення взаємозалежності держав, розмивання меж між внутрішніми й зовнішніми загрозами, поява нових форм гібридного протистояння та кібератак, а також ерозія традиційних режимів контролю над озброєннями зумовлюють необхідність переосмислення теоретико-методологічних засад безпекових досліджень. Повномасштабна агресія російської федерації проти України стала своєрідним стрес-тестом для наявної архітектури міжнародної та європейської безпеки, оголивши її структурні вади та продемонструвавши обмеженість багатьох установлених підходів до розуміння сутності та механізмів забезпечення безпеки.

У науковій літературі та нормативно-правових актах відсутнє загальновизнане, уніфіковане визначення міжнародної безпеки. Статут Організації Об'єднаних Націй та базові документи провідних міжнародних організацій фіксують цілі підтримання миру, запобігання агресії, врегулювання спорів мирними засобами, проте залишають простір для різних інтерпретацій самого поняття безпеки. Це пояснюється як множинністю теоретичних шкіл (реалізм, неореалізм, неолібералізм, конструктивізм, критичні студії безпеки, концепція

людської безпеки тощо), так і багатофакторністю сучасного безпечового середовища, де воєнні, політичні, економічні, екологічні й інформаційні ризики тісно переплітаються і взаємно посилюють один одного [13; 21; 118–133].

У класичному підході міжнародна безпека здебільшого ототожнюється з відсутністю війни або прямої загрози застосування сили. Вона розглядається як стан міжнародних відносин, у якому підтримується певний баланс сил, гарантується територіальна цілісність держав, а використання збройної сили обмежується рамками стримування та взаємного залякування. У такій логіці безпека зводиться до воєнно-політичного виміру, а ключовими суб'єктами виступають суверенні держави та військово-політичні блоки.

Розвиток міжнародних організацій, інституціоналізація співпраці у сфері безпеки та розширення міжнародного права поступово зміщують акцент з вузьковоєнного виміру до більш комплексного інституційного підходу. У його межах міжнародна безпека трактується як система норм, договорів, режимів, процедур і організацій, що колективно забезпечують запобігання конфліктам, контроль над озброєннями, миротворчі операції, моніторинг виконання домовленостей та координацію дій держав [5; 123; 134]. Відповідно, міжнародна безпека постає не лише як стан, а як інституційно оформлений порядок, який має власні правила, механізми участі й процедури ухвалення рішень.

Поступове посилення взаємозалежності, глобалізаційні процеси, зростання ролі транснаціональних акторів та поява нових загроз призводять до формування динамічного, процесуального розуміння міжнародної безпеки. У цьому підході акцент робиться на безперервній взаємодії держав, міжнародних організацій, регіональних об'єднань, бізнесу та громадянського суспільства, які мають координувати свої дії, виробляти спільні стратегії запобігання конфліктам, здійснювати кризове управління та післяконфліктну відбудову. Безпека у такому випадку сприймається як результат тривалого процесу узгодження інтересів, компромісів, формування режимів довіри й прозорості, а також як постійний пошук балансу між свободою дій акторів і вимогами колективної стабільності [120; 133; 135–142].

Важливо, що у працях українських і зарубіжних дослідників пропонується низка моделей міжнародної безпеки, які дозволяють типологізувати різні історичні та сучасні формати організації безпекового простору. До найбільш розроблених належать концепції рівноваги сил, глобальної (спільної) безпеки, колективної безпеки та кооперативної безпеки. Їх сутнісні характеристики наведено у *табл. 1.3*.

У концепції рівноваги сил міжнародна безпека ототожнюється з підтриманням такого розподілу воєнно-політичного потенціалу, за якого жодна держава або коаліція не здатна одноосібно домінувати над іншими. Такий підхід домінував у європейській політиці XIX – початку XX ст., а пізніше трансформувався у форму біполярної рівноваги в умовах «холодної війни». Будь-яке порушення балансу сил розглядалося як загроза безпеці, що спонукало держави вступати в союзи, нарощувати озброєння і вдаватися до політики стримування. При цьому саме прагнення до рівноваги нерідко провокувало конфлікти, оскільки перерозподіл сил супроводжувався пошуком нових союзників, локальними війнами та гонкою озброєнь.

Концепція глобальної (спільної, всеосяжної) безпеки виходить з усвідомлення того, що в умовах високої взаємозалежності держав неможливо побудувати безпеку одних за рахунок небезпеки для інших. Ця ідея активно розвивалася у працях, пов'язаних із доповіддю Комісії Олофа Пальме, де наголошувалося, що перед людством постають спільні екзистенційні загрози, подолати які можна лише через кооперацію і взаємні обмеження у військовій сфері. У межах цього підходу особлива роль належить глобальним міжнародним організаціям, режимам роззброєння, багатостороннім угодам про контроль над озброєннями та ініціативам зі зміцнення довіри [137; 138]. Однак практична реалізація глобальної безпеки значною мірою залежить від рівня політичної волі та готовності держав поступатися частиною суверенних прерогатив заради колективної стабільності.

Модель колективної безпеки інституційно закріплена у Статуті ООН та низці регіональних систем безпеки. Її сутність полягає в тому, що агресія проти однієї держави розглядається як виклик безпеці всієї міжнародної спільноти, а отже, потребує колективної відповіді – від по-

Таблиця 1.3

Основні концепції міжнародної безпеки та їх сутнісні характеристики

Концепція	Ключовий зміст	Домінуючі суб'єкти	Типові інструменти та механізми	Основні обмеження й ризики
Рівновага (баланс) сил	Стабільність досягається через розподіл воєнно-політичної потуги між центрами сили	Суверенні держави, військово-політичні блоки	Гонка озброєнь, союзи	Підживлення конфронтації, ризик ескалації, залежність від сили
Глобальна / спільна безпека	Безпека розглядається як спільне благо, жодна держава не може бути безпечною наодинці	Держави, глобальні міжнародні організації	Роззброєння, колективні ініціативи, глобальні угоди	Високі вимоги до рівня довіри, асиметрія інтересів, складність координації
Колективна безпека	Агресія проти однієї держави розглядається як агресія проти всіх учасників системи	ООН, регіональні організації, коаліції	Санкції, миротворчі операції, мандатні воєнні дії, резолюції	Вибірковість застосування, політизація рішень, можливість блокування
Кооперативна безпека	Запобігання конфліктам через прозорість, взаємну верифікацію та багатосторонню співпрацю	Держави, інтеграційні об'єднання, безпекові інституції	Режими контролю над озброєннями, спільні навчання, політичний діалог, механізми довіри	Обмежена дієвість у разі відверто ревізійністської поведінки акторів, залежність від політичної волі

Джерело: складено авторами на основі опрацювання та узагальнення [1; 126–142]

літичного засудження та санкцій до застосування примусових заходів, включно з воєнними. Ця модель арифметично посилює безпеку слабших держав, проте в реальній практиці зіштовхується з вибірковістю застосування, політизацією рішень, правом вето в Раді Безпеки ООН, різними трактуваннями поняття агресії та національних інтересів. Прикладом є неоднакові підходи до реагування на різні регіональні конфлікти та обмежена спроможність міжнародних організацій своєчасно запобігати ескалації [5; 139; 143–152].

Кооперативна безпека відображає більш сучасний, інституційно зорієнтований формат організації міжнародної безпеки, який особливо активно розвивався після завершення «холодної війни». У його основі – ідея, що безпека створюється шляхом розширення прозорості, взаємної верифікації, регулярного політичного діалогу, спільних навчань, інституційної взаємодії у сфері контролю над озброєннями, кризового менеджменту й запобігання конфліктам [133; 134].

В євроатлантичному просторі така модель реалізується у взаємодії НАТО, ЄС та ОБСЄ, які комбінують оборонні, політичні та цивільні інструменти забезпечення безпеки. Водночас російська агресія проти України засвідчила, що кооперативна безпека виявляється вразливою до дій держав, які свідомо порушують правила гри, використовують гібридні стратегії і не визнають базові принципи міжнародного права. Це актуалізує питання посилення оборонного компоненту кооперативних моделей, зокрема через формування довгострокових гарантій безпеки та поглиблення інтеграції України до євроатлантичних структур.

Паралельно з еволюцією концепцій міжнародної безпеки змінюється і підхід до її дефініювання. Ґрунтовний аналіз наукових джерел дозволяє умовно згрупувати наявні визначення за трьома домінуючими напрямками: міжнародна безпека як стан, як система і як процес. Таке групування подано у *табл. 1.4*.

Група підходів, у межах якої міжнародна безпека розглядається як стан, відображає передусім кінцевий результат функціонування безпечових механізмів. У центрі уваги при цьому перебуває стабільний, передбачуваний стан міжнародного середовища, у якому відсутні відкриті воєнні конфлікти між провідними центрами сили, а ризики ескалації

конфронтації залишаються контрольованими. Такий підхід інтуїтивно зрозумілий і широко використовується в політичній риторичі, але має суттєве обмеження: він фокусується на фіксації певного «моментного» стану, залишаючи поза увагою процеси та механізми, за допомогою яких цей стан досягається та підтримується, а також структурні дисбаланси, що можуть призвести до майбутніх криз.

Таблиця 1.4

Групи наукових підходів до тлумачення поняття «міжнародна безпека»

Група підходів	Змістовний акцент	Ключові формулювання
Міжнародна безпека як стан	Характеристика рівня захищеності міжнародної системи, відсутність війни та загроз	Стан стабільності, відсутність загрози застосування сили, стан захищеності держав і світової спільноти
Міжнародна безпека як система	Сукупність норм, інститутів, договорів і механізмів колективних дій	Система міжнародних відносин, інституційний порядок, універсальний комплекс механізмів і гарантій миру
Міжнародна безпека як процес	Динамічна взаємодія держав і акторів, спрямована на запобігання конфліктам і управління ризиками	Координація дій суб'єктів, механізми запобігання ескалації, процес підтримання миру і стабільності

Джерело: складено авторами на основі опрацювання та узагальнення [5; 128; 136–139; 150–158]

Підходи, де міжнародна безпека трактується як система, роблять акцент на інституційній, нормативній та організаційній складовій. Вони виходять з того, що безпека не може бути продуктом лише ситуативних домовленостей між окремими державами, а повинна спиратися на відносно стійкі структури – міжнародні організації, договори, режими контролю, узгоджені процедури прийняття рішень і механізми відповідальності. У такій логіці міжнародна безпека постає як організована сукупність взаємопов'язаних елементів, які забезпечують вироблення спільних правил гри, моніторинг їх виконання та санкціонування порушників. Перевагою цього підходу є можливість аналізувати безпеку як цілісний організм, який має власну «архітектуру», проте він недо-

статньо чутливий до неформальних практик, асиметрій потужності та гібридних форм впливу, що використовуються ревізійністськими акторами.

Третя група підходів розглядає міжнародну безпеку як процес. У цьому разі увага переноситься на динаміку взаємодії суб'єктів міжнародних відносин, етапи розвитку конфліктних ситуацій, механізми запобігання ескалації, інструменти мирного врегулювання та післяконфліктної відбудови. Йдеться про сприйняття безпеки як постійного, безперервного процесу управління ризиками, де ключовими категоріями стають не лише стабільність, а й адаптивність, гнучкість, спроможність до навчання та коригування політик. Такий підхід є найбільш адекватним умовам швидкоплинної геополітичної реальності, проте вимагає складного аналітичного інструментарію та не завжди дозволяє однозначно оцінити «рівень» безпеки в конкретний момент часу.

Узагальнення підходів, відображених у табл. 1.3. і 1.4, дає змогу діяти кількох важливих методологічних висновків.

По-перше, міжнародна безпека є багаторівневою категорією, яку неможливо звести до одного виміру – воєнного, політичного або інституційного. Вона поєднує у собі стани, структури та процеси, які взаємодіють між собою, формуючи складну конфігурацію глобального безпечового простору.

По-друге, різні концепції та моделі безпеки відображають специфіку певних історичних періодів і конфігурацій сил, однак у сучасних умовах жодна з них не може претендувати на універсальність без урахування нових викликів – гібридних загроз, кібернетичних атак, енергетичної та кліматичної вразливості, масових міграційних потоків.

По-третє, для держав, що перебувають у зоні активного воєнно-політичного протистояння, зокрема для України, міжнародна безпека набуває виміру інфраструктурної резильєнтності. Під час повномасштабної війни стало очевидним, що удари по критичній інфраструктурі – енергетичних системах, транспортних коридорах, логістичних вузлах, телекомунікаційних мережах, об'єктах водопостачання і житлово-комунального господарства – мають одночасно воєнний, економічний,

соціальний та гуманітарний ефект, а їх наслідки виходять далеко за межі національних кордонів [144–150].

Таким чином, міжнародна безпека втрачає суто «високополітичний» характер і тісно переплітається з питаннями стійкості критичної інфраструктури, захисту ланцюгів постачання, цифрової безпеки та здатності держав до швидкого відновлення після шоків.

У цьому контексті особливої ваги набуває концепція стійкості (резильєнтності) як ключової характеристики сучасних систем безпеки. Йдеться про здатність не лише протидіяти загрозам і мінімізувати шкоду, але й адаптуватися до нових умов, відновлювати критичні функції та трансформувати структуру системи таким чином, щоб у майбутньому бути менш вразливою до подібних атак. Для України це означає, що її включення в європейську та євроатлантичну систему міжнародної безпеки має будуватися не лише на політичних гарантіях чи військовій підтримці, а й на спільних програмах модернізації і захисту критичної інфраструктури, розвитку транскордонних мереж, синхронізації стандартів кібер- та енергетичної безпеки, інтеграції до єдиного цифрового простору [144–158].

Отже, міжнародна безпека постає як комплексне явище, що інтегрує в собі стан стабільності, інституційно-нормативну архітектуру та процес безперервної взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Сучасні виклики, загострені війною проти України, демонструють, що ефективна модель міжнародної безпеки має поєднувати елементи балансу сил, глобальної та колективної безпеки з кооперативними механізмами, а також з інфраструктурною та резильєнтною логікою розвитку. Саме така синтезована концептуальна рамка створює підґрунтя для подальшого теоретико-методичного осмислення ролі міжнародної безпеки у формуванні національної стійкості та розвитку системи захисту критичної інфраструктури України.

1.4. Аналіз зміни у системі міжнародної безпеки та визначення ролі і впливу міжнародних організацій

Трансформація системи міжнародної безпеки впродовж останніх десятиліть має багатовимірний характер і відображає глибокі зрушення у геополітичному балансі сил, характері загроз та інструментах їхнього нейтралізування. Від класичної системи балансів сил XIX – першої половини XX ст. через біполярне протистояння часів «холодної війни» та короткий період «ліберального» домінування Заходу після 1991 р. міжнародна система переходить до поліцентричного, конфліктогенного та водночас високоінтегрованого простору.

Повномасштабна агресія росії проти України у 2022 р. стала каталізатором переосмислення засад міжнародної безпеки, прискорила перегляд стратегічних документів НАТО та ЄС, активізувала дискусії щодо ефективності глобальних і регіональних інститутів, ролі резильєнтності держав та критичної інфраструктури в архітектурі безпеки [151; 152].

Водночас дедалі більшої ваги набуває концепт «полікриз» – взаємопов’язаних воєнних, енергетичних, економічних, кліматичних та технологічних криз, що підсилюють одна одну. Доповіді Всесвітнього економічного форуму щодо глобальних ризиків фіксують домінування ризиків війни, геополітичної конфронтації, дезінформації, кіберзагроз та екстремальних погодних явищ серед основних загроз найближчих років [5].

Це зумовлює зсув акцентів від вузьковоєнного, переважно політичного розуміння безпеки до комплексного бачення, у якому ключову роль відіграють стійкість (резильєнтність) суспільств, економік і критичної інфраструктури, а також здатність міжнародних організацій координувати відповіді на комплексні загрози.

Еволюцію міжнародної системи безпеки доцільно узагальнити у вигляді порівняльної таблиці, що відображає зміни ключових характеристик, типів загроз, провідних інститутів (*табл. 1.5*).

Таблиця 1.5

Еволюція системи міжнародної безпеки

Період	Ключові характеристики міжнародного безпекового середовища	Домінуючі загрози	Провідні інституції та режими
До 1945 р. (класична система балансів сил)	Фрагментована система суверенних держав; відсутність універсальних інститутів колективної безпеки; переважання політики силових коаліцій	Міждержавні війни, колоніальні конфлікти, територіальні претензії	Тимчасові союзи великих держав, регіональні угоди
1945–1991 рр. (біполярна система)	Домінування двох наддержав; жорстка блокова логіка; інституціоналізація безпеки через ООН, НАТО, Організацію Варшавського договору	Ядерна загроза, проксі-конфлікти, ідеологічне протистояння	ООН, НАТО, регіональні оборонні союзи, режими контролю над озброєннями
1991–2014 рр. (постбіполярний «ліберальний» порядок)	Тимчасова домінація західних держав; розширення НАТО та ЄС; спроби універсалізації норм міжнародного права; розбудова інституцій контролю над озброєннями	Регіональні конфлікти, тероризм, «держави, що зазнають краху»	ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ, спеціалізовані режими нерозповсюдження та контролю над озброєннями
2014–2021 рр. (гібридна конфронтація)	Повернення геополітичного суперництва; анексія Криму; війна на Донбасі; поширення гібридних та кіберзагроз; підрив довіри до міжнародних норм	Гібридна війна, кібернапади, інформаційні операції, енергетичний шантаж	НАТО (адаптація до гібридних загроз), ЄС (санкційні режими, енергетична безпека), ОБСЄ (моніторингові місії)
З 2022 р. (епоха великої війни в Європі та поліцентричного суперництва)	Повномасштабна агресія проти України; мілітаризація Європи; прискорене розширення НАТО; зміцнення «східного флангу»; посилення глобальної фрагментації та формування конкуруючих блоків	Високоінтенсивна конвенційна війна, ядерний шантаж, кібер- і космічні загрози, «озброєння» взаємозалежностей, масові порушення прав людини	Оновлена Стратегічна концепція НАТО 2022 р. [1], Стратегічний компас ЄС [2], посилення ролі G7, міжнародних фінансових інституцій, ad-hoc коаліцій

Джерело: узагальнено та складено авторами на основі [5; 151; 152]

Деталізація табл. 1.5 показує, що ключовою тенденцією останнього періоду є зміщення фокусу від суто військових вимірів безпеки до комплексного бачення, у якому війна супроводжується масованими кіберопераціями, енергетичним шантажем, інформаційними кампаніями, економічним тиском, атакою на цивільну та критичну інфраструктуру. Саме тому поняття національної безпеки дедалі частіше інтерпретується крізь призму стійкості (резильєнтності) держави, її здатності витримувати, поглинати й адаптивно реагувати на шоки, зберігаючи базові функції. У випадку України це означає необхідність поєднання військової спроможності, інституційної спроможності держави, стійкості енергетичної, транспортної, цифрової та соціальної інфраструктури, а також глибокої інтеграції до євроатлантичних і європейських безпечних структур.

Зміни, які відображено в табл. 1.5, супроводжуються глибокою трансформацією інституційного виміру глобальної безпеки. Поряд із класичними моделями колективної оборони та колективної безпеки формується нова багаторівнева система, у якій ключову роль відіграють міжнародні організації, спеціалізовані агентства, регуляторні та фінансові інституції, а також ad-hoc коаліції. На відміну від попередніх етапів, сьогодні вони не лише реагують на кризи, а й активно формують норми, стандарти та інструменти майбутньої безпеки, інтегруючи питання оборони, економіки, цифрової стійкості, енергетичної безпеки та управління ризиками. Таким чином, міжнародні організації стають ключовими драйверами формування нової архітектури безпеки, заснованої на принципах резильєнтності, багаторівневого управління та стратегічної взаємозалежності.

У цих умовах роль міжнародних організацій істотно посилюється. Вони перетворюються на ключові майданчики формування спільних стратегій, координації санкційних режимів, мобілізації фінансових ресурсів, підтримки військових та цивільних спроможностей держав, що зазнали агресії. Поглиблення ролі міжнародних організацій у пост-2014 і особливо пост-2022 періодах відбувається у трьох ключових напрямках:

- 1) нормативному, що включає розроблення нових стратегічних документів (Стратегічна концепція НАТО 2022 р., Стратегічний

компас ЄС, оновлені рамки кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури та оборонного планування) [151; 152];

- 2) операційному, пов'язаному з розгортанням механізмів реагування на кризи, координацією військової, економічної та технічної допомоги;
- 3) фінансово-інституційному, у межах якого G7, Світовий банк, ЄБРР та інші структури формують нову архітектуру підтримки післявоєнної відбудови й модернізації України [5]. Це створює унікальні умови для перетворення України на інтегрований елемент європейської та євроатлантичної системи безпеки.

Стратегічна концепція НАТО 2022 р. прямо визначає росію як «найзначнішу і безпосередню загрозу» для безпеки союзників і євроатлантичної зони, акцентуючи увагу на необхідності посилення колективної оборони, стійкості суспільств та критичної інфраструктури [151]. Стратегічний компас ЄС, ухвалений у 2022 р., систематизує загрози для Союзу, наголошує на потребі зміцнення оборонної спроможності, розвитку спільних місій і операцій, захисту критичної інфраструктури, кібер- і енергетичної безпеки [152; 154]. Водночас ефективність міжнародних організацій не є сталою величиною і значною мірою залежить від їхньої здатності адаптуватися до нових типів загроз, реформувати механізми прийняття рішень, долати внутрішні політичні поділи між державами-членами. Для систематизації ролі провідних інститутів доцільно узагальнити їхні мандати, інструменти та специфічний вплив на безпекову архітектуру після 2014 р. та особливо після 2022 р. (табл. 1.6).

Як видно з табл. 1.6, міжнародні організації виконують взаємоповнювальні функції: ООН забезпечує базову легітимність і нормативне підґрунтя, НАТО – жорсткі гарантії колективної оборони, ЄС – поєднання «м'яких» і «жорстких» інструментів, спрямованих на підтримку партнерів і модернізацію їхніх економік, ОБСЄ – механізми моніторингу та довіри, G7 і міжнародні фінансові інституції – фінансову та санкційну складову. Для України критично важливим є перехід від ролі «об'єкта» безпекових політик до статусу повноцінного суб'єкта, що спільно з партнерами формує нові правила гри, адаптовані до умов

Таблиця 1.6

Основні міжнародні організації у сфері безпеки та їх роль у трансформації міжнародної системи

Організація	Основний акцент у сфері безпеки	Ключові інструменти впливу	Роль у трансформації системи міжнародної безпеки після 2014/2022 рр.
1	2	3	4
ООН	Підтримання міжнародного миру і безпеки; запобігання та врегулювання конфліктів; розвиток міжнародного права	Рада Безпеки, миротворчі операції, санкційні режими, резолюції ГА ООН, судові механізми, спеціалізовані агентства	Після 2014 р. – ухвалення низки резолюцій щодо засудження агресії проти України, невизнання анексії Криму, після 2022 р. – подальша політична підтримка України, однак блокування рішень Радбезу росією демонструє обмеженість класичної моделі колективної безпеки
НАТО	Коллективна оборона, стримування і захист союзників, розвиток партнерств; забезпечення 360-градусного підходу до загроз	Система взаємних гарантій за ст. 5 Вашингтонського договору, військові спроможності, багатонаціональні сили, тренувальні місії, інструменти партнерства	З 2014 р. – посилення східного флангу, адаптація до гібридних загроз; з 2022 р. – нова Стратегічна концепція, визнання росії основною загрозою, вступ Фінляндії та Швеції, формування довгострокових безпекових зобов'язань щодо України
ЄС	Забезпечення безпеки громадян і території Союзу; розвиток Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗПП) і Спільної політики безпеки та оборони (СПБО); захист критичної інфраструктури	Стратегічний компас, санкційні режими, місії та операції в межах СПБО, фінансові інструменти (Європейський фонд миру, макрофінансова допомога), регуляторні акти щодо кібер-, енергетичної та інфраструктурної безпеки	Після 2014 р. – формування комплексного санкційного режиму щодо росії, підтримка реформ в Україні; після 2022 р. – безпрецедентний обсяг фінансової, військової, гуманітарної та відновлювальної допомоги Україні, запровадження механізмів захисту критичної інфраструктури, розвиток інструментів спільних закупівель озброєнь

Закінчення табл. 1.6

1	2	3	4
ОБСЕ	Запобігання конфліктам, врегулювання криз, постконфліктна реабілітація, контроль над озброєннями, побудова довіри	Польові місії, спостережні місії, механізми раннього попередження, інструменти контролю над звичайними озброєннями	До 2022 р. – важливий інструмент моніторингу ситуації на Донбасі; однак обмеження мандату та блокування рішень окремими державами-учасницями продемонстрували вразливість консенсусної моделі
«Група семи» (G7), міжнародні фінансові інституції (Світовий банк, МВФ, ЄБРР тощо)	Координація макроекономічної політики, санкційних режимів, підтримка фінансової стабільності, відбудови	Фінансова допомога, програми макроекономічної підтримки, санкції, спільні відновлювальні ініціативи, зокрема щодо України	Після 2022 р. – узгодження масштабних пакетів фінансової та санкційної підтримки України, запуск міжнародних платформ відновлення, у т.ч. на базі Світового банку та ЄС, посилення зв'язку між економічною та безпековою політикою

Джерело: складено авторами на основі [5; 151–154]

повномасштабної війни та довгострокової конфронтації з ревізіоністськими державами.

Важливим результатом активізації міжнародних організацій стало виникнення нових багатонаціональних коаліцій, що доповнюють діяльність традиційних інститутів. Серед них – Ukraine Defence Contact Group («Рамштайн»), тематичні коаліції оборонних спроможностей (артилерії, ППО, бронетехніки, авіації, дронів тощо), Міжнародна коаліція для повернення українських дітей, спеціалізовані формати співпраці у сфері кіберзахисту та енергетичної безпеки. Їхній успіх демонструє перехід від жорстких інституційних структур до гнучких мережевих форматів безпеки, де участь держав визначається готовністю робити внесок у конкретні спроможності. Це суттєво переформатовує міжнародну систему безпеки та підвищує спроможність демократичних держав колективно протидіяти агресії.

Окремого аналізу потребує вплив воєнної агресії росії проти України на сприйняття міжнародних організацій та інститутів безпеки в українському та європейському суспільствах. Значне зростання підтримки євроатлантичної інтеграції в Україні, посилення очікувань щодо безпекових гарантій і позитивна оцінка допомоги ЄС та НАТО створюють нові передумови для трансформації регіональної безпекової архітектури.

Дані соціологічних досліджень свідчать, що станом на середину 2023 р. 89 % громадян України підтримали би вступ до НАТО у разі проведення референдуму, лише 8 % висловилися проти, а 3 % вагалися з відповіддю [155]. Це найвищий рівень підтримки в історії спостережень і наслідок переосмислення ролі Альянсу як єдиного реалістичного джерела жорстких гарантій безпеки. Паралельно зростає усвідомлення ваги Європейського Союзу як безпекового актора. За результатами щорічного опитування EU Neighbours East 2024 р., 96 % українців знають про гуманітарну допомогу ЄС, 94 % – про фінансову підтримку, 93 % – про військову допомогу, 85 % – про підтримку майбутньої відбудови України; 73 % респондентів вважають підтримку ЄС ефективною [156].

У масштабах ЄС війна проти України також призвела до зрушення мотивів підтримки європейської інтеграції: у 2025 р. 35 % опитаних

громадян держав-членів назвали «захист миру та посилення безпеки» головною причиною підтримки членства в ЄС – уперше ця мотивація вийшла на перше місце, випередивши економічні аргументи [157]. Це свідчить про зміцнення безпекового виміру європейського проекту та зростання очікувань громадян щодо активнішої ролі ЄС у сфері оборони, захисту критичної інфраструктури, протидії гібридним загрозам. Додатково, за результатами опитування, проведеного на замовлення Місії ЄС із реформування сектора цивільної безпеки в Україні (EUAM Ukraine), найбільш релевантними напрямками підтримки ЄС, на думку українців, є боротьба з корупцією, допомога звільненим територіям, підтримка розслідування воєнних злочинів і реформування сектора правосуддя [158]. Це вказує на очікування щодо комплексної, а не суто військової ролі ЄС у зміцненні стійкості українських інституцій.

Для систематизації ключових соціологічних індикаторів, що характеризують роль міжнародних організацій у системі безпеки та сприйняття їх населенням, доцільно узагальнити дані в *табл. 1.7*. Ця таблиця демонструє, що війна проти України суттєво змінює не лише формальні стратегії міжнародних організацій, а й суспільний запит щодо їхньої ролі. Для українського суспільства НАТО асоціюється насамперед із жорсткими безпековими гарантіями, тоді як ЄС – з комплексною підтримкою реформ, відбудови, зміцнення інституцій та критичної інфраструктури. У державах – членах ЄС зростає усвідомлення того, що безпека на континенті нерозривно пов'язана з результатом війни в Україні та здатністю Союзу виступати самостійним безпековим актором. Це створює сприятливе «вікно можливостей» для поглиблення інтеграції України до євроатлантичного і європейського безпекового простору.

Системні зміни у міжнародному безпековому середовищі посилюються ще низкою тенденцій.

По-перше, відбувається поступове розмивання меж між внутрішньою і зовнішньою безпекою. Кіберзагрози, кампанії дезінформації, енергетичний шантаж, використання міграції як інструменту тиску вимагають поєднання інструментів оборонної, зовнішньої, економічної, інформаційної та правозастосовної політики. У відповідь міжнародні організації розробляють міжсекторальні стратегії: НАТО – у сфері кі-

Таблиця 1.7

Соціологічні індикатори сприйняття міжнародних організацій у контексті безпеки

Показник	Джерело та період опитування	Ключові результати для України та європейського простору
Підтримка вступу України до НАТО	Опитування Київського міжнародного інституту соціології (дані, проаналізовані в policy-brief А. Anisimova «Ukraine and NATO – Evidence from Public Opinion Surveys», травень–червень 2023 р.)	89 % громадян України підтримали би вступ до НАТО у разі референдуму, 8 % – проти, 3 % – вагаються. Рівень підтримки зростає у всіх регіонах, що свідчить про консолідацію суспільства навколо євроатлантичного вектора як ключового механізму гарантування безпеки
Сприйняття підтримки ЄС в Україні	Опитування EU Neighbours East, Annual Survey 2024 (Україна)	96 % респондентів знають про гуманітарну допомогу ЄС, 94 % – про фінансову, 93 % – про військову. 73 % оцінюють підтримку як ефективну. Понад половина опитаних має позитивний образ ЄС. Це підкреслює роль Союзу як довгострокового гаранта безпеки, відбудови та модернізації України
Оцінювання щодо ролі ЄС у забезпеченні безпеки	Загальноєвропейське опитування Eurobarometer (січень–лютий 2025 р.)	74 % громадян держав-членів вважають членство в ЄС корисним для своєї країни; 35 % називають «захист миру та посилення безпеки» головною причиною підтримки членства – уперше цей мотив перевищує економічні вигоди. Дві третини опитаних підтримують посилення ролі ЄС у сфері безпеки та управління кризами
Оцінка пріоритетних напрямів підтримки ЄС в Україні	Опитування, проведене на замовлення Місії ЄС із реформування сектора цивільної безпеки в Україні (EUAM Ukraine), 2024 р.	Найбільш релевантними напрямками підтримки, на думку українців, є боротьба з корупцією, допомога звільненим територіям, підтримка розслідування воєнних злочинів і реформування сектора правосуддя. Це вказує на очікування щодо комплексної, а не суто військової ролі ЄС у зміцненні стійкості українських інституцій

Джерело: складено авторами на основі [155–158]

бер- та гібридних загроз, цивільної готовності та стійкості; ЄС – у напрямках кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури, стійкості ланцюгів постачання, енергетичної трансформації [151; 152; 154].

По-друге, актуалізується концепт резильєнтності [159] як ключового критерію ефективності безпекових стратегій. Резильєнтність розглядається не лише як здатність швидко відновлюватися після шоків, а і як спроможність адаптивно змінюватися, запобігати ескалації криз і використовувати виклики як імпульс для модернізації та реструктуризації [160; 161]. Для України це означає необхідність інтеграції у національну стратегію безпеки і відбудови підходів, закріплених у документах НАТО та ЄС, – від посилення стійкості енергетики, транспорту, цифрової інфраструктури до зміцнення інституційної спроможності центральних і місцевих органів влади, розвитку партнерств із містами та регіонами держав-партнерів. Практична реалізація таких підходів уже відбувається в рамках багаторічних програм підтримки з боку ЄС, G7, Світового банку, ЄБРР, які одночасно поєднують елементи безпекової, економічної та інфраструктурної політики [120; 122].

Узагальнюючи проведений аналіз, доцільно сформулювати кілька ключових висновків.

По-перше, система міжнародної безпеки переживає фазу глибокої трансформації, зумовленої поєднанням великомасштабної війни в Європі, посиленням конкуренції великих держав, поширенням гібридних і кіберзагроз, «озброєнням» взаємозалежностей у сфері торгівлі, енергетики, технологій [5; 151; 152].

По-друге, роль міжнародних організацій у цих умовах залишається критично важливою, однак вимагає суттєвого оновлення мандатів, інструментів, процедур ухвалення рішень і координації між собою. Від їхньої здатності адаптуватися до нових викликів залежить ефективність глобальної та регіональної систем колективної безпеки.

По-третє, для України міжнародні організації є не лише джерелом зовнішньої підтримки, а й рамкою, у межах якої формуються стандарти резильєнтності [162], модернізації критичної інфраструктури [163], післявоєнної відбудови та інтеграції до євроатлантичної та європейської спільноти [152–154].

Розділ 1. Теоретичні аспекти забезпечення національної безпеки держави у системі ...

По-четверте, дані соціологічних опитувань демонструють сталу й високу підтримку євроатлантичного курсу в українському суспільстві, а також зростання усвідомлення безпекової ролі ЄС у громадян держав-членів. Це створює важливий суспільний ресурс для політичних рішень щодо поглиблення інтеграції України, укладання довгострокових безпекових угод, формування стійких механізмів підтримки та відбудови [155–158].

По-п'яте, подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на розроблення інтегрованих моделей взаємодії України з ключовими міжнародними організаціями у воєнний і повоєнний періоди, оцінювання ефективності вже запроваджених інструментів, а також на обґрунтування оптимальної конфігурації резильєнтної системи критичної інфраструктури в умовах трансформованого міжнародного безпекового середовища.

Розділ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СВІТУ

2.1. Ризики та загрози національній безпеці: сутність і класифікація

Для будь-якої держави питання забезпечення належного рівня національної безпеки завжди має ключове значення, оскільки визначає здатність суспільства функціонувати стабільно та сталий розвиток у довгостроковій перспективі. Водночас події останніх десятиліть переконливо свідчать про суттєве загострення проблем як міжнародної, так і національної безпеки та про неоднозначний вплив глобалізаційних процесів на розвиток різних країн світу. Глобалізація, сприяючи інтеграції та економічному зростанню, одночасно посилила взаємозалежність держав і зробила їх більш вразливими до транснаціональних ризиків.

У сучасних умовах спостерігається загострення суперництва між провідними геополітичними акторами за перерозподіл сфер впливу, що супроводжується зростанням загрози застосування силових методів і засобів ведення воєнних дій під час врегулювання конфліктів. Реальністю стала глобальна ескалація тероризму; зростають масштаби нелегальної міграції, яка часто супроводжується кримінальними та соціальними ризиками; підвищується ймовірність появи нового покоління ядерної зброї та розширення кола держав, здатних її виробляти.

Додатковим дестабілізуючим чинником є загострення суспільно-політичних та соціально-економічних проблем у багатьох країнах світу, що призводить до внутрішніх збройних конфліктів, громадянських протистоянь і локальних бойових дій. Ескалація таких конфліктів становить значну загрозу міжнародному безпековому середовищу, ускладнює діяльність міжнародних інститутів і підриває регіональну стабільність.

Як зазначено у Хартії Європейської безпеки [164], небезпеку між-державних конфліктів досі не усунуто, а спектр загроз, із якими стикаються країни світу, істотно розширився. Це формує нову конфігурацію глобального безпекового простору, що потребує переосмислення традиційних підходів до забезпечення безпеки та посилення багаторівневої міжнародної співпраці.

Після підписання Паризької хартії Нової Європи у 1990 році [165] стало очевидним, що загрози безпеці європейських країн можуть бути наслідком конфліктів як між державами, так і всередині держав. При цьому дедалі найбільшу загрозу безпеці становлять міжнародний тероризм, екстремізм із застосуванням насильства, організована злочинність. Серйозними наслідками для європейської безпеки є гострі економічні проблеми та деградація навколишнього середовища [164].

Отже, складність і суперечливість процесів трансформацій геополітичного та гео економічного простору, необхідність розв'язання глобальних проблем безпеки, кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічних зміни, які останнім часом спостерігаються в багатьох країнах, зумовляють актуальність питання забезпечення національної безпеки. І особливе значення це питання має в умовах введення воєнного стану в Україні у зв'язку з військовою агресією росії.

Під час дослідження, проведеного компанією Economist Intelligence Unit у травні 2022 р. [166], встановлено, що ризики, які породжує повномасштабна війна росії проти України, можуть спричинити дестабілізацію економічної та суспільно-політичної ситуації у світі (особливо у недостатньо розвинених країнах) через зростання рівня інфляції, формування дефіциту енергоресурсів, підвищення їх вартості, загрози енергетичній і продовольчій безпеці. Зовнішньополітичний тиск з боку росії на країни Європейського Союзу і НАТО як союзників України може призупинити постачання природного газу. Це, своєю чергою, призведе до світового дефіциту палива. Геополітичними та гео економічними наслідками російсько-української війни вважають зростання ризиків для співробітництва країн ЄС з Китайською Народною Республікою, що негативно впливає на розвиток світової економіки.

На думку фахівця Національного інституту стратегічних досліджень А. Лепіхова [167], запровадження економічних санкцій проти росії, зростання вартості або нестача продовольства та енергоресурсів можуть спричинити тиск з боку європейських політичних сил, бізнесу та електорату на владу держав ЄС. Таким чином, може виникнути ситуація, коли владу європейських країн спонукатимуть шукати шляхи врегулювання проблеми, зокрема за сценаріями, які можуть суперечити національним інтересам і безпеці України.

У результаті експертного опитування, проведеного фахівцями Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень у лютому 2024 р. [168], виявлено Топ-3 найбільші загрози національній безпеці у сфері внутрішньої політики: корупційні скандали; падіння довіри до політичного керівництва; чинник «втоми від війни», соціальна апатія.

Отже, визначення загроз національній безпеці та засобів їх нейтралізації та запобігання виникненню є одним із головних завдань будь-якої держави [169]. Питання ідентифікації загроз національній безпеці, визначення джерел, сфери походження, масштабів їх можливих наслідків набувають особливого значення в умовах воєнного стану в Україні. Все вищевказане підкреслює важливість і значення обраної тематики дослідження.

Аналіз наукових джерел свідчить, що теоретико-методологічним і практичним аспектам забезпечення національної безпеки присвячено чимало праць зарубіжних (R. Chaudhry et al. [170]; A. Cherp, J. Jewell [171]; A. Costello et al. [172]) та українських (Л. Акімова [26]; О. Власюк [63]; О. Дзьобань [173]; А. Качинський [174]; Є. Кобко [175]; В. Ліпкан [176]; А. Нашинець-Наумова [42]; О. Резнікова [177]; Г. Ситник [23]; О. Суходоля та ін. [178]; Ю. Хатнюк [169] та ін.) учених. У своїх наукових роботах авторами здійснено комплексний аналіз та узагальнено засади національної безпеки щодо захисту національних інтересів держав.

Як показує бібліометричний аналіз, проблеми захисту національних інтересів і цінностей у глобальному світі щороку актуалізуються. Так, за назвою статей, рефератом і ключовими словами «ризик», «за-

гроза або загрози», «національна безпека» у міжнародній наукометричній базі Scopus розміщено 2282 документи за 1980–2024 рр. При цьому особливої актуальності питання забезпечення національної безпеки різних країн світу набули у період з 2002 року. Це, у першу чергу, обумовлено зростанням кількості терактів у світі. Крім цього, за даними Управління Організації Об'єднаних Націй з питань зменшення ризиків у разі стихійного лиха (UNDRR) [179], з 2000 р. на Землі у 3–5 разів частішали катастрофи. За 1970–2000 рр. у середньому повідомлялося про 90–100 стихійних лих щороку. Проте з 2001 р. до 2020 р. цей показник зріс до 350–500. Це катастрофи, спричинені землетрусами, цунамі, виверженням вулканів, екстремальними погодними умовами, неврожаєм, епідеміями тощо (біологічні, геофізичні та погодні лиха). Якщо вплив людей на клімат не зменшиться, то до 2030 р. кількість катастроф, пов'язаних з екстремальними температурами, збільшиться у 3 рази порівняно з 2001 р. За підрахунками ООН [180], прогнозується, що кількість стихійних лих зросте приблизно до 560 щорічно, або приблизно до 1,5 на день.

У результаті дослідження виявлено, що за 2002–2023 рр. кількість наукових праць, розміщених у наукометричній базі Scopus, зросла з 13 до 241, або у 18,5 разу. За цей період середній темп щорічного зростання становив 14,9 %. Серед ключових слів, які найчастіше зустрічаються у публікаціях з обраної проблематики, можна назвати такі: оцінювання ризиків, національна безпека, кібербезпека, безпека мережі, управління ризиками, тероризм, системи безпеки, зміна клімату, комп'ютерні злочини, аналіз ризиків, критичні інфраструктури, загроза, вразливість, кібератаки, продовольча безпека, інформаційна безпека, катастрофи, фактор ризику, COVID-19, стійкість, пандемія тощо.

З точки зору зарубіжних учених (Holling С. [181]; С. Walters [182]; G. Nabton [183] та ін.), за умов мінливості безпекового середовища важливим є впровадження адаптивного управління у сфері забезпечення національної безпеки. Його суть полягає у здійсненні регулярного аналізу розвитку безпекового середовища задля своєчасного внесення коригувань до цілей і завдань державної політики забезпечення національної безпеки.

Водночас слід зазначити, що актуальною потребою стає пошук дієвих механізмів щодо протидії сучасним загрозам, які посилюються в умовах війни росії проти України. Тому першочерговим науковим завданням дослідники визначають вивчення актуальних загроз національній безпеці України як явища, що унеможливає або ускладнює реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей держави.

З огляду на це, метою цього дослідження є комплексний аналіз загроз національній безпеці країн світу та України у сучасній геополітичній ситуації та їх систематизація за класифікаційними ознаками.

На підставі критичного аналізу встановлено, що вчені приділяють значну увагу трактуванню поняття «загроза національній безпеці» (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Наукові підходи до сутності поняття «загроза національній безпеці»

Автор(-и)	Визначення
1	2
Ю. Хатнюк [169]	Явища, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей держави
Л. Акімова [26]	Причина порушення стану безпеки
О. Власюк [63]	Потенційно і реально небезпечні процеси та дії (природні та соціальні), здатні зашкодити національним цінностям або унеможливити реалізацію життєво важливих національних інтересів
О. Дзьобань [173]	Сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері
А. Качинський [174]	Явища з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть, у певний момент часу в межах певної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки тощо
Є. Кобко [175]	Об'єктивна чи ймовірна можливість деструкції, дестабілізації, а то й катастрофу соціальної системи, спричинення їй шкоди загалом або певному її життєво важливому компоненту чи компонентам

1	2
	<p>Реальні впливи, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів і становлять небезпеку для суверенітету нації та свободи особистості, а також для цілісності, стабільності й прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світового співтовариства й суб'єкта міжнародних відносин</p> <p>Дії політичних, військових або природних сил, вплив перебігу соціальних, економічних та інших подій, а також ситуацій, що складаються внаслідок цих подій, на процес життєдіяльності людини, суспільства, держави, які змушують країну докладати додаткових зусиль, вимагають надмірних витрат, мобілізації ресурсів для збереження державності, національної та культурної ідентичності, надійного захисту народу</p> <p>Наявні потенційно або реально небезпечні виклики в різних формах вияву (зовнішній – з боку іноземних держав, і внутрішній – усередині країни), які можуть бути завдані чи вже завдаються національним інтересам України з боку природних явищ або під впливом людського фактору тощо</p>
В. Ліпкан [176]	Розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку в країні й на міжнародній арені в різних сферах людської життєдіяльності, які ускладнюють врегульовану адміністративним правом діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для збереження та зміцнення української цивілізації
А. Нашинець-Наумова [42]	Явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в інформаційній сфері та створюють небезпеку для системи державного управління, життєзабезпечення її системостворюючих елементів
О. Резнікова [177]	Загроза – потенційна причина небажаного інциденту, який може зашкодити фізичним особам, активам, системі або організації, навколишньому середовищу або суспільству
Г. Ситник [23]	Наявні та потенційно можливі чинники, що створюють небезпеку реалізації життєво важливих національних інтересів
О. Суходоля, Ю. Харазішвілі, Г. Рябцев [178]	Явище, сукупність подій, що відбуваються стихійно чи внаслідок цілеспрямованих дій, зокрема зловмисних або необґрунтована бездіяльність суб'єкта управління, які здатні спричинити негативні наслідки

Закінчення табл. 2.1

1	2
Г. Ситник та ін. [184]	Сукупність умов, процесів та чинників, які перешкоджають реалізації національних інтересів або створюють небезпеку
Г. Ситник та ін. [185]	Конкретні і безпосередні форми небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов

Джерело: складено авторами на основі [23; 26; 42; 63; 169; 173–178; 184; 185]

На думку А. Качинського [174], поняття «загроза» відображає можливість виникнення деяких умов технічного, природного, економічного або соціального характеру, за наявності яких можуть виникнути несприятливі події та процеси. Тобто ключовим при розкритті поняття «загроза» є те, що передбачається наявність певної можливості (ймовірності) виникнення несприятливих умов, які можуть призвести до заподіяння якоїсь шкоди (збитку) [174].

З точки зору провідних учених Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом О. Суходолі [178], треба вирізняти поняття «загроза» з-поміж подібних за змістом термінів «виклик» і «ризик», які іноді вживають як взаємозамінні.

Аналіз джерел засвідчує, що ряд учених ототожнюють поняття «загрози інформаційній безпеці» та «загрози національній безпеці та національним інтересам». З чим не можна погодитися, бо має місце загальне явище та окреме. Дослідниця О. Резнікова [177] стверджує, що загрозу національній безпеці можуть створювати певні дії, явища, процеси, події, ситуації, безпосередньо спрямовані на підрив державного суверенітету і територіальної цілісності держави та/або здатні зашкодити життю, здоров'ю, майну громадян, завдати безперебійному наданню критично важливих функцій держави, завдати фізичної або економічної шкоди підприємствам, організаціям, об'єктам критичної інфраструктури, стати на заваді реалізації національних інтересів.

Отже, загроза національній безпеці, на нашу думку, є вираженням можливого негативного (з позицій інтересів особистості, суспільства чи держави) впливу на інтереси, умови та можливості їх реалізації, систему відносин. Цей вплив може бути здійснено різними чинниками,

процесами та способами (природними, соціальними й економічними) як реальними (вже існуючими), так і потенційними.

Слід наголосити, що проблема забезпечення економічної безпеки ЄС як складової європейської безпеки вийшла на перший план політичних дискусій у співтоваристві внаслідок низки геополітичних викликів у міжнародній системі, включаючи торговельну війну між США та Китаєм, агресію Росії проти України, пандемію COVID-19, міграційні кризи [186].

Зазначені виклики підштовхнули ЄС до розроблення комплексної стратегії економічної безпеки, спрямованої на зменшення вразливості та ризиків у кількох ключових сферах. Оприлюднена в червні 2023 р. Європейська стратегія економічної безпеки [187] визначає стратегічні підходи до економічної безпеки в ЄС і спрямована на захист економічних інтересів і цінностей Європи у мінливому глобальному середовищі. Вона зосереджена на подоланні нових економічних ризиків, що виникають через зростання геополітичної напруженості, глобальну конкуренцію та стрімкі технологічні зміни.

Європейська стратегія економічної безпеки підтримує всебічний підхід до управління ризиками в поточному геополітичному й технологічному ландшафті, що постійно змінюється. Цей підхід передбачає виявлення, оцінку та управління ризиками для економічної безпеки ЄС у таких чотирьох сферах: стійкість ланцюгів постачання, особливо в таких сферах, як енергетична безпека; фізична безпека та кібербезпека критичної інфраструктури; технологічна безпека та витік технологій; використання економічної залежності чи економічного примусу як засобів тиску на партнерів [186].

На підставі вивчення кращих світових практик встановлено, що у більшості країн світу розроблено національні системи оцінювання ризиків і загроз, які дозволяють забезпечувати стратегічне планування у сфері національної безпеки з урахуванням специфіки розвитку країни. Тобто вони надають можливість урядам країн оцінити широкий спектр ризиків і загроз національним інтересам і безпеці у діапазоні коротко- і довгострокових змін безпекового середовища, визначити стратегічні

цілі та пріоритетні завдання щодо забезпечення національної безпеки й стійкості [187]. Розглянемо особливості національних систем ідентифікації й оцінювання ризиків і загроз національній безпеці на прикладі Великої Британії, Нідерландів і Нової Зеландії (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Особливості закордонного досвіду ідентифікації загроз національній безпеці

Країна / Стратегічний документ	Перелік загроз і ризиків
1	2
<i>Велика Британія</i>	
1) Національний реєстр ризиків надзвичайних ситуацій у сфері цивільного захисту (2008), який забезпечує дотримання цілісного підходу в загальнонаціональній системі оцінювання ризиків і загроз на різних рівнях	надзвичайні ситуації природного походження/ стихійні лиха (повені, пожежі, землетруси тощо); техногенні катастрофи; диверсії і терористичні акти (у тому числі на об'єктах критичної інфраструктури, у місцях проведення масових публічних заходів тощо); соціальні ризики (захворювання людей і тварин, акції протесту, масові заворушення тощо)
2) Стратегія національної безпеки (2010)	«несилові загрози»: кібератаки, посилення впливу організованої злочинності, штучне блокування поставок енергоносіїв, природні катастрофи
3) Стратегія національної безпеки та Огляд стратегічної оборони й безпеки Великої Британії (2015)	тероризм, кіберзагрози, міжнародні збройні конфлікти, посилення міжнародної нестабільності, ризики здоров'ю громадян, епідемії, пандемії, природні небезпеки стихійного характеру, зростання вразливості відкритої економіки країни; у довгостроковій перспективі – посилюватимуться ризики, що пов'язані зі стрімким розвитком технологічного прогресу, глобальної економіки та геополітичної кон'юнктури, а також зі змінами клімату
<i>Королівство Нідерландів</i>	
Національний профіль ризиків (National Risk Profile, 2016)	природні катастрофи; загрози суспільному здоров'ю та довкіллю; техногенні аварії; пошкодження критичної інфраструктури; кіберзагрози; злочинність; тероризм та екстремізм; фінансові й економічні загрози; геополітичні загрози

1	2
<i>Нова Зеландія</i>	
Національна стратегія протидії лихам і надзвичайним ситуаціям (National Disaster Resilience Strategy, 2019)	землетруси та вулканічна діяльність; цунамі; прибережна ерозія, шторми та значне хвилювання на морі; повені; зсуви; сильний вітер; значні снігопади; посухи; пожежі (лісові та міські); шкідники та хвороби тварин і рослин; інфекційні пандемії серед людей; надзвичайні події на об'єктах інфраструктури (у тому числі з небезпечними речовинами); великі транспортні пригоди; інциденти, пов'язані з безпекою харчових продуктів (наприклад, випадкове або навмисне забруднення продуктів харчування); тероризм тощо

Джерело: складено авторами на основі [99; 188–193]

Варто зазначити, що ключовими критеріями для формування системи різнотипних загроз у сфері національної безпеки у Великій Британії є: наслідки; імовірність; ступінь невизначеності; масштабність поширення наслідків надзвичайних ситуацій; потенціал стійкості/опірності до ризиків; здатність до відновлення після надзвичайної ситуації; тривалість наслідків; ступінь шкоди правам і свободам громадян, іміджу органів влади; потенціал конфліктності у суспільстві (соціальні хвилювання, психологічні реакції тощо).

З урахуванням отриманої інформації у державі розробляються секторальні плани стійкості, програми забезпечення стійкості громад та інших об'єктів [188].

Національний координатор з питань безпеки і протидії тероризму, який діє у складі Міністерства юстиції і безпеки Королівства як ключова установа, що відповідальна за процеси забезпечення національної безпеки і стійкості, визначив такі загальні пріоритети для оцінювання ризиків і загроз національній безпеці: загрози від акторів, яких спонсують інші держави; поляризація суспільства; пошкодження критичної інфраструктури; тероризм, екстремізм; воєнна загроза; злочинність; кіберзагрози [192].

Крім цього, цікавим є досвід Нової Зеландії з питань організації системи оцінювання ризиків і загроз національній безпеці. Згідно з законодавством країни у сфері національної безпеки особливу увагу уряд Нової Зеландії приділяє ризикам, які: 1) мають надзвичайні масштаби, характер, інтенсивність чи серйозність можливих наслідків; 2) є викликом суверенітету чи загальнодержавному правопорядку; 3) породжують численні або взаємопов'язані проблеми, що в сукупності становлять національний або системний ризик; 4) мають високий ступінь невизначеності або складності, з яким спроможний впоратися лише центральний уряд; 5) пов'язані із взаємозалежними проблемами з потенціалом каскадних ефектів або ескалації; 6) вимагають значних ресурсів під час реагування на них; 7) характеризуються неоднозначністю або протиріччями щодо того, хто має відповідати за управління конкретним ризиком; 8) для подолання наслідків вимагають міжвідомчих зусиль; 9) стосуються випадків, коли управління ними сприяє підвищенню загального рівня національної безпеки [188].

У 2019 році на основі результатів Національної оцінки ризиків розроблено Національну стратегію протидії лихам і надзвичайним ситуаціям у Новій Зеландії (National Disaster Resilience Strategy) [193], яка є планом імплементації Сендайської рамкової програми скорочення ризиків лих (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction) [194]. У рамках Національної оцінки ризиків визначено Національний профіль ризиків, ключові ризики, уразливості та ширші «системні тенденції», які враховані у цій Стратегії. У документі зазначено, що Нова Зеландія є державою, стійкою до надзвичайних ситуацій, яка активно управляє ризиками з метою забезпечення добробуту та процвітання усіх громадян.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про те, що у досліджуваних країнах світу здійснюється активна робота з ідентифікації та оцінювання ризиків і загроз національній безпеці, яка полягає у: 1) визначенні сценаріїв розвитку ризиків (у т. ч. складники небезпеки, їх наслідки, уразливості та спроможності) та використанні цих даних для прийняття урядових рішень; 2) створенні відповідних державних організаційних структур і вживання необхідних заходів для зменшення ризиків;

3) забезпеченні обізнаності державних інститутів про ризики, у тому числі здатності їх оцінювати та управляти ними; 4) усуненні недоліків у державній політиці щодо зниження ризиків; 5) забезпеченні проведення політики, спрямованої на інформування громадськості про наявні ризики та попередження появи нових; 6) вдосконаленні механізмів забезпечення стійкості держави.

Якщо розглядати Україну, то необхідно наголосити, що до ключових проблем, які викликають ризики і загрози національній безпеці, належать агресія росії, тероризм, корупція, організована злочинність, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, нелегальна міграція, торгівля людьми, демографічна криза, боротьба за енергоресурси, техногенні катастрофи тощо.

Науковці А. Пашков, А. Барановська, Ю. Телюкова [195] основними реальними і потенційними загрозами національній безпеці України та стабільності в суспільстві називають такі:

- ▶ критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості й у сфері життєзабезпечення;
- ▶ «тінізацію» національної економіки та велику боргову залежність держави, критичний обсяг зовнішнього і внутрішнього боргів;
- ▶ занадто низький валовий національний прибуток у доларах США на 1 особу;
- ▶ у сфері державної безпеки – поширення корупції, хабарництва в органах державної влади; прояви сепаратизму, намагання автономізувати за етнічною ознакою окремі регіони України;
- ▶ в екологічній сфері – нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів; застарілість і недостатню ефективність комплексів з утилізації токсичних екологічно небезпечних відходів;
- ▶ у зовнішньополітичних і воєнних сферах і сфері безпеки державного кордону – анексію Криму й тривалу «гібридну» війну російії проти України.

Серед чинників, що утворюють ієрархію небезпек реалізації життєво важливих національних інтересів України та формують загрози загальнодержавного рівня, виділяють такі як:

- ▶ загрози порушенню прав і свобод людини;
- ▶ загрози суспільно-політичній стабільності;
- ▶ загрози соціально-економічному розвитку;
- ▶ загрози міжнародній стабільності та регіональній безпеці;
- ▶ загрози державній безпеці та обороноздатності;
- ▶ загрози навколишньому середовищу;
- ▶ загрози духовним і культурним цінностям [184].

На думку В. Лобко [196], іншими джерелами ризиків і загроз для національної безпеки України є: зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України, тощо.

Дослідниця О. Резнікова [177] запропонувала три групи загроз національній безпеці України:

перша група загроз походила від агресивної зовнішньої і воєнної політики росії;

друга група загроз – руйнування системи міжнародної безпеки та послаблення впливу міжнародних організацій, що мають забезпечувати дотримання норм міжнародного права. Зазначені глобальні процеси знизили ефективність наявних інструментів кризового врегулювання, знецінили безпекові гарантії, надані різним державам, провокували нові міждержавні конфлікти і поширення міжнародної злочинності за відсутності системи ефективних стримувань і покарань;

третья група ризиків і загроз – зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України, тощо. Зазначені джерела ризиків і загроз є типовими для більшості держав, усунути їх повністю неможливо.

О. Власюк [63] пропонує класифікувати загрози національній безпеці за такими ознаками:

- ▷ якістю (достеменністю) виявлення (уявні та реальні);
- ▷ характером спрямування (прямі та непрямі);
- ▷ характером здійснення (явні та приховані);
- ▷ розташуванням джерел (внутрішні та зовнішні);
- ▷ змістом (воєнні, економічні, соціально-психологічні, екологічні, ідеологічні, техногенні, інформаційні тощо).

О. Мотайло [197] стверджує, що нагальними залишаються внутрішні виклики та загрози національній безпеці в економічній, соціальній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій та інших сферах життєдіяльності держави. Крім того, не менший вплив на стан і рівень національної безпеки справляють зовнішні загрози у воєнній, міжнародній сферах. Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, ескалація міждержавних і громадських конфліктів, стають сьогодні дедалі інтенсивнішими і мають негативні наслідки для національної безпеки. На його думку, у сучасних умовах ослаблення державного нагляду, недостатня ефективність правових і економічних механізмів упередження, запобігання та нейтралізації загроз національній безпеці збільшують ризик у всіх сферах життєдіяльності України.

Отже, як показує теоретичний аналіз, здебільшого науковці розглядають загрози національній безпеці у розрізі їх основних складових. Розглянемо окремо кожну групу дослідників (*табл. 2.3*).

При цьому слід зазначити, що усі пропозиції вчених щодо визначення і класифікацій можливих загроз національній безпеці підтверджуються результатами проведених опитувань і обстежень експертів і фахівців.

Згідно з даними експертного опитування, проведеного у квітні–травні 2023 року Центром внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень у межах дослідницького проекту «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики» [205], ризики зумовлені насамперед:

Таблиця 2.3

Систематизація загроз за складовими національної безпеки України

Група дослідників	Характеристика загроз	Перелік загроз
1	2	3
<p>Перша група (В. Нікіфоренко, А. Віхтюк [198])</p>	<p>Терористичні (воєнні) загрози, які обумовлено різноманітними аспектами й змінами у воєнній сфері</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ порушення державного кордону України; нарощування військової присутності РФ на кордоні з Україною; провокації з боку Росії в акваторіях Чорного, Азовського морів та у повітряному просторі; ▪ фінансування сепаратизму каналами з Росії через ОРДЛО
<p>Друга група (С. Артем'єв, О. Малько [199]; О. Бойко [200])</p>	<p>Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки країни</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ значні масштаби руйнувань унаслідок бойових дій на території України; ▪ велике антропогенне і техногенне перевантаження території країни; ▪ небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму
<p>Третя група (О. Суходоля та ін. [178])</p>	<p>Загрози енергетичній безпеці</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ внутрішні (деградація енергетичних систем і мереж; непрофесіоналізм у виробленні політики; втручання держави у функціонування ринків; висока енергоємність економіки; ресурсна й технологічна залежність; недосконала конкуренція; енергетична бідність; кліматичні зміни); ▪ зовнішні (кібератаки; вимивання професійних кадрів; воєнні дії; зовнішній вплив на вироблення політики; теракти; блокування поставок)
<p>Четверта група (А. Нашинець-Наумова [201])</p>	<p>Загрози інформаційній безпеці</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ кіберзагрози; ▪ посилення кампаній з дезінформації проти України; ▪ пошкодження об'єктів критичної інформаційної інфраструктури

Закінчення табл. 2.3

1	2	3
<p>П'ята група (М. Паламарчук та ін. [202])</p>	<p>Загрози продовольчій безпеці</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ високий рівень цін на харчові продукти, енергетичні товари й добрива; ▪ можливість зриву весняної посівної кампанії; ▪ нестабільність на ринках аграрної продукції; ▪ розрив і нестабільна робота налагоджених ланцюгів постачання продовольства унаслідок війни
<p>Шоста група (С. Іванюта, Л. Якущенко [203])</p>	<p>Загрози екологічній безпеці</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ погіршення якості життєво важливих природних ресурсів; ▪ екологічний дисбаланс у довкіллі; ▪ утворення відходів
<p>Сьома група (В. Потапенко, Ю. Каплан [204])</p>	<p>Проблеми формування української ідентичності в суспільстві як складової національної безпеки</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ політизація ідентичності; ▪ суперечливі уявлення про те, що інтереси територіальної спільноти не відповідають інтересам країни в цілому; ▪ неможливість реалізації реального або уявного бачення локальної / регіональної спільноти в межах політичної системи; ▪ рух за територіальну автономію, федералізацію держави або вихід території з її складу; ▪ міжрегіональні конфлікти тощо

Джерело: складено авторами за даними [178; 198–204]

- ▷ корупцією (22 відповіді);
- ▷ проблемами ефективності влади та стійкості державних інститутів (19);
- ▷ потенціалом горизонтальної дезінтеграції суспільства (13);
- ▷ наявністю інструментів російського впливу – УПЦ (МП), про-російських політиків та інформаційних ресурсів (12);
- ▷ демографічними втратами, депопуляцією, втратою людського капіталу (10 відповідей).

У результаті виявлено загрози внутрішній політиці, які використовує РФ для дестабілізації ситуації в Україні (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Група загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики

Група загроз	Дестабілізаційний потенціал		Ймовірність	
	2023	2024	2023	2024
Сфера воєнної безпеки	3,36	3,42	2,57	2,99
Система державного управління та політичні процеси	2,79	2,91	3,02	2,89
Влада і суспільство	2,92	3,33	2,80	3,37
Суспільні процеси та явища	2,84	2,52	2,72	2,51
Соціально-економічна сфера	2,77	2,82	2,92	2,86

Джерело: складено авторами за даними [168; 205]

У лютому 2024 р. Центром внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень проведено експертне опитування у рамках реалізації аналітичного дослідження «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики» [168]. Експерти визначили перелік основних загроз національній безпеці України, серед яких: корупційні скандали; надмірне, необґрунтоване обмеження демократичних свобод, посилення авторитарних тенденцій; суперечності у взаєминах між національними меншинами, регіональний сепаратизм, розкол ідентичностей, мовне питання; можливості проведення серед українців підривної діяльності в інформаційно-комунікаційній

сфері; загрози у сфері кібербезпеки.

Отже, на підставі вивчення кращих світових практик, ґрунтовного аналізу наукових джерел і власних попередніх досліджень [9; 18; 116; 162; 206] встановлено, що загроза національній безпеці загалом та її складових має явно виражений суб'єктний характер. Тобто її слід розглядати як вираження протидії окремих осіб, певних соціальних груп, суб'єктів господарювання або інших представників суспільних відносин (держав, громадських організацій, політичних партій та ін.) задоволенню загальнонаціональних або державних, а також особистих життєво важливих інтересів. При цьому пропонується доповнити характеристику загроз національній безпеці і розглядати їх не лише як умови та чинники, а і як дії, які спрямовано на обмеження (або утиск) життєво важливих інтересів особистості, суспільства чи держави.

Загрози національній безпеці країни можна умовно систематизувати за 13 класифікаційними ознаками, які наведено на *рис. 2.1*.

Крім цього, відповідно до визначення загроз як умов, чинників і дій (діяльності), нами пропонується класифікувати їх за видами (*рис. 2.2*):

- 1) загрози, які викликано природними і соціально-економічними процесами, що об'єктивно розвиваються. Наприклад, процесами, які породжують нерівномірність економічного розвитку, відставання темпів зростання економіки та розвитку її структури від потреб суспільства через недостатність природних або людських ресурсів та з інших об'єктивних причин. Загроза може формуватися унаслідок процесів забруднення навколишнього середовища під впливом розширення сфери та масштабів господарської діяльності тощо;
- 2) загрози, які викликано певними політичними, економічними та соціальними діями чи протиріччями. Вони можуть мати як організований і цілеспрямований, так і стихійний характер. Такі дії можуть здійснюватися при реалізації своїх економічних інтересів у рамках національної економіки, а також у разі гострих конфліктних ситуацій у сфері міжнародних політичних відносин. Такими загрозами можуть бути дії виробників із незаконного отримання

Рис. 2.1. Систематизація загроз національній безпеці України за класифікаційними ознаками

Джерело: авторська розробка

та розкрадання кредитів, факти недобросовісної конкуренції, дії щодо «відмивання» незаконно отриманих доходів та інші, що дестабілізують економічний розвиток, знижують рівень конкурентоспроможності та погіршують інвестиційний клімат країни.

Рис. 2.2. Класифікація загроз національній безпеці України

Джерело: авторська розробка

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано необхідність упровадження комплексного, багатовимірного підходу до класифікації загроз національній безпеці, що сприятиме формуванню цілісного бачення сучасного ризикового простору. Доведено, що загрози не можуть розглядатися відокремлено від системної структури національної безпеки; натомість вони повинні аналізуватися у розрізі її ключових складових – воєнної, енергетичної, економічної, фінансової, демографічної, соціальної, продовольчої, екологічної, інформаційної, етнічної, інтелектуальної та науково-технічної. Такий підхід дозволяє виявити не лише окремі ризики, але й взаємозв'язки між ними, що особливо важливо в умовах зростання гібридних загроз, комплексних кризових явищ і посилення міжсекторальної вразливості.

Визначено, що наведений перелік загроз має бути інтегрований у систему стратегічного планування держави та врахований під час розроблення національних стратегій, концепцій і програм забезпечення безпеки. Йдеться не лише про ідентифікацію ризиків, а й про створення дієвого інструментарію їхнього виявлення, моніторингу, прогнозування та нейтралізації. Особливої актуальності набуває формування адаптивних механізмів реагування, здатних забезпечити своєчасне коригування політик у відповідь на появу нових чи ескалацію вже відомих загроз.

Доведено, що комплексне бачення загроз безпосередньо пов'язане з необхідністю посилення національної стійкості держави. Саме стійкість – як здатність державних інститутів, економіки та суспільства витримувати зовнішні та внутрішні шоки, адаптуватися до нових умов і швидко відновлювати критично важливі функції – стає ключовою категорією у сучасних умовах. Для України у повоєнний період питання підвищення стійкості має базове значення, оскільки впливає на темпи відновлення, ефективність реформ та довгострокову конкурентоспроможність.

Пріоритетним завданням після завершення активної фази воєнних дій визначено розроблення та реалізацію цілісної антикризової політики, що поєднуватиме стратегії відновлення та модернізації національної економіки з інституційними реформами та заходами зі зменшення

негативного впливу нових і наявних загроз національній безпеці. Така політика має спиратися на синергію зусиль держави, міжнародних партнерів, бізнесу та громадянського суспільства, а також передбачати впровадження сучасних індикаторів ризик-менеджменту та оцінки безпекових вразливостей.

Загалом отримані результати засвідчують, що ефективно забезпечення національної безпеки в умовах високої турбулентності можливе лише за умови системного, науково обґрунтованого підходу до класифікації, аналізу та управління загрозами, а також формування стійкої, адаптивної та технологічно сучасної моделі державної безпекової політики.

2.2. Аналіз підходів до оцінювання національної безпеки в країнах світу

У сучасних умовах посилення глобальної взаємозалежності та зростання багатовимірних ризиків перед державами постає завдання не лише забезпечувати належний рівень національної безпеки, а й мати дієві інструменти для її регулярного вимірювання й оцінювання. Ефективність державної політики у сфері безпеки значною мірою визначається тим, наскільки обґрунтовано та своєчасно приймаються управлінські рішення, що, своєю чергою, залежить від наявності науково виважених підходів до моніторингу стану безпеки та виявлення критичних вразливостей.

Динаміка трансформацій у політичному, економічному та технологічному середовищі зумовлює потребу у формуванні адаптивних систем оцінювання, здатних враховувати як зовнішні, так і внутрішні чинники ризику. Сучасні методика, що застосовуються в різних країнах світу, істотно відрізняються за своїми концептуальними засадами, структурою індикаторів, підходами до інтерпретації результатів та використанням кількісних і якісних оцінок. Це підкреслює важливість порівняльного аналізу, який дозволяє виявити сильні та слабкі сторони існуючих моделей, визначити можливості їх адаптації до національного контексту й окреслити напрями удосконалення власної системи оцінювання.

Науково-методичне забезпечення оцінювання національної безпеки потребує систематичного оновлення, адже традиційні інструменти часто не охоплюють гібридні, кібертехнологічні та нелінійні загрози, характерні для сучасного етапу розвитку. Саме тому дослідження міжнародного досвіду оцінювання національної безпеки та аналіз підходів, розроблених у провідних країнах світу, набувають особливої актуальності. Їхнє вивчення дозволяє не лише розширити аналітичний інструментарій, але й сформуванати передумови для створення ефективної національної моделі оцінювання, орієнтованої на забезпечення стійкості, прогнозованості та довгострокового розвитку держави.

Аналіз наукових джерел свідчить, що теоретико-методологічним засадам оцінювання національної безпеки країни присвячено чимало праць вчених (А. Poltorak et al. [207]; I. Rekunen et al. [208]; A. Stavutsky et al. [209]; В. Богданович та ін. [210]; В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова, О. Черняк [211]; І. Губарева [212]; С. Гогоняц та ін. [213]; Г. Козаченко, Ю. Погорелов, А. Герасименко [214]; Г. Крамарев [215]; А. Левковська, О. Добрянський [216]; Г. Ситник [78]; О. Суходоля, Ю. Харазішвілі, Г. Рябцев [178] та інші). У своїх наукових роботах дослідники розкривають загальні принципи оцінки рівня складових національної безпеки держави з визначенням системи показників, інформаційної бази для їх розрахунку, методів формалізації розрахунку, порогових значень показників і методів оцінки фактичних показників з точки зору їх відповідності пороговим значенням.

У публікації [207] вченими комплексно обґрунтовано теоретико-методологічні засади та практичні методи моніторингу стану фінансової безпеки України в умовах економічної нестабільності як фактору забезпечення збереження фінансової системи держави.

Колектив авторів у роботі [208] здійснили оцінку та прогноз рівня фінансової безпеки України з використанням двох методичних підходів (існуючого та розробленого авторами) для вибору оптимального варіанта. Ними розроблено альтернативну модель як мультиплікативну модель нелінійної згортки відповідних індикаторів прямого та непрямого впливу, враховуючи можливості та ризики, яка базується на комбінації степеневі функції та методу Харрінгтона.

На думку науковців [209], енергетичне питання залишається першочерговим для національної безпеки більшості країн. Незважаючи на численні міжнародні форуми, масштабні геоекономічні дослідження, міжнародні та національні проекти, розробку відповідних стратегій, питання оцінки енергетичної безпеки та розуміння її термінології не є універсальною практикою.

Тому автори поставили за мету розробити методологію, яка може забезпечити об'єктивну картину енергетичного сектора в міжнародному масштабі з порівняннями між країнами під впливом сучасних мегатрендів.

Отже, питання оцінювання сучасного стану національної безпеки і розроблення належного методичного інструментарію та підходів привертають увагу багатьох учених і потребують подальших досліджень. З огляду на це, метою цього дослідження є комплексний аналіз методичних підходів до оцінювання національної безпеки, що використовуються у країнах світу.

У багатьох країнах світу розроблено національні системи оцінювання різноманітних аспектів національної безпеки. Переважна більшість цих систем містить методологічні засади оцінювання ризиків, за допомогою яких можна виявляти небезпечні тенденції та загрози національній безпеці, а також уразливості в державі та суспільстві. Отримана інформація використовується урядом країн світу для прийняття рішень щодо формування відповідної державної політики, планування заходів із підвищення рівня готовності до широкого спектра загроз, розвитку необхідних спроможностей, а також розподілу ресурсів держави.

Слід зазначити, що у більшості країн національна система оцінювання ризиків є елементом стратегічного планування у сфері національної безпеки.

У результаті дослідження кращих світових практик встановлено, що методологія оцінювання ризиків у різних країнах неоднакова. Розглянемо деякі з них. У Великій Британії Національна оцінка ризиків та Оцінка ризиків у сфері національної безпеки [190] проводяться в рам-

ках єдиної методології. Здійснюється виявлення всього спектра ризиків надзвичайних ситуацій національного масштабу, проводиться опис сценаріїв їх прояву в найближчі п'ять років, оцінюється їх імовірність та наслідки.

Здійснюється визначення пріоритетних ризиків. При цьому при розробленні обґрунтованих сценаріїв найгіршого прояву типових ризиків надається середньозважена оцінка ймовірності та наслідків сукупного прояву надзвичайних ситуацій на основі моделювання різних варіантів і комбінацій їх взаємодоповнення [188].

У Королівстві Нідерландів для національної системи оцінювання ризиків і загроз використовуються багатокритеріальний аналіз, сценарний підхід і методи на основі теорії ймовірності [191]. Метод економічного аналізу із застосуванням статистичних і математичних моделей використовується з метою розроблення теоретичних ідей щодо розвитку стратегічного безпекового середовища та формування загроз, перевірки наявних гіпотез та прогнозування тенденції майбутнього на основі історичних даних.

Застосовується метод багатовимірних індексів, і надається оцінка ризиків на основі заздалегідь визначених багаточисельних показників-індикаторів, що їх характеризують. Використовується також метод структурованого цільового порівняння подій і ризиків, розвиток яких відбувається за певними закономірностями. Із застосуванням методів виявлення трендів розвитку небезпечних явищ та екстраполяції здійснюється ретроспективне їх відстеження для прогнозування прояву загрози у майбутньому [188].

На основі вивчення досвіду Нової Зеландії визначено, що у країні застосовується комплексний підхід до оцінки національної безпеки з урахуванням усіх можливих ризиків і загроз (внутрішніх, зовнішніх, техногенних, природних тощо). Під керівництвом Прем'єр-міністра та Кабінету Міністрів Нової Зеландії з певною адаптацією міжнародного досвіду розроблено загальну методику оцінювання та управління ризиками на національному рівні [193]. Вона базується на розробленому спільно з Австралією Стандарті AS/NZS ISO 31000.2009 (на основі міжнародного Стандарту ISO 31000). Ця методика визначає основні

процедури та етапи оцінювання ризиків і загроз, а також поточні й перспективні варіанти управління ризиками.

В основному для оцінювання застосовується підхід, заснований на сценаріях, коли визначається загальний рівень конкретного ризику за допомогою стандартизованої таблиці наслідків у таких основних сферах: соціальне управління, забезпечення суверенітету, національна економіка, екологія, райони забудови. Вхідні дані для оцінювання ризиків (експертні оцінки, кількісні показники) обробляються у різних формах і програмах [188].

Як стверджує науковець С. Сьомін [217], у провідних країнах світу, як правило, використовуються два основних підходи, які передбачають застосування спеціальних індикаторів (індексів) оцінювання стану в державі:

- 1) побудова системи індикаторів (індексів), за допомогою яких можна аналізувати окремі аспекти стану та розвитку певних сфер життєдіяльності держави:
 - задоволеність громадян ступенем захищеності своїх конституційних прав і свобод, особистих і майнових інтересів, зокрема, від злочинних посягань;
 - очікувана тривалість життя;
 - валовий внутрішній продукт на душу населення;
 - частка сучасних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки у структурах сектора безпеки й оборони країни;
 - децильний коефіцієнт диференціації доходів і споживання (співвідношення доходів 10 % найбагатшого населення до доходів 10 % найбіднішого або середньодушових обсягів споживання товарів і послуг);
 - рівні інфляції та безробіття;
 - частка видатків у валовому внутрішньому продукті на розвиток науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо;
 - частка території країни, яка не відповідає визнаним екологічним нормативам та інші;

- 2) вироблення інтегральних (агрегованих) індексів з метою комплексної оцінки загального стану справ у державі (або регіоні). Основним недоліком такого підходу є неможливість чітко визначити частку вихідних показників щодо оцінки загального стану держави (суспільства) без втрати їхньої значущості, а отже, уникнути суб'єктивності.

На сьогодні у світі відсутній загальноприйнятий науково обґрунтований кількісний показник (індекс), який би дав можливість об'єктивно оцінювати загальний стан і рівень національної безпеки країни. Проте багатьма країнами світу та міжнародними організаціями досить широко використовуються різноманітні рейтингові оцінки (*табл. 2.5*), які дають змогу опосередковано аналізувати якісні й кількісні показники окремих аспектів суспільно-політичного, економічного, інноваційного, природоохоронного розвитку країни, а також рівень її обороноздатності.

До світових індексів і рейтингів можна віднести такі: Глобальний індекс миру або спокою (*табл. 2.6*); Індекс недієздатності країни (*табл. 2.7 і 2.8*); Зведений індекс національного потенціалу (*табл. 2.9*); Індекс потужності армії (*табл. 2.10*); Глобальний індекс тероризму (*табл. 2.11*); Індекс сприйняття корупції (*табл. 2.12*); Індекс верховенства права (*табл. 2.13*); Індекс демократії (*табл. 2.14*); Індекс процвітання (*табл. 2.15*); Глобальний індекс продовольчої безпеки (*табл. 2.16*); Глобальний індекс голоду (*табл. 2.17*); Індекс глобальної конкурентоспроможності (*табл. 2.18*); Індекс людського розвитку (*табл. 2.19*); Глобальний інноваційний індекс (*табл. 2.20*); Індекс сталого розвитку (*табл. 2.21*); Індекс глобалізації (*табл. 2.22*); Індекс економічної свободи (*табл. 2.23*), а також світові індикатори державного управління (*табл. 2.24*).

Деякі вищеперелічені індекси безпосередньо характеризують стан національної безпеки обстежених країн світу, а інші відображають рівень розвитку ключових складових.

Таблиця 2.5

Характеристика глобальних рейтингів, які прямо або опосередковано відображають стан національної безпеки країни світу

Назва рейтингу / організація	Зміст рейтингу
<p align="center">1</p> <p>Глобальний індекс миру або спокою (Global Peace Index, GPI) – Інститут економіки та миру (Institute for Economics and Peace) [218]</p>	<p align="center">2</p> <p>Комплексний показник, який характеризує миролюбність країн світу, вимірюючи рівень насильства всередині держави та рівень агресивності її зовнішньої політики. Індекс показує, які з держав вважатимуться найбільш безпечними (і навпаки – небезпечними) для життя людини.</p> <p>Індекс складено на основі 23 якісних і кількісних показників, об'єднаних у три групи: 1) наявність і масштаб конфліктів (внутрішніх і міжнародних, до яких залучено будь-яку країну світу та кількість жертв у результаті цих конфліктів, а також відносини держави із сусідніми країнами); 2) рівень стабільності та безпеки всередині держави (частка біженців і переміщених осіб у загальній кількості населення; кількість насильницьких злочинів і самогубств; доступність зброї; кількість ув'язнених на душу населення; заходи соціального захисту; дотримання прав людини; рівень політичної стабільності; наявність і ступінь терористичних загроз; рівень ксенофобії тощо); 3) рівень мілітаризації держави (розмір військового бюджету до національного ВВП; загальний військовий потенціал держави; імпорт та експорт зброї; кількість військовослужбовців і співробітників служб безпеки на душу населення; сумарна кількість озброєння на душу населення; рівень доступу населення до зброї тощо). Щодо кожної групи показників країнам виставляється оцінка у балах (від 1 до 5). Чим менше балів, тим більш миролюбною оцінюється країна за цим критерієм</p>
<p>Індекс недієдатності країни (Індекс «крихких» держав, Fragile State Index, FSI) – Американська некомерційна, неурядова дослідницька</p>	<p>Оцінювання вразливості у доконфліктних, активних і постконфліктних ситуаціях. Індекс недієдатності держав містить дванадцять показників ризику конфлікту, які використовуються для вимірювання стану держави: апарат безпеки, фракційні еліти, групові скарги, економічний спад, нерівномірний економічний розвиток, втеча людей і відтік мізків, легітимність держави, державні послуги, права людини та верховенство права, демографічний тиск, біженці та ВПО та зовнішнє втручання.</p>

Продовження табл. 2.5

1	2
<p>1 установа «Фонд миру» (Fund For Peace) [219]</p>	<p>Значення Індексу недієздатності держав: критична ситуація (110–120); висока нестабільність (100–110); небезпечний рівень ризиків (90–100); погана стабільність (80–90); потребує уваги (70–80); критична (60–70); прийнятна стабільність (50–60); стабільний (40–50); максимально стійкий (30–40); сталий (20–30); дуже стійкий (0–20). Отже, чим вище значення індексу, тим найбільш крихкою є країна.</p> <p>Метою цього рейтингу є аналіз здатності держав контролювати цілісність своєї території, політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні; щоб надати політикам і практикам інструменти, які дозволяють приймати обґрунтовані рішення та покращувати механізми реагування</p>
<p>Зведений індекс національного потенціалу (Composite Index of National Capabilities, CINC) – запропоновано Дж. Д. Сінгером (J. D. Singer) [220] для проєкту Correlates of War у 1963 р. [221]</p>	<p>Статистичний показник національної сили, для оцінювання якого використовується середній відсоток шести різних світових показників: коефіцієнт загальної чисельності країни, коефіцієнт міського населення країни, коефіцієнт виробництва заліза та сталі в країні, коефіцієнт споживання первинної енергії, коефіцієнт військових витрат, співвідношення військовослужбовців. Тобто ці показники відображають демографічну, економічну та військову силу. Але CINC враховує лише жорстку силу і не може дати загальну оцінку національної сили</p>
<p>Індекс сили або потужності армії (Power Index, PI) – Global Fire Power з 2016 р. [222]</p>	<p>Інтегральний показник військового потенціалу країни, який оцінює її здатність вести війну. Він враховує кількість військових, фінансові ресурси, озброєння та географічне розташування.</p> <p>Чим менше значення індексу, тим вищий рівень бойової готовності держави</p>
<p>Глобальний індекс тероризму (Global Terrorism Index, GTI) – Інститут економіки та миру (Institute for Economics and Peace) [223]</p>	<p>Ранжування 163 країн світу на основі чотирьох показників, зважених протягом п'яти років. Щорічна оцінка індексу країни базується на унікальній системі оцінювання для врахування відносного впливу інцидентів за рік. Чотири чинники, які враховуються при оцінюванні кожної країни: загальна кількість терористичних інцидентів; загальна кількість смертей, спричинених терористами за</p>

Продовження табл. 2.5

1	2
	<p>певний рік; загальна кількість поранень, спричинених терористами; загальна кількість заручників, спричинених терористами.</p> <p>Кожен із факторів має вагу від 0 до 3. Використовується середньозважене значення за п'ять років, щоб відобразити прихований психологічний вплив терористичних актів у часі</p>
<p>Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) – неурядова організація "Transparency International" з 1995 р. [224]</p>	<p>Оцінювання та ранжування країн світу за їхнім рівнем корупції у державному секторі.</p> <p>Однак цей індекс має деякі обмеження. Він не розрізняє окремі види корупції (деякі до нього навіть не включено), а людське сприйняття не обов'язково відповідає фактичному рівню корупції. Крім того, цей індекс краще підходить для аналізу довгострокових тенденцій, оскільки сприйняття схильне змінюватися повільно</p>
<p>Індекс верховенства права (Rule of Law Index) – світовий проект правосуддя (World Justice Project) з 2014 р. [225]</p>	<p>Кількісний інструмент для оцінювання рівня дотримання принципів верховенства права у країнах світу.</p> <p>Індекс складається з восьми факторів, які далі дезагреговані на 44 підфактори: обмеження повноважень інститутів влади (Constraints on Government Powers); відсутність корупції (Absence of Corruption); відкритість уряду (Open Government); фундаментальні права (Fundamental Rights); порядок та безпека (Order and Security); правозастосування (Regulatory Enforcement); цивільне правосуддя (Civil Justice); кримінальне правосуддя (Criminal Justice); неформальна справедливність (Informal Justice)</p>
<p>Індекс демократії (Democracy Index) – Economist Intelligence Unit з 2007 р. [226]</p>	<p>Ранжування 167 країн світу за рівнем розвитку в них демократії.</p> <p>При складанні класифікації враховуються 60 різних показників, згрупованих по 5 категоріях: вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. Якщо індекс демократії для країни становить 8–10 балів, то це країна з повноцінною демократією. Значення індексу від 6 до 7,9 балів – демократія в країні вважається неповною; 4–5,9 балів – у країні панує перехідний режим; менше 4 балів – авторитарний режим у країні</p>

Продовження табл. 2.5

1	2
<p>Індекс процвітання (The Legatum Prosperity Index, LPI) – аналітичний центр “Legatum Institute” з 2008 р. [227]</p>	<p>Оцінювання рівня світового багатства і благополуччя. Рейтинг базується на основі складної методології підрахунку 12 індексів: безпека та захист (Safety and Security); особиста свобода (Personal Freedom); державне управління (Governance); соціальний капітал (Social Capital); інвестиційне середовище (Investment Environment); умови підприємства (Enterprise Conditions); інфраструктура та доступ до ринку (Infrastructure and Market Access); економічна якість (Economic Quality); умови проживання (Living Conditions); здоров'я (Health); освіти (Education); навколишнє природне середовище (Natural Environment)</p>
<p>Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) – Economist Intelligence Unit за підтримки сільськогосподарської компанії Corteva Agriscience [228]</p>	<p>Оцінка продовольчої безпеки у країнах світу за допомогою індексу, який складається з чотирьох компонентів: економічна та фізична доступність продовольства, якість і безпечність, природні ресурси та стійкість</p>
<p>Глобальний індекс голоду (Global Hunger Index, GHI) – Welthungerhilfe, Concern Worldwide [229]</p>	<p>Інструмент, призначений для всебічного вимірювання та відстеження голоду на глобальному, регіональному та національному рівнях, що відображає численні виміри голоду в часі. Цей індекс розраховується на основі поєднання чотирьох індикаторів, які разом відображають багатовимірну природу голоду: недоїдання; відставання у зростанні дітей; дитяче виснаження; дитяча смертність</p>
<p>Індекс сталого розвитку (The SDG Index) – міжнародна організація ООН (UN) [230; 231]</p>	<p>Вимірювання прогресу, досягнутого щороку у рамках виконання Цілей сталого розвитку з моменту їх ухвалення 193 державами – членами ООН у 2015 році. Ранжування країн світу відбувається за загальним балом. Оцінку можна інтерпретувати як відсоток досягнення Цілей сталого розвитку. На підставі розрахунку цього індексу рекомендується набір ключових реформ для системи ООН задля вирішення викликів XXI століття</p>

Продовження табл. 2.5

1	2
<p>Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) – Всесвітній економічний форум (World Economic Forum) [232; 233]</p>	<p>Індекс складено зі 113 змінних, які докладно визначають конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Набір змінних на дві третини складається з результатів всеосяжного опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло чинників, котрі впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах), а на одну третину – із загальнодоступних джерел (статистичні дані і підсумки досліджень, які здійснюються на постійній основі міжнародними організаціями). Всі змінні об'єднано до 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність на ринку товарів і послуг; ефективність на ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компанії; інноваційний потенціал</p>
<p>Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI) – розроблено у 1990 р. пакистанським економістом Махбубом ель Хаком (Mahbub ul Haq) [234]</p>	<p>Індекс для порівняльного оцінювання рівня бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя, охорони здоров'я, соціальної захищеності, екології тощо. Використовується з 1993 р. ООН у щорічних звітах про розвиток людського потенціалу.</p> <p>При розрахунку індексу враховуються 3 показники: очікувана тривалість життя (оцінка рівня довіри); рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання; рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США</p>
<p>Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index, GI) – Всесвітня організація інтелектуальної власності (the World Intellectual Property Organization, WIPO), Корнельський університет</p>	<p>Оцінка індексу є частиною дослідження, в якому розглядалися як комерційні результати інноваційної діяльності в країнах, так і активність урядів щодо заохочення та підтримки інноваційної діяльності в своїй державній політиці.</p> <p>Глобальний індекс інновацій складено з 82 різних складових, які детально характеризують інноваційний розвиток країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку</p>

Продовження табл. 2.5

1	2
<p>(Cornell University), Міжнародна бізнес-школа "Insead" [235]</p>	
<p>Індекс глобалізації (KOF Globalisation Index) – Швейцарська економічна школа [236]</p>	<p>Загальний індекс глобалізації, який враховує її економічні, соціальні та політичні аспекти. Вищі значення індексу означають більший рівень глобалізації. Цей індекс розроблено Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute) при Федеральній вищій технічній школі Цюриха (ETH Zürich)</p>
<p>Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) – розроблено The Heritage Foundation з 1995 р. [237]</p>	<p>Загальний індекс економічної свободи складається з десяти компонентів (свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, фінансова свобода, свобода інвестицій, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових відносин), які згруповано у чотири великі категорії: верховенство права; обмежений уряд; ефективність регулювання; відкриті ринки. Індекс оцінюється за шкалою від 0 до 100, де 100 означає максимальну свободу</p>
<p>Світові індикатори державного управління (Worldwide Governance Indicators, WGI) – Світовий банк (World Bank) [238]</p>	<p>Методика, показники якої можна використовувати для оцінювання загального стану національної безпеки. З 1996 р. визначаються сукупні й індивідуальні показники успішності урядування в окремих країнах світу за шістьма ключовими індексами управління: представництво та звітність (Voice & Accountability); політична стабільність та відсутність насильства (Political Stability and Lack of Violence); ефективність урядування (Government Effectiveness); якість регулювання (Regulatory Quality); верховенство права (Rule of Law); контроль корупції (Control of Corruption). Сукупні показники WGI об'єднують погляди великої кількості респондентів з більш ніж 30 організацій, установ та експертів, використовують понад 40 джерел даних, стосуються майже 200 країн і оновлюються щорічно, починаючи з 2002 р.</p>

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення різноманітних глобальних рейтингів [226–238]

Таблиця 2.6

Топ-10 країн світу у Глобальному рейтингу миру

Країна	Роки / значення показників							
	2010		2013		2015		2022	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
Ісландія	2	1,212	1	1,162	1	1,148	1	1,107
Нова Зеландія	1	1,188	3	1,237	4	1,221	2	1,269
Ірландія	6	1,337	12	1,370	12	1,354	3	1,288
Данія	7	1,341	2	1,207	2	1,150	4	1,296
Австрія	4	1,290	4	1,250	3	1,198	5	1,300
Португалія	13	1,366	18	1,467	11	1,344	6	1,301
Словенія	11	1,358	13	1,374	15	1,378	7	1,316
Чехія	12	1,360	14	1,404	10	1,341	8	1,318
Сінгапур	30	1,624	16	1,438	24	1,490	9	1,326
Японія	3	1,247	6	1,293	8	1,322	10	1,336

Примітки: (1) місце країни у рейтингу; (2) значення індексу. Усього 163 країни світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних звітів Institute for Economics and Peace [218]

Таблиця 2.7

Значення Індексу недієздатності деяких країн світу*

Країна	Значення Індексу за роками					
	2010	2015	2019	2021	2022	2024
1	2	3	4	5	6	7
Боснія і Герцеговина	83,5	77,4	71,3	72,9	73,0	71,0
Грузія	90,4	79,2	72,0	72,6	71,8	69,3
Ізраїль	84,6	79,4	76,5	43,0	42,6	51,5
Ірак	107,3	104,4	99,1	96,2	93,8	88,6
Молдова	83,8	73,0	67,1	67,0	64,5	64,7
Південна Корея	41,3	36,3	33,7	32,5	32,7	29,8
Сербія	77,8	73,8	68,0	67,4	67,8	67,8

Закінчення табл. 2.7

1	2	3	4	5	6	7
Сирія	87,9	107,8	111,5	110,7	108,4	108,1
Туреччина	77,1	74,6	80,3	79,7	78,1	84,0
Хорватія	59,0	51,0	47,5	49,8	49,3	45,9

Примітка: * у таблиці наведено країни світу, у яких виникали або досі виникають збройні конфлікти та відбуваються бойові дії.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Fund for Peace [219]

Значені індекси приваблюють тим, що вони мають комплексний характер і враховують різні аспекти національної безпеки: політичні, економічні, соціальні, екологічні, демографічні, інформаційні тощо. Однак за допомогою цих індексів не можна виконати повний і точний аналіз рівня національної безпеки країни й оцінити ефективність системи її забезпечення з методологічних позицій. Тобто світові індекси та рейтинги не дають змоги отримати адекватні оцінки небезпечного стану країни, розробити відповідні механізми забезпечення національної безпеки з урахуванням безпосереднього впливу на критичні параметри системи, запобігаючи при цьому виникненню нових загроз.

Як свідчить аналіз, при оцінюванні переважна більшість дослідників розглядає конкретну складову національної безпеки: воєнну, економічну, зовнішньоекономічну, фінансову, енергетичну, соціальну тощо (табл. 2.25).

Розглянемо теоретичні підходи до оцінювання окремих складових національної безпеки.

Оцінка оборонної достатності – це складова процесу планування оборонної політики держави. Вона передбачає пошук оптимального балансу між рівнем гарантованого забезпечення воєнної безпеки держави та її економічними можливостями. На думку дослідника Г. Ситника [78], оцінка оборонної достатності здійснюється з використанням низки показників, зокрема: розумна достатність оборони; оптимальна чисельність збройних сил; допустимий ступінь воєнно-економічної напруги держави.

Таблиця 2.8

**Значення індикаторів, що входять до складу Індексу недієздатності
деяких країн світу*, за 2024 р.**

Країна	Значення індикатора											
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
Боснія і Герцеговина	4,1	8,7	7,5	6,3	3,6	7,2	6,1	3,9	4,2	5,8	6,9	6,7
Грузія	4,7	8,8	6,8	5,0	4,2	6,8	7,7	3,5	4,7	4,4	6,2	6,5
Ізраїль	3,6	8,3	7,2	1,5	3,7	2,3	4,8	1,8	4,0	4,5	3,0	6,8
Ірак	7,2	9,6	7,7	6,0	5,6	5,8	8,3	8,0	7,5	7,9	7,4	7,6
Молдова	4,2	7,8	5,5	5,9	3,3	7,6	4,4	4,3	3,6	5,1	6,3	6,7
Південна Корея	1,2	3,9	2,5	1,6	3,1	3,1	2,1	2,1	3,2	2,2	1,3	3,5
Сербія	4,4	8,9	7,9	5,8	4,2	5,9	6,1	3,6	3,5	3,8	6,5	7,2
Сирія	9,7	9,9	8,8	9,9	6,6	7,7	10,0	9,1	8,8	8,4	9,2	10,0
Туреччина	6,3	8,8	9,2	7,5	7,1	3,6	7,4	4,9	7,7	6,0	8,7	6,8
Хорватія	1,7	4,4	4,0	5,4	2,9	5,8	2,2	2,6	1,7	4,5	6,5	4,2

Примітки: (1) індекс загроз безпеці (Security Threats Index); (2) індекс фракційної еліти (Factionalized elites Index); (3) індекс розбіжностей у суспільстві (Group Grievance Index); (4) індекс економічного спаду (Economic Decline Index); (5) нерівномірність економічного розвитку (Uneven Economic Development); (6) втеча людей і відплив умів (Human Flight and Brain Drain); (7) індекс легітимності держави (State Legitimacy Index); (8) індекс державних послуг (Public Services Index); (9) індекс прав людини та верховенства права (Human Rights and Rule of Law Index); (10) індекс демографічного тиску (Demographic Pressures Index); (11) індекс біженців і переміщених осіб (Refugees and Displaced Persons Index); (12) індекс зовнішніх втручань (External Interventions Index).

* Наведено країни світу, у яких виникали або досі виникають збройні конфлікти та відбуваються бойові дії.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Fund for Peace [219]

Таблиця 2.9

Топ-10 країн світу у рейтингу за Зведеним індексом національного потенціалу
(за даними на 2011 рік)

Країна	Позиція	Значення Індексу
Китай	1	0,199
США	2	0,143
Індія	3	0,074
Японія	4	0,043
Бразилія	6	0,025
Німеччина	7	0,024
Південна Корея	8	0,023
Велика Британія	9	0,021
Франція	10	0,019

Примітка: усього 193 країни світу.

Джерело: складено авторами за даними [221]

Таблиця 2.10

Топ-10 країн світу у рейтингу найсильніших армій світу (за Індексом потужності армії)

Країна	Позиції країни у рейтингу за роками			Місце у рейтингу	Значення Індексу
	2020	2022	2023	2024	
США	1	1	1	1	0,0699
Китай	3	3	3	3	0,0706
Індія	4	4	4	4	0,1023
Південна Корея	6	6	6	5	0,1416
Велика Британія	8	8	6	6	0,1443
Японія	5	5	8	7	0,1601
Туреччина	11	13	11	8	0,1697
Пакистан	15	9	7	9	0,1711
Італія	12	11	10	10	0,1863
Франція	7	7	9	11	0,1878

Примітка: усього 145 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Global Fire Power [222]

Таблиця 2.11

**Країни з найвищим рівнем впливу тероризму
(за значенням Глобального індексу тероризму)**

Країна	2023 рік		2024 рік	
	Місце у рейтингу	Значення Індексу	Місце у рейтингу	Значення Індексу
Афганістан	1	8,822	6	7,825
Буркіна-Фасо	2	8,564	1	8,571
Федеративна Республіка Сомалі	3	8,463	7	7,814
Республіка Малі	4	8,412	3	7,998
Сирія	5	8,161	5	7,890
Пакистан	6	8,160	4	7,916
Ірак	7	8,139	11	7,078
Федеративна Республіка Нігерія	8	8,065	8	7,575
М'янма (Бірма)	9	7,977	9	7,536
Республіка Нігер	10	7,616	10	7,274
Ізраїль	25	5,489	2	8,143

Примітка: усього 163 країни світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Institute for Economics and Peace [223]

Таблиця 2.12

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом сприйняття корупції

Країна	Місце у рейтингу (2023 р.)	Значення Індексу			
		2015	2019	2021	2023
1	2	3	4	5	6
Данія	1	91	87	88	90
Фінляндія	2	90	86	88	87
Нова Зеландія	3	91	87	88	85
Норвегія	4	88	84	85	84
Сінгапур	5	85	85	85	83

Закінчення табл. 2.12

1	2	3	4	5	6
Швеція	6	89	85	85	82
Швейцарія	7	86	85	84	82
Нідерланди	8	84	82	82	79
Німеччина	9	81	80	80	78
Люксембург	10	85	80	81	78

Примітка: усього 180 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Transparency International [224]

Таблиця 2.13

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом верховенства права

Країна	Роки / значення показників							
	2015		2017-2018		2021		2023	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
Данія	1	0,89	1	0,89	1	0,90	1	0,90
Норвегія	2	0,88	2	0,89	2	0,89	2	0,89
Фінляндія	3	0,87	3	0,87	3	0,87	3	0,87
Швеція	4	0,87	4	0,86	4	0,86	4	0,85
Німеччина	8	0,83	6	0,84	5	0,84	5	0,83
Люксембург	н/д	н/д	н/д	н/д	8	0,83	6	0,83
Нідерланди	5	0,85	5	0,85	6	0,83	7	0,83
Нова Зеландія	6	0,84	7	0,83	7	0,83	8	0,83
Естонія	12	0,79	12	0,80	11	0,81	9	0,82
Ірландія	н/д	н/д	н/д	н/д	10	0,81	10	0,81

Примітки: (1) місце країни у рейтингу; (2) значення індексу. Усього 142 країни світу.

Джерело: складено авторами на основі інформаційних матеріалів World Justice Project [225]

Таблиця 2.14

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом демократії у 2023 р.

Країна	Місце	Значення Індексу	Значення індикаторів					Категорія
			(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Норвегія	1	9,81	10,0	9,64	10,0	10,0	10,0	повноцінна демократія
Нова Зеландія	2	9,61	10,0	9,29	10,0	10,0	8,75	повноцінна демократія
Ісландія	3	9,45	10,0	9,29	8,89	9,38	9,71	повноцінна демократія
Швеція	4	9,39	9,58	9,64	8,33	10,0	9,41	повноцінна демократія
Фінляндія	5	9,30	10,0	9,64	7,78	9,38	9,71	повноцінна демократія
Данія	6	9,28	10,0	9,29	8,33	9,38	9,41	повноцінна демократія
Ірландія	7	9,19	10,0	8,21	8,33	10,0	9,41	повноцінна демократія
Швейцарія	8	9,14	9,58	9,29	8,33	9,38	9,12	повноцінна демократія
Нідерланди	9	9,00	9,58	8,93	8,33	8,75	9,41	повноцінна демократія
Тайвань	10	8,92	10,0	9,29	7,78	8,13	9,41	повноцінна демократія

Примітки: (1) виборчий процес і плюралізм; (2) функціонування уряду; (3) участь у політичному житті; (4) політична культура; (5) цивільні права. Усього 167 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Economist Intelligence Unit [226]

Таблиця 2.15

Значення індикаторів, які входять до складу Індексу процвітання

Країна	Місце у рейтингу			Значення індикаторів*		
	2013	2022	2023	Безпека та захист (Safety and Security)	Особиста свобода (Personal Freedom)	Державне управління (Governance)
Данія	4	1	1	6	2	3
Швеція	1	3	2	10	4	7
Норвегія	2	2	3	3	1	2
Фінляндія	5	4	4	15	3	1
Швейцарія	3	5	5	2	12	4
Нідерланди	6	6	6	9	5	5
Люксембург	8	7	7	1	6	8
Ісландія	14	9	8	8	7	10
Німеччина	9	8	9	19	9	9
Нова Зеландія	7	10	10	32	11	6

Примітки: * наведено 3 індикатори із 12, які, на погляд авторів, більш точно характеризують стан національної безпеки. Усього 167 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Legatum Institute [227]

Таблиця 2.16

Топ-10 країн світу у Глобальному рейтингу продовольчої безпеки у 2020 р.

Країна	Місце у рейтингу	Бали	Значення індикаторів			
			економічна доступність	фізична доступність	якість і безпечність	природні ресурси та стійкість
1	2	3	4	5	6	7
Фінляндія	1	90,6	82,0	93,8	73,2	90,6
Ірландія	2	92,2	75,7	94,0	73,2	92,2
Нідерланди	3	90,7	74,5	88,7	61,5	90,7
Австрія	4	89,5	70,8	94,3	61,8	89,5

Закінчення табл. 2.16

1	2	3	4	5	6	7
Чехія	5	86,3	70,4	87,1	70,9	86,3
Велика Британія	6	89,7	70,0	92,8	59,4	89,7
Швеція	7	89,2	65,0	92,3	67,4	89,2
Ізраїль	8	89,5	75,3	93,9	46,3	89,5
Японія	9	90,4	73,0	83,4	58,6	90,4
Швейцарія	10	87,9	68,4	89,6	64,2	87,9

Примітка: усього 113 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Economist Intelligence Unit [228]

Таблиця 2.17

Топ-10 країн світу у рейтингу за Глобальним індексом голоду

Країна	Місце у рейтингу (2023 р.)	Значення Індексу			
		2000	2008	2015	2023
Боснія і Герцеговина	1	9,4	6,5	5,3	≤5
Чилі	2	≤5	≤5	≤5	≤5
Китай	3	13,4	7,1	≤5	≤5
Хорватія	4	≤5	≤5	≤5	≤5
Естонія	5	≤5	≤5	≤5	≤5
Грузія	6	12,1	6,6	≤5	≤5
Угорщина	7	6,7	5,6	≤5	≤5
Кувейт	8	≤5	≤5	≤5	≤5
Латвія	9	≤5	≤5	≤5	≤5
Литва	10	7,6	5,1	≤5	≤5

Примітка: усього 125 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Welthungerhilfe, Concern Worldwide [229]

Таблиця 2.18

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Країна	Роки			
	2019		2023	
	Місце у рейтингу	Значення Індексу	Місце у рейтингу	Значення Індексу
Сінгапур	1	84,8	4	97,4
США	2	83,7	9	91,1
Гонконг	3	83,1	7	92,1
Нідерланди	4	82,4	5	95,6
Швейцарія	5	82,3	3	99,1
Японія	6	82,3	35	67,8
Німеччина	7	81,8	22	80,5
Швеція	8	81,2	8	91,9
Велика Британія	9	81,2	29	75,5
Данія	10	81,2	1	100,0

Примітка: усього 141 країна світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів World Economic Forum [232; 233]

Таблиця 2.19

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом людського розвитку в 2019 році

Країна	Місце у рейтингу	Значення Індексу
Норвегія	1	0,957
Ірландія	2	0,955
Швейцарія	2	0,955
Гонконг	4	0,949
Ісландія	4	0,949
Німеччина	6	0,947
Швеція	7	0,945
Австралія	8	0,944
Нідерланди	9	0,944
Данія	10	0,940

Примітка: усього 172 країни світу.

Джерело: складено авторами за даними [234]

Таблиця 2.20

Топ-10 країн світу у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом

Країна	Роки				
	2019		2020	2021	2022
	Місце у рейтингу	Значення Індексу	Значення Індексу	Значення Індексу	Значення Індексу
Швейцарія	1	67,2	66,1	65,5	64,6
Швеція	2	63,7	62,5	63,1	61,6
США	3	61,7	60,6	61,3	61,8
Нідерланди	4	61,4	58,8	58,6	58,0
Велика Британія	5	61,3	59,8	59,8	59,7
Фінляндія	6	59,8	57,0	58,4	56,9
Данія	7	58,4	57,5	57,3	55,9
Сінгапур	8	58,4	56,6	57,8	57,3
Німеччина	9	58,2	56,6	57,3	57,2
Ізраїль	10	57,4	53,5	53,4	50,2

Примітка: усього 129 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів WIPO, Cornell University, Insead [235]

Таблиця 2.21

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом сталого розвитку

Країна	Роки					
	2015		2020		2022	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1	2	3	4	5	6	7
Фінляндія	1	86,4	3	83,8	1	86,5
Данія	3	85,0	2	84,6	2	85,6
Швеція	2	85,7	1	84,7	3	85,2
Норвегія	7	82,2	6	80,8	4	82,4
Австрія	6	82,6	7	80,7	5	82,3
Німеччина	4	83,5	5	80,8	6	82,2
Франція	5	82,8	4	81,1	7	81,2

Закінчення табл. 2.21

1	2	3	4	5	6	7
Швейцарія	22	79,3	15	79,4	8	80,8
Ірландія	28	78,7	14	79,4	9	80,7
Естонія	15	80,5	10	80,1	10	80,6

Примітки: (1) місце країни у рейтингу; (2) значення індексу. Усього 163 країни світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів і звітів міжнародної організації United Nations [230; 231]

Таблиця 2.22

Топ-10 країн світу у рейтингу за Індексом глобалізації

Країна	Роки					
	2015		2020		2023	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
Швейцарія	9	86	1	91	1	91
Бельгія	3	91	3	90	2	90
Нідерланди	2	91	2	91	3	90
Швеція	6	87	4	89	4	89
Німеччина	27	79	6	89	5	89
Австрія	4	90	7	88	6	89
Велика Британія	19	83	5	89	7	88
Данія	7	86	8	88	8	88
Фінляндія	10	85	9	88	9	87
Франція	20	82	10	88	10	87

Примітки: (1) місце країни у рейтингу; (2) значення індексу. Усього 196 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів KOF Swiss Economic Institute [236]

Таблиця 2.23

Значення Індексу економічної свободи у деяких провідних країнах світу

Країна	Значення індексу за роками				
	2015	2019	2021	2023	2024
Велика Британія	76	79	78	70	69
Естонія	77	77	78	79	78
Канада	79	78	78	74	72
Китай	53	58	58	48	49
Німеччина	74	74	73	74	72
Сінгапур	89	89	90	84	84
США	76	77	75	71	70
Франція	63	64	66	64	63
Швейцарія	81	82	82	84	83
Японія	73	72	74	69	68

Примітка: усього 180 країн світу.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів Heritage Foundation [237]

Таблиця 2.24

Значення Світових індикаторів державного управління у деяких країнах світу* за 2023 р.

Країна	Значення індикаторів					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1	2	3	4	5	6	7
Боснія і Герцеговина	38,2	31,3	15,6	46,7	39,6	30,7
Грузія	48,0	33,2	77,8	79,7	55,2	71,2
Ізраїль	69,1	10,0	83,5	84,4	77,4	78,8
Ірак	23,5	2,4	8,5	6,6	3,8	8,5
Молдова	55,9	20,4	44,3	54,7	47,2	46,7
Південна Корея	73,5	68,3	90,6	84,9	85,9	79,7
Сербія	44,6	44,6	51,9	56,6	51,4	38,2
Сирія	1,5	0,0	3,3	3,8	1,4	0,5

Закінчення табл. 2.21

1	2	3	4	5	6	7
Туреччина	25,0	13,7	41,5	43,9	32,6	34,9
Хорватія	65,7	67,8	75,5	72,2	59,4	59,9

Примітки: (1) представництво та звітність (Voice & Accountability); (2) політична стабільність і відсутність насильства (Political Stability and Lack of Violence); (3) ефективність урядування (Government Effectiveness); (4) якість регулювання (Regulatory Quality); (5) верховенство права (Rule of Law); (6) контроль корупції (Control of Corruption).

* Наведено країни світу, у яких виникали або досі виникають збройні конфлікти і відбуваються бойові дії.

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення аналітичних матеріалів World Bank [238]

До критеріїв оборонної достатності віднесено такі: раціональний рівень збройних сил, який знаходиться шляхом порівняння зі збройними силами суміжних країн; потенційні можливості збройних сил для виконання завдань, які на них у цілому покладаються. Зокрема, це може бути оцінка виконання завдань щодо зриву можливої агресії, забезпечення повсякденної діяльності та нагромадження оперативних і військових резервів і запасів, ведення бойових дій на тих чи інших оперативних напрямках тощо.

Детальний аналіз виконання цих завдань дозволяє визначити необхідну кількість та якість озброєнь і бойової техніки, чисельність збройних сил та інших військових формувань, які залучаються до виконання завдань оборони держави.

Цей показник характеризує частку витрат на оборону від ВВП. За будь-яких умов цей показник для мирного часу не має перевищувати 6 %. Щодо ступеня мобілізаційного напруження держави, який характеризує частку населення країни, призваної до її збройних сил, то за умов мирного часу він не має перевищувати 1 %, а за воєнного стану – 10–12 % [78].

Таблиця 2.25

Складові національної безпеки країни

Вчені та методичні рекомендації	Складові національної безпеки												
	воєнна	економічна	енергетична	соціальна	макроекономічна	інвестиційна	інноваційна	фінансова	зовнішньоекономічна	продовольча	демографічна	виробнича	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Г. Ситник	+												
С. Гогонянець та ін.	+												
О. Суходоля та ін.			+										
Т. Завора				+									
С. Пирожков		+		+					+			+	
В. Гесць, М. Кизим та ін.		+											
В. Богданович та ін. (2020)	+												
В. Богданович та ін. (2021)	+												
В. Богданович та ін. (2023)	+												
І. Балик	+												
Ю. Харазішвілі, Є. Дронець		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ю. Харазішвілі та ін.		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Закінчення табл. 2.25

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Т. Зубко		+										
С. Капітула, Є. Міщук			+									
Г. Крамарев									+			
В. Хаустова, Л. Григорова-Беренда		+	+			+	+	+	+	+		
Л. Левковська, О. Добрянський		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
В. Баранова		+										
І. Губарева		+										
Г. Козаченко та ін.		+										
І. Шевчук		+										
А. Чесноков									+			
Л. Яремко									+			
Б. Губський		+						+	+		+	+
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (2013 р.)		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Загальна кількість згадувань	5	13	7	6	4	6	6	7	10	5	6	3

Джерело: складено авторами на основі [78; 178; 210–216; 240–255]

За підрахунками Інституту економіки та миру [256], глобальному світу загалом вигідніше бути мирним, ніж воювати. Так, у 2015 р. глобальні економічні втрати (збитки), які прямо й опосередковано пов'язані з воєнною агресією, перевищили 14,3 трлн дол., що становить 13,4 % світового ВВП (у 2014 р. – 9,5 трлн дол., або 11,3 % ВВП). Якщо б усі країни світу скоротили свої військові витрати приблизно на 50 %, то кошти, які вивільнилися, могли б погасити сукупну заборгованість країн, що розвиваються (4,5 трлн дол.), а також фінансувати додаткову кількість глобальних програм, необхідних для досягнення Цілей розвитку тисячоліття (60 млрд дол.) [256].

За оцінками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI) [257], світові військові витрати досягли у 2022 р. історичного максимуму – 2,24 трлн дол. США витратили на армію 877 млрд дол. (39 % від загальних світових військових витрат) (табл. 2.26) [258]. Це у 3 рази більше, ніж витрачено на військові цілі Китаєм (292 млрд дол.). Країни Азії та Океанії у 2022 р. витратили на військові цілі сукупно 575 млрд дол. Загалом аналітики фіксують сталу тенденцію до зростання військових бюджетів у світі впродовж декількох останніх десятиліть [259].

При цьому за 2010–2022 рр. військові витрати США збільшилися на 18,8 %, Китаю – на 176,8 %, Саудівської Аравії – на 65,9 %, Великої Британії – на 7 %, Німеччини – на 29,7 %, Франції – на 3,1 %, Індії – на 76,5 %, Південної Кореї – на 64,5 %. Однак військові витрати Японії скоротилися за цей період на 15,9 %. Як видно з табл. 2.26, у 2022 р. частка військових витрат США становила 3,5 % загального обсягу ВВП країни, а Китаю – 1,6 %.

Як показує статистичний аналіз, обсяг експортних поставок зброї із США зріс у 2022 р. порівняно з 2010 р. на 74,1 %, Китаю – на 37 %, Великої Британії – на 30,7 %, Франції – у 3,5 рази, Італії – у 3,3 рази [258].

Водночас слід зазначити, що у більшості обстежених країнах світу спостерігалася тенденція зменшення чисельності особового складу збройних сил. Так, значення цього показника знизилося за 2010–2020 рр. у США на 11 % (з 1569 до 1395 тис. осіб); Китаю – на 14 % (з 2945 до 2535 тис. осіб); Великій Британії – на 12 % (з 174 до 153 тис.

осіб); Франції – на 11 % (з 342 до 304 тис. осіб); Німеччині – на 27 % (з 251 до 183 тис. осіб); Італії – на 6 % (з 359 до 338 тис. осіб); Південній Кореї – на 14 % (з 660 до 569 тис. осіб). А у Саудівській Аравії, навпаки, чисельність особового складу збройних сил збільшилася на 13,3 % (з 249 до 282 тис. осіб); Японії – на 0,4 % (з 260 до 261 тис. осіб); Індії – на 16,8 % (з 2626 до 3068 тис. осіб) [258].

Таблиця 2.26

Показники, які відображають стан воєнної безпеки та обороноздатності передових країн світу

Країна	Значення показників за роками									
	2010					2022				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
США	738,0	4,9	н/д	8336	1085	876,9	3,5	н/д	14515	837
Китай	105,5	1,7	7,0	1472	942	292,0	1,6	4,8	2017	807
Саудівська Аравія	45,2	8,6	26,0	н/д	1093	75,0	7,4	27,8	н/д	2272
Велика Британія	64,0	2,6	5,8	1151	502	68,5	2,2	5,3	1504	799
Франція	52,0	2,0	3,5	864	106	53,6	2,0	3,4	3021	22
Японія	54,7	0,9	2,5	н/д	653	46,0	1,1	2,5	н/д	1291
Німеччина	43,0	1,3	2,6	2373	282	55,8	1,4	2,8	1510	182
Італія	32,0	1,5	3,0	555	102	33,5	1,7	3,2	1825	236
Індія	46,1	2,9	9,9	5	2898	81,4	2,4	8,3	11	2846
Південна Корея	28,2	2,5	13,2	177	1297	46,4	2,7	10,6	209	408

Примітки: (1) військові витрати, млрд дол.; (2) військові витрати, % ВВП; (3) військові витрати, % до державних видатків; (4) обсяг експортних поставок зброї, млн дол.; (5) обсяг імпортованих поставок зброї, млн дол.

Джерело: складено авторами за даними Stockholm International Peace Research Institute, International Institute for Strategic Studies [258]

З точки зору науковців В. Богдановича, В. Муженка, О. Передрія, О. Мейка [210], для ефективного вирішення пріоритетних завдань національної безпеки доцільно обґрунтувати концептуальний підхід до

вибору і встановлення у державі достатнього рівня воєнної безпеки з огляду на економічний стан і фінансові обмеження.

Необхідність розроблення такого концептуального підходу зумовлена тим, що воєнно-політичне керівництво держави здебільшого цікавить кількісна міра, за допомогою якої можна було б визначати рівень воєнної безпеки держави, оцінювати доцільність і ефективність рішень, що приймаються, та заходів, яких вживають в інтересах зміцнення воєнної безпеки держави. Однак проблемним питанням щодо оцінювання рівнів оборонної достатності на сьогодні залишається невідповідний методологічний апарат урахування ризиків, зумовлених факторами негативних тенденцій розвитку безпекового середовища, які суттєво впливають (або впливатимуть у майбутньому) на реалізацію кризових ситуацій. У цих умовах забезпечення воєнної безпеки держави може здійснюватися на основі обмеження ризиків факторів, що перевищили критичний рівень. Ризик для кожної сфери оцінюється експертним методом [260].

На думку вчених [210], доцільним є розроблення та запровадження концептуальної моделі оцінювання рівнів оборонної достатності для забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави. Цю модель можна використовувати як на етапі організації протидії виявленим загрозам воєнного і гібридного характеру, так і на етапі протидії виявленим (прогнозованим) негативним тенденціям розвитку геополітичної та воєнно-політичної обстановки навколо країни. Крім того, модель може використовуватися на етапі обґрунтування оборонного бюджету у плануванні витрат на оборону та на етапах перерозподілу сил і засобів, а також може слугувати методичною основою для створення методології системних досліджень проблем воєнної безпеки держави і забезпечення обороноздатності держави.

До другої групи вчених можна віднести науковців, які активно займаються питаннями побудови моделей оцінки, аналізу й прогнозування економічної безпеки на різних рівнях ієрархії та розробленням механізмів їх забезпечення. Для визначення рівня економічної безпеки країни існує безліч методик. Вони різняться, хоча і мають схожі риси та однакові методичні підходи до оцінювання індикаторів.

Провідні науковці Національного інституту проблем міжнародної безпеки НАН України у 2003 р. розробили методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України, яка передбачала розрахунок шести груп індикаторів (демографічна, енергетична, інвестиційна та інноваційна, зовнішньоторговельна, соціальна, фінансова безпека) і стала основою для методик, розроблених у 2007 і 2013 рр. [241].

Слід віддати належне публікаціям Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державної служби статистики України, які започаткували методичні підходи до інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України та її регіонів, узагальнюючи наявні підходи. Так, у 2007 р. було затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України [261], де було видозмінено перелік складових частин економічної безпеки (макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека) і за основу було прийнято метод агрегування й синтезу визначених ознак в єдиному інтегральному показнику. Методика містила 117 індикаторів, кожен із яких мав своє найбільше і найменше значення, та передбачала певні етапи оцінки економічної безпеки, а саме: формування множини індикаторів; визначення характеристичних (оптимальних, порогових і граничних) значень індикаторів; нормалізація індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрального індексу. Але головним недоліком Методики, яку затверджено Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60, була відсутність даних щодо оптимального рівня економічної безпеки держави, а також шкали оцінювання й вимог до кількісного та якісного складу експертів.

На підставі Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 було втрачено чинність цієї Методики і затверджено Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [255], у яких інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки): виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова (банківська, боргова, бюджетна, валютна,

грошово-кредитна, безпека небанківського фінансового ринку) безпека. Розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених субіндексів (складових економічної безпеки) здійснюється на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і на даних, отриманих шляхом опитування респондентів. Визначення інтегральної оцінки економічної безпеки здійснюється за такими етапами: формування множини (переліку) індикаторів; визначення характеристичних значень індикаторів; нормування індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому.

На думку Ю. Харазішвілі, А. Сухорукова, Т. Крупельницької [246], недоліками обох запропонованих методик є трудомісткість в обчисленні й обмеженість доступу до статистичної інформації. Критикуючи офіційну методику розрахунку рівня економічної безпеки України, вчені наголошують на превалюванні уваги макроекономічної та фінансової складових частин, тоді як демографічна й екологічна віднесені до другорядних. Автори наголошують на необхідності перегляду складу пріоритетних складових частин економічної безпеки держави й активізації дослідження питання тінізації економіки [246].

На підставі аналізу та узагальнення теоретичних підходів до інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави Ю. Харазішвілі та Є. Дронь [245] розробили удосконалену методологію її оцінювання, яка відрізняється використанням мультиплікативної форми інтегрального індексу; містить низку додаткових новітніх індикаторів; одночасним нормуванням індикаторів та їхніх порогових значень за єдиною нормуючою функцією; обґрунтуванням вектора порогових значень і формалізованим визначенням вагових коефіцієнтів. Це, з позицій науковців, дає можливість порівнювати в одному масштабі динаміку інтегрального індексу з інтегральними пороговими значеннями, тобто коректно ідентифікувати стан економічної безпеки [245].

Дослідниця В. Баранова [250] вважає за доцільне застосовувати цільовий підхід до оцінки економічної безпеки національного господарства, при цьому метою є досягнення значень основних соціально-економічних показників на рівні не гіршому або кращому, ніж прогно-

зовані значення. Цільовий підхід до оцінки економічної безпеки, на відміну від наявних, ґрунтується на принципі оцінювання економічної безпеки з позиції її забезпечення з використанням показників економічного та соціального розвитку країни, розподілених на ідентифікатори покращення та ідентифікатори погіршення економічної безпеки, що дозволяє здійснювати оцінку економічної безпеки та інтерпретацію її рівня.

Вчена І. Губарева [212] для оцінювання рівня безпеки національної економіки в політичній сфері визначила такий перелік показників: політична глобалізація, виборчий процес і плюралізм, діяльність уряду, підприємництво, управління, інституції, свобода від корупції, право власності, фіскальна свобода, участь уряду, свобода бізнесу, монетарна свобода, свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода, доступ до ринку, адміністрування кордону, ділове середовище, реєстрація підприємства, отримання дозволів на будівництво, підключення до системи електропостачання, реєстрація власності, кредитування, захист інвесторів, оподаткування, міжнародна торгівля, забезпечення виконання контрактів, ліквідація підприємства, рівень делегітимізації та криміналізації державних структур, наявність і якість суспільних послуг, рівень впливу апарату державної безпеки як «держави в державі», рівень впливу групових або кланових еліт, ступінь втручання інших держав, соціально-інституціональний розвиток.

Науковцями (Г. Козаченко, Ю. Погорелов, Л. Герасименко [214]) запропоновано та систематизовано показники для оцінювання економічної безпеки держави за 3 конструктами: задоволення економічних інтересів держави; забезпечення достойних умов життя населення країни; стійкість національної економіки.

Дослідниця Т. Зубко [268] при оцінюванні рівня економічної безпеки країни використовує відібрані та адаптовані показники-індикатори з методики, яку опубліковано у науковому виданні під редакцією В. Приходько та О. Єгорової [262]. Межі індикаторів запозичено з цієї ж роботи [262]. З переліку запропонованих індикаторів відібрано ті, які можна розрахувати, маючи інформацію служб статистик інших держав і світової торгівлі: індикатор зіставності економічного розвитку, індикатор

порівняльної платоспроможності населення, експортна залежність економіки, імпортна залежність економіки, відношення сальдо зовнішньоторговельного обороту до ВВП, вагомість країни у світовому експорті, концентрація товарного експорту, концентрація товарного імпорту. Ця методика базується на порівнянні даних економічних показників обрадної країни з іншою в групі обраних країн [268].

Значна кількість дослідників приділяє особливу увагу оцінюванню рівня зовнішньоекономічної безпеки країни. Як стверджує науковець Г. Крамарев [215], актуальним сьогодні є дослідження ступеня залучення країни у світові глобалізаційні процеси, створення ланцюжків доданої вартості, що призводять до посилення інтернаціоналізації світового виробництва товарів і послуг і, як наслідок, – виникнення потенційних загроз зовнішньоекономічній безпеці як складової економічної безпеки країни.

До методів спостереження основних макроекономічних показників і порівняння їх з пороговими значеннями відноситься методика, запропонована Б. Губським [254], у якій визначено кількісні параметри та граничні значення економічної безпеки України. Індикатори цієї методики (загальна кількість становить 17) утворюють три основні групи: 1) індикатори економічної безпеки виробничої сфери; 2) індикатори рівня життя населення; 3) індикатори фінансової сфери. Індикатори, що характеризують зовнішньоекономічну безпеку, віднесено до першої та третьої групи показників. До першої групи віднесено індикатори, які характеризують структуру виробництва і частку імпорту у внутрішньому виробництві, до третьої – індикатор обсягу зовнішнього боргу.

А. Яремко [253], аналізуючи розвиток зовнішньоекономічних процесів стосовно регіональних економік, визначає декілька основних індикаторів, що характеризують основні загрози у сфері міжнародних економічних відносин: експортна й імпортна залежність; покриття імпорту експортом; прямі іноземні інвестиції; портфельні інвестиції; операції з отримання зарубіжних кредитів; еміграція робочої сили.

Характеризуючи рівень зовнішньоекономічної безпеки України в умовах європейської інтеграції, А. Чесноков [252] розробив модель оцінювання зовнішньоекономічної безпеки, яка включає комплекс

коефіцієнтів визначення індикаторів зовнішньоекономічної безпеки, а саме: коефіцієнт відкритості національної економіки; інтегральний коефіцієнт покриття імпорту експортом; коефіцієнт покриття імпорту експортом товарів; коефіцієнт покриття імпорту експортом послуг; експортна квота; імпортна квота; коефіцієнти Грубеля – Ллойда і Баласа, а також розрахунок авторського інтегрального коефіцієнта зовнішньоекономічної безпеки держави на основі оцінки середньозваженого рейтингу коефіцієнтів.

У монографії [264] за допомогою системного підходу запропоновано при оцінюванні зовнішньоторговельної складової використовувати такі показники, як покриття імпорту експортом, експортна безпека, імпортна безпека. Також у роботі зазначається, що проблемним питанням зовнішньоторговельної безпеки країни є висока відкритість економіки. Виходячи з цього автори пропонують використовувати для моніторингу коефіцієнти економічної взаємодії та відкритості економіки.

У науковій роботі Г. Крамарев [215] при оцінюванні зовнішньоекономічної безпеки бере за основу Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. При цьому він пропонує зовнішньоекономічну безпеку розраховувати на основі 11 індикаторів, що характеризують відкритість економіки країни, відображають географічну залежність країни у зовнішній торгівлі, враховують структуру імпорту товарів, сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, індекс умов торгівлі (ціновий) та завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної та газотранспортної систем. Але автор наголошує на необхідності доповнити цей перелік показників, таким як «глобальні ланцюжки створення вартості», що відіграють ключову роль у глобалізаційних процесах розвитку сучасної світової економіки [9].

Варто наголосити, що значну увагу науковці приділяють методологічним засадам формування системи управління ризиками енергетичної безпеки, що допоможе формалізувати процеси визначення поточного рівня енергетичної безпеки, цілепокладання й стратегування в цій сфері, а також оцінити вплив загроз на енергетичну безпеку України.

Вченими Національного інституту стратегічних досліджень [178] розроблено багатofакторну модель енергетичної безпеки; обґрунтовано та формалізовано набір індикаторів енергетичної безпеки (табл. 2.27); визначено їх цільові та порогові значення.

При цьому зазначається, що математична модель оцінювання енергетичної безпеки та управління ризиками спирається на документи стратегічного характеру, які визначають цілі реалізації енергетичної політики країни. Це дозволяє використовувати її як інструмент наукового обґрунтування та оцінювання ефективності управлінських рішень [178].

Таблиця 2.27

Індикатори визначення рівня енергетичної безпеки України

Індикатори	Науковці	
	О. Суходоля та ін.	С. Капітула, Є. Міщук
Ресурсна достатність	+	
Економічна доступність джерел енергії та енергетичних ресурсів	+	
Економічна ефективність функціонування енергетичного сектора	+	
Енергетична ефективність використання енергетичних ресурсів	+	+
Екологічна прийнятність впливу енергетики на довкілля	+	
Стойкість функціонування енергетичного сектора	+	
Захищеність національних інтересів	+	

Джерело: складено авторами на основі [178; 248]

Науковці С. Капітула і Є. Міщук [248] удосконалили метод оцінки рівня енергобезпеки національного господарства на основі порівняння фактичних даних із нормативними, що дало змогу охарактеризувати рівень енергобезпеки за трьома градаціями: енергетично безпечний, енергетично небезпечний, критично небезпечний. Ними розроблено економіко-математичну модель оцінки комерційних утрат електрое-

нергії, яку пропонується використовувати під час прогнозування стану енергобезпеки національного господарства України.

В умовах трансформації економіки надзвичайно гострим питанням постає визначення методичних засад оцінювання соціальної складової національної безпеки країни.

Як вказує Т. Завора [240], вибір індикаторів для оцінювання соціальної складової національної безпеки є необхідним кроком на шляху утвердження цілеспрямованої державної політики національної безпеки, сутністю якої є створення надійної системи гарантій згідно з Конституцією України. Автор притримується думки вчених Ю. Харазішвілі та Є. Дронець [245], які удосконалили методологію інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави. Ця методологія дозволяє оцінити рівень економічної безпеки України як кінцевий результат соціально-економічного розвитку та соціальну складову економічної безпеки держави (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

Індикатори оцінки рівня соціальної безпеки країни

Індикатори	Науковці	
	Ю. Харазішвілі, Є. Дронець	Т. Завора
1	2	3
Рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції)	+	+
Рівень оплати праці у випуску	+	+
Рівень тіньової заробітної плати до офіційної	+	+
Рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості	+	+
Рівень видатків на освіту до ВВП	+	+
Рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП	+	+
Відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму	+	+
Питома вага заробітної плати у структурі доходів населення	+	+

Закінчення табл. 2.28

1	2	3
Рівень пенсійних видатків до ВВП	+	+
Рівень дефіциту Пенсійного Фонду до ВВП	+	+

Джерело: складено авторами на основі [240; 245]

Отже, на підставі узагальнення аналітичних матеріалів міжнародних організацій і наукових публікацій встановлено, що вчені та фахівці здебільшого застосовують системний та індикаторний підходи шляхом визначення та розрахунку індикаторів, які дозволяють оцінити стан складових національної безпеки (табл. 2.29).

При цьому необхідно підкреслити, що науковці застосовують різноманітні методи та моделі для оцінювання складових національної безпеки країни. Однак перевага віддається методу експертних оцінок, таксономічному методу, кореляційному та кластерному аналізу, а також методам прогнозування для розроблення сценаріїв розвитку різних аспектів життєдіяльності країни (табл. 2.30).

Проведений аналіз наявних методів і підходів до оцінювання стану національної безпеки та її окремих складових засвідчує, що на сучасному етапі використовується значна кількість різнопланових методик, які відрізняються за своїм концептуальним підґрунтям, структурою індикаторів, рівнем узагальнення та аналітичними можливостями. Наукові дослідження [9; 18; 116] підтверджують, що, попри широту доступного інструментарію, наразі не сформовано загальноприйнятого підходу, який би забезпечував універсальне та комплексне оцінювання національної безпеки. Кожна з наявних методик має свої переваги й обмеження, що унеможливує застосування єдиного інструменту для повного, системного аналізу безпекового стану держави.

Окремої уваги заслуговує той факт, що країни світу представлені у понад трьох десятках міжнародних рейтингів і звітів, які охоплюють численні аспекти суспільного, політичного, соціально-економічного та технологічного розвитку. Ці рейтинги надають цінну інформацію щодо окремих сегментів життєдіяльності, однак їх аналітична спрямованість не передбачає оцінювання національної безпеки у комплексному, інтегральному вимірі.

Таблиця 2.29

Наукові підходи до оцінювання складових національної безпеки країни

Автор(и)	Підходи										
	Системний	Індикаторний (пороговий)	Цільовий	Функціональний	Експертний	Графічний (матричний)	Конструктний	Аналоговий	Законодавчий	Порівняльний	Багатовимірний
О. Суходоля та ін.	+	+									
Т. Завора		+									
Ю. Харазішвілі, Є. Дронь	+	+									
Т. Зубко	+	+									
Л. Левковська, О. Добрянський	+	+									
В. Баранова			+								
І. Губарева	+	+									
Г. Козаченко та ін.		+		+	+	+	+				
Ю. Харазішвілі та ін. 2013		+		+				+	+		
І. Шевчук	+	+									
С. Пирожков		+						+	+	+	
В. Хаустова, Л. Григорова-Беренда	+	+			+						
Б. Губський											+
Л. Яремко		+									
А. Чесноков		+									
Г. Крамарев		+									+
В. Богданович та ін., 2023	+										
Загальна кількість згадувань	8	14	1	2	2	1	1	2	2	1	2

Джерело: складено авторами на основі опрацювання [78; 178; 210; 212; 214–216; 240; 241; 245–247; 249–254; 263]

Таблиця 2.30

**Методи та моделі, які застосовуються при оцінюванні складових
національної безпеки країни**

Метод або модель	Джерела													
	[229]	[178]	[245]	[248]	[216]	[212]	[246]	[264]	[241]	[263]	[254]	[215]	[244]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Математичний метод багатомірного порівняльного аналізу чинників, що впливають на рівень воєнної небезпеки	+													
Багатофакторна модель		+	+		+					+				
Методи прогнозування для розроблення сценаріїв розвитку		+	+				+	+				+		
Метод регресійного аналізу				+				+						
Економіко-математична модель оцінки комерційних витрат електроенергії				+										
Метод таксономії	+					+				+				
Кореляційний аналіз						+				+				
Кластерний аналіз						+		+		+				
Макроекономічна модель загальної економічної рівноваги «Альфа»							+	+						
Міжнародні рейтингові системи оцінювання							+	+	+	+				
Метод експертних оцінок							+	+	+	+				+

Закінчення табл. 2.30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Метод нечітких множин								+					
Метод нелінійної динаміки								+					
Евристичні методи								+					
Спостереження основних макроекономічних показників											+		
Метод порівняння											+		
Метод "k-найближчих сусідів"													+

Джерело: складено авторами на основі опрацювання [178; 212; 215; 216; 229; 241; 246; 248; 254; 263; 264]

Жоден із глобальних індексів не має на меті визначити рівень захищеності держави від системних загроз, її інституційну та соціальну стійкість або ефективність сектора безпеки та оборони.

Відсутність універсальної, науково обґрунтованої та порівнюваної методики оцінювання стану національної безпеки суттєво ускладнює можливість здійснення міждержавного порівняння, моніторингу динаміки уразливостей та обґрунтування стратегічних рішень у сфері безпеки.

Більшість наявних методів зосереджені на окремих аспектах (економічна, воєнна, енергетична чи інформаційна складова), що не дозволяє отримати цілісне уявлення про рівень безпечного функціонування держави.

У цьому контексті об'єктивно виникає потреба у розробленні та апробації нової комплексної методики, яка б поєднувала:

- ▶ мультиіндикаторний підхід;
- ▶ можливість інтегральної оцінки;
- ▶ гнучкість щодо специфіки національного контексту;

- ▷ здатність враховувати як традиційні, так і гібридні та технологічні загрози;
- ▷ інструментарій прогнозування й аналізу стійкості державних інститутів і суспільства.

Саме формування такої методики стане ключовим кроком до створення сучасної системи оцінювання національної безпеки, зорієнтованої на практичне використання, підтримку стратегічного планування та своєчасне реагування на ризики. Її впровадження дозволить державі отримувати інтегральну картину власної безпекової спроможності, визначати пріоритетні напрями удосконалення політики безпеки та підвищувати готовність до протидії зростаючій кількості викликів у глобальному середовищі.

2.3. Теоретико-методичне обґрунтування підходу до оцінювання національної безпеки України у повоєнний період

Геополітична ситуація та міжнародний порядок у світі стрімко погіршуються, постійно змінюються і стають вкрай складними і непередбачуваними. Виклики національній безпеці у системі європейської та глобальної безпеки мають стратегічний характер і вимагають швидкого реагування та прийняття оперативних рішень на різних рівнях управління. Тому оцінка сучасного стану національної безпеки і перспектив розвитку у сфері обороноздатності має велике значення для будь-якої країни світу. Україна не є винятком. І особливої актуальності для України ця науково-практична проблема набула в умовах військової агресії росії проти України.

Різноманітні аспекти забезпечення національної безпеки країни та її складових, обґрунтування методичних підходів до оцінювання національної безпеки входять до кола наукових інтересів багатьох провідних зарубіжних (А. Ávila-Zúñiga-nordfeld et al. [265], Yu-W. Luo et al. [266], M. Mennen and M. Van Tuyll [267], M. Seeba et al. [268], B. Sun [269]) та українських учених (А. Качинський [270], Є. Кобко [271], Г. Козаченко та ін. [272], О. Корченко та ін. [273], К. Орехова та І. Кучерявенко

[274], Р. Примуш [275], О. Резнікова [11], Г. Харламова [276], М. Шевченко та ін. [277], І. Ярова [278]).

Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням учених у дослідженні обраної проблематики, потрібно зазначити, що методологічні аспекти оцінювання національної безпеки України потребують подальших розробок. І особливо вирішення цієї проблеми актуалізується унаслідок необхідності урахування впливу різноманітних екзогенних та ендогенних загроз і воєнних ризиків. Таким чином, означена проблема зумовила необхідність теоретико-методичного обґрунтування підходу до оцінювання національної безпеки України у повоєнний період.

На сучасному етапі особливого значення набуває моніторинг ефективності реалізації державної політики України, заснований на показниках (індикаторах) стану національної безпеки. Це аналітична процедура, що здійснюється з метою визначення відхилень діяльності системи забезпечення національної безпеки від задекларованого державою стратегічного курсу.

Проведений аналіз дає змогу констатувати, що переважна більшість дослідників і фахівців намагаються оцінити рівень національної безпеки України за допомогою індексів, що розраховуються провідними міжнародними організаціями та рейтинговими агентствами (табл. 2.31).

Таблиця 2.31

Позиції України у глобальних рейтингах, які прямо або опосередковано відображають стан національної безпеки

Назва рейтингу	Рік	Місце України / загальна кількість країн
1	2	3
Глобальний індекс миру (Global Peace Index)	2024	159/163
Економічні втрати (збитки) від насильства (Economic Cost of Violence Containment)	2023	1/163
Рівень військових витрат (Global Military Expenditure)	2024	11/167
Індекс нестійкості країни (Fragile State Index)	2023	18/179

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади оцінювання національної безпеки України ...

Закінчення табл. 2.31

1	2	3
Зведений індекс національного потенціалу (Composite Index of National Capability)	2011	18/193
Індекс сили або потужності армії (Power Index)	2024	18/145
Глобальний індекс тероризму (Global Terrorism Index)	2023	54/89
Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index)	2024	105/180
Індекс верховенства права (Rule of Law Index)	2023	89/142
Індекс демократії (Democracy Index)	2024	92/167
Індекс процвітання (The Legatum Prosperity Index)	2023	74/167
Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index)	2020	54/113
Глобальний індекс голоду (Global Hunger Index)	2023	44/125
Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom)	2024	150/165
Індекс свободи людини (Human Freedom Index)	2024	122/165
Кількість ув'язнених на 100 тис. осіб (World Prison Population)	2024	123/220
Рівень самогубств (рівень смертності від самогубств на 100 тис. населення, Suicide in the World)	2021	20/184
Індекс свободи преси (World Press Freedom Index)	2024	61/180
Індекс глобалізації (KOF Globalisation Index)	2018	44/203
Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index)	2019	85/141
Індекс людського розвитку (Human Development Index)	2024	100/193
Індекс соціального прогресу (Social Progress Index)	2024	63/170
Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index)	2023	55/132
Індекс освіти (Education Index)	2024	64/193
Рівень витрат на освіту (Global Education Expenditure)	2024	34/203
Індекс сталого розвитку (The SDG Index)	2022	37/163
Глобальний індекс безпеки здоров'я (Global Health Security Index)	2019	94/195

Джерело: складено авторами на основі аналізу й узагальнення різноманітних глобальних рейтингів [218–238; 279–284]

Глобальний індекс миру показує, що Україна вважається небезпечною, оскільки значення індексу, починаючи з 2014 року, щороку зростає (табл. 2.32). Це пов'язано з воєнною агресією росії проти України, унаслідок чого зросли кількість загиблих і поранених під час збройного конфлікту, кількість біженців і переміщених осіб, рівень насильницьких злочинів тощо.

Таблиця 2.32

Динаміка значення Глобального індексу миру або спокою в Україні

Роки	Місце України	Значення індексу
2007	80/121	2,150
2010	97/149	2,115
2011	69/153	1,995
2012	71/158	1,953
2013	111/162	2,238
2014	141/162	2,546
2015	150/162	2,845
2018	152/163	3,113
2019	150/163	2,950
2020	148/163	2,927
2021	143/163	2,660
2022	153/163	2,971
2023	157/163	3,043
2024	159/163	3,280

Джерело: складено авторами за даними Institute for Economics & Peace [218]

За розрахунками фахівців Інституту економіки і миру (Institute for Economics & Peace) [218; 285; 286; 287], глобальні економічні втрати від насильства склали у 2023 р. 19,1 трлн дол., або 13,5 % світового ВВП (у 2010 р. – 8,1 трлн дол., у 2012 р. – 9 трлн, у 2013 р. – 9,5 трлн, у 2014 р. – 14,3 трлн, у 2015 р. – 13,6 трлн дол., у 2021 р. – 16,5 трлн дол., у 2022 р. – 17,5 трлн дол., або 12,9%). Отже, глобальні економічні втрати від насильства збільшилися у 2023 р. порівняно з 2010 р. у 2,4 разу.

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади оцінювання національної безпеки України ...

За експертними оцінками [285; 288], до структури економічних втрат від насильства у 2015 р. включено втрати від конфліктів (742 млрд дол., або 5,1 % загальної суми економічних втрат від насильства), від злочинності (2,5 трлн дол., або 18,4 %), витрати на внутрішню безпеку (4,2 трлн дол., або 30,9 %), військові витрати (6,2 трлн дол., або 45,6 %).

Згідно з підрахунками Інституту економіки і миру [285], якби усі країни світу скоротили свої військові витрати приблизно на 50 %, кошти, що вивільнилися, могли б погасити сукупну заборгованість країн, які розвиваються (4,5 трлн дол.), і фінансувати додаткову кількість глобальних програм, необхідних для досягнення Цілей сталого розвитку (60 млрд дол.).

При цьому війна в Україні має суттєвий руйнівний економічний вплив. Так, за розрахунками Інституту економіки та миру [218; 285; 286; 287], загальні економічні втрати від насильства в Україні зросли у 2023 р. порівняно з 2014 р. у 37,7 разу, а на душу населення – у 47,2 разу. За цей період частка економічних збитків унаслідок війни в Україні збільшилася з 3,4 до 68,5 % до ВВП, або на 65,1 відсоткових пункти (табл. 2.33).

Таблиця 2.33

Позиції України у рейтингу країн світу за економічними втратами від насильства

Роки	Місце України / загальна кількість країн	Загальні економічні втрати від насильства, млрд дол.	Економічні втрати на душу населення, дол.	Частка економічних втрат, % до ВВП
2014	117/162	12,2	265,0	3,4
2021	12/163	167,6	4059,0	20,0
2022	1/163	543,4	13687,0	63,0
2023	1/163	459,9	12515,7	68,5

Джерело: складено авторами за даними Institute for Economics & Peace [218; 285; 286; 287]

Значення Індексу недієздатності свідчить про небезпечний рівень ризиків для України. Це обумовлено, у першу чергу, високим рівнем загроз безпеці, економічного спаду, зовнішнього втручання, а також

зростанням міграційного потоку через збільшення кількості біженців і внутрішньо переміщених осіб (табл. 2.34).

Таблиця 2.34

Індекс недієздатності України (рівень «крихкості» держави)

Роки	Індикатори											
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
2010	69,5	3,8	6,9	6,3	6,2	6,6	7,2	4,0	5,3	5,6	3,1	6,6
2012	67,2	4,3	6,2	5,7	5,6	6,0	7,7	3,9	5,4	5,0	2,9	6,5
2014	67,2	4,7	6,4	5,5	5,0	5,4	8,0	3,9	6,1	4,5	3,4	6,3
2015	76,3	7,9	7,0	6,5	4,7	5,5	8,5	3,8	6,4	4,5	4,4	9,1
2016	75,5	7,8	6,9	7,0	4,4	5,4	8,4	3,9	6,2	4,4	4,3	8,8
2017	74,0	7,6	6,7	6,8	4,2	5,2	8,2	3,7	6,2	4,2	4,6	8,6
2018	72,6	7,4	6,4	6,6	3,9	4,9	7,9	3,9	6,5	3,9	4,9	8,3
2019	71,0	7,1	6,1	6,5	3,6	5,2	7,6	3,8	6,6	3,6	4,7	8,4
2020	69,0	7,0	5,8	6,2	3,3	5,5	7,1	4,0	6,3	3,3	4,4	8,1
2021	69,8	6,7	5,7	6,8	3,2	5,8	6,8	4,5	6,0	4,3	4,2	7,8
2022	68,6	6,4	5,8	6,5	2,9	5,9	6,5	4,3	5,8	4,8	4,2	7,5
2023	95,9	10,0	6,8	8,5	4,9	8,9	6,4	7,3	-	7,3	10,0	9,7

Примітки: (1) Індекс «крихкості» держави (Fragile state index); (2) Індекс загроз безпеці (Security threats index); (3) Індекс розбіжностей у суспільстві (Group grievance index); (4) Індекс економічного спаду (Economic decline index); (5) Нерівномірність економічного розвитку (Uneven economic development); (6) Втеча людей і відплив умів (Human flight and brain drain); (7) Індекс легітимності держави (State legitimacy index); (8) Індекс державних послуг (Public services index); (9) Індекс прав людини та верховенства права (Human rights and rule of law index); (10) Індекс демографічного тиску (Demographic pressures index); (11) Індекс біженців і переміщених осіб (Refugees and displaced persons index); (12) Індекс зовнішніх втручань (External interventions index).

Джерело: складено авторами за даними Fund for Peace [219]

Для оцінювання загального стану національної безпеки України використовуються світові індикатори ефективності державного управління (Worldwide Governance Indicators) [238], які запропоновано і розраховано Світовим банком (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

Значення світових індикаторів державного управління в Україні

Індикатори	Роки									
	2010	2012	2014	2015	2017	2019	2020	2021	2022	2023
Представництво та звітність	45,0	40,4	43,4	43,8	47,3	46,9	51,7	49,8	45,9	42,7
Політична стабільність та відсутність насильства	45,5	41,7	5,7	5,2	6,7	8,9	12,3	12,7	6,1	10,9
Ефективність урядування	23,9	32,7	39,9	33,3	33,3	38,6	37,6	35,2	33,0	37,7
Якість регулювання	35,4	31,3	31,2	30,0	40,5	44,8	42,4	42,4	40,6	43,4
Верховенство права	23,7	24,4	20,7	20,0	23,3	24,8	24,8	25,7	18,9	19,8
Контроль корупції	16,2	12,3	14,4	13,8	21,4	24,8	22,9	24,3	29,3	25,9

Джерело: складено авторами за даними [238]

Слід зазначити, що Індекс верховенства права є кількісним інструментом, який дозволяє оцінити рівень дотримання принципів верховенства права в Україні [225]. Цей індекс складається з таких факторів: обмеження повноважень інститутів влади (Constraints on Government Powers); відсутність корупції (Absence of Corruption); відкритість уряду (Open Government); фундаментальні права (Fundamental Rights); порядок та безпека (Order and Security); правозастосування (Regulatory Enforcement); цивільне правосуддя (Civil Justice); кримінальне правосуддя (Criminal Justice); неформальна справедливість (Informal Justice). На рис. 2.3 зображено значення Індексу верховенства права в Україні та її місце у рейтингу країн світу.

Як свідчить аналіз динаміки значення Індексу демократії, в Україні панує перехідний режим. Це пов'язано з тим, що значення цього індексу варіюється у межах від 5 до 5,9 балів (табл. 2.36).

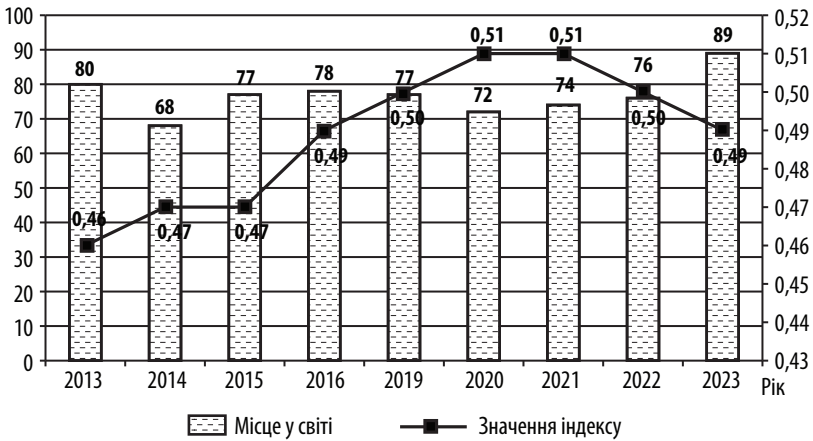

Рис. 2.3. Положення України у рейтингу країн світу за Індексом верховенства права

Джерело: побудовано авторами на основі [225]

Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) базується на даних з різних джерел, які описують, як представники бізнесу та експерти з України сприймають рівень корупції у державному секторі.

За даними Transparency International Ukraine [289; 290], позиції України у рейтингу країн світу за Індексом сприйняття корупції у 2023 р. покращилися, оскільки значення цього показника підвищилося на 3 пункти. Однак у 2024 р. Україна знову втратила позиції в антикорупційній боротьбі (рис. 2.4). Тому орієнтації суто на програмне виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань недостатньо, а реалізація розпочатих реформ, спрямованих на євроінтеграцію, відбувається недостатньо якісно [290].

У табл. 2.37 наведено значення індикаторів, які входять до Індексу процвітання України (The Legatum Prosperity Index). Експерти аналітичного центру «Legatum Institute» пропонують цей індекс розглядати як інструмент для трансформації, який пропонує унікальне розуміння того, як формується та розвивається добробут у країні. На його основі урядам країн світу доцільно визначати плани свого зростання та розвитку [227].

Таблиця 2.36

Позиції України у рейтингу країн світу за Індексом демократії

Роки	Місце у рейтингу /Загальна кількість країн світу	Значення Індексу	Категорія
2007	67/167	6,30	Неповноцінна демократія
2011	79/167	5,94	Перехідний режим
2014	92/167	5,42	Перехідний режим
2020	79/167	5,81	Перехідний режим
2023	91/167	5,06	Перехідний режим
2024	92/167	5,17	Перехідний режим

Джерело: складено авторами за даними [226]

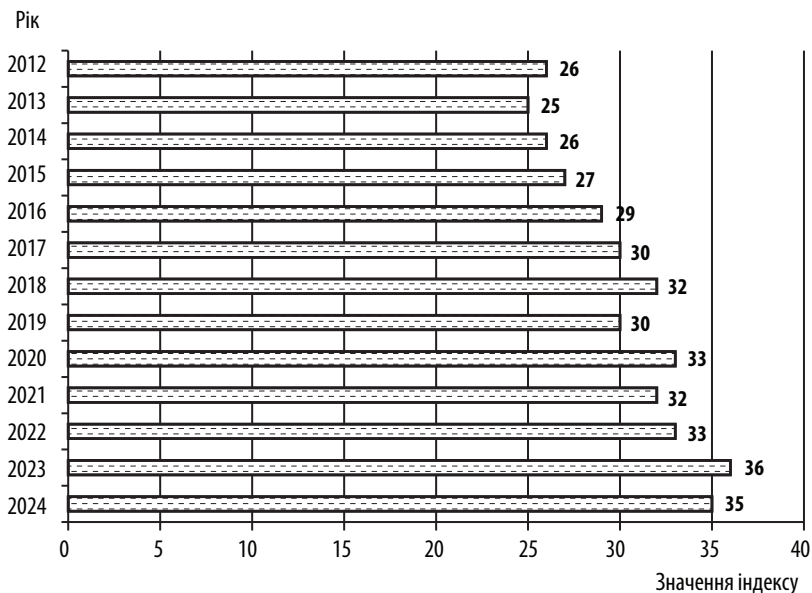

Рис. 2.4. Значення Індексу сприйняття корупції в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [289; 290]

Таблиця 2.37

Значення індикаторів, які входять до Індексу процвітання України у 2023 р.

Індикатори	Значення
Безпека та захист (Safety and Security)	131
Особиста свобода (Personal Freedom)	68
Державне управління (Governance)	91
Соціальний капітал (Social Capital)	59
Інвестиційне середовище (Investment Environment)	124
Умови підприємства (Enterprise Conditions)	78
Інфраструктура та доступ до ринку (Infrastructure and Market Access)	76
Якість економіки (Economic Quality)	77
Умови проживання (Living Conditions)	74
Здоров'я (Health)	101
Освіта (Education)	40
Природне середовище (Natural Environment)	88

Джерело: складено авторами за даними [227]

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) базується на 10 індексах: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових відносин (табл. 2.38).

Як видно з табл. 2.38, Індекс економічної свободи в Україні становив у 2020 р. 54,9. Це означає, що Україна відноситься до держав з невеликою економікою, оскільки значення індексу значно нижче 100. А у деякі періоди (наприклад, з 2000 р. по 2002 р. і з 2009 р. по 2017 р.) Україна відносилась до групи деспотичних країн, у яких Індекс економічної свободи знаходиться у межах 0–49,9.

Як свідчить аналіз, у рейтингу країн світу за Індексом людського розвитку позиції України знизилися за 2015–2024 рр. на 19 пунктів, або з 81-го до 100-го місця (рис. 2.5).

Таблиця 2.38

Значення Індексу економічної свободи в Україні

Індекс	Роки							
	2000	2005	2010	2014	2015	2017	2019	2020
Свобода бізнесу	55,0	55,0	38,7	59,8	59,3	62,1	66,1	61,3
Свобода торгівлі	70,0	76,2	82,6	86,2	85,8	85,9	75,0	81,2
Податкова свобода	62,3	83,0	77,9	79,1	78,7	78,6	81,8	81,1
Державні витрати	41,9	78,6	41,1	37,5	28,0	38,2	46,9	47,2
Грошова свобода	63,0	76,2	61,2	78,7	78,6	47,4	58,6	63,0
Свобода інвестицій	50,0	30,0	20,0	20,0	15,0	25,0	35,0	35,0
Фінансова свобода	30,0	50,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Захист прав власності	30,0	30,0	30,0	30,0	20,0	41,4	43,9	47,5
Свобода від корупції	28,0	23,0	25,0	21,9	25,0	29,2	29,6	37,9
Свобода трудових відносин	н.д.	55,8	57,7	49,8	48,2	48,8	46,7	48,3
Індекс економічної свободи	47,8	55,8	46,4	49,3	46,9	48,1	52,3	54,9

Джерело: складено авторами за даними [237; 291]

Для оцінювання рівня продовольчої безпеки України застосовують індекс, який розроблено Economist Intelligence Unit за підтримки сільськогосподарської компанії Corteva Agriscience [228]. Цей індекс складається з чотирьох компонентів: економічна та фізична доступність продовольства, якість і безпечність, природні ресурси, стійкість (рис. 2.6).

Для всебічного вимірювання та відстеження голоду на національному рівні використовується Глобальний індекс голоду [229], який розраховується на основі поєднання чотирьох індикаторів: недоїдання; відставання у зростанні дітей; дитяче виснаження; дитяча смертність (рис. 2.7).

Значення індексу

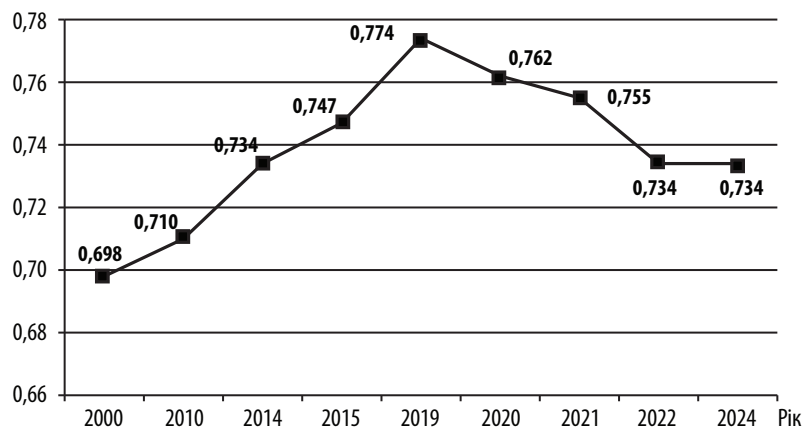

Рис. 2.5. Значення Індексу людського розвитку України

Джерело: побудовано авторами на основі [292]

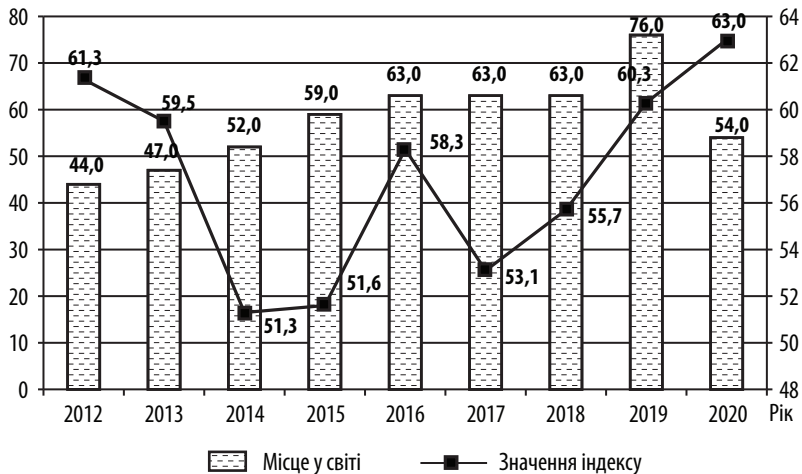

Рис. 2.6. Позиції України у рейтингу країн світу за Глобальним індексом продовольчої безпеки

Джерело: побудовано авторами на основі [228]

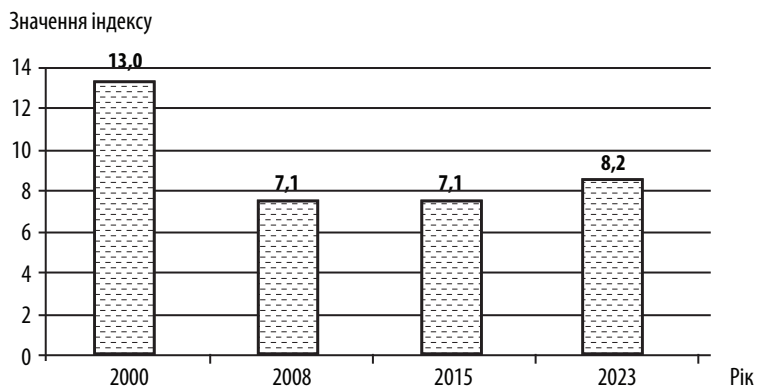

Рис. 2.7. Значення Глобального індексу голоду в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [229]

Зазначені вище індекси приваблюють тим, що вони мають комплексний характер і враховують різні аспекти національної безпеки: політичні, економічні, соціальні, екологічні, демографічні, інформаційні тощо. Однак, на думку А. Качинського [270], ці індекси не можуть бути використаними для оцінювання стану національної безпеки, оскільки вони не враховують:

- ▶ основні закономірності виникнення загроз у системах різного функціонального призначення;
- ▶ структурні зв'язки між окремими особами, суспільством, державою;
- ▶ той факт, що індекс зазвичай складають у певний період у відсотках до вихідної цифри, яку беруть за 100 %;
- ▶ досягнення реального практичного ефекту.

Отже, що за допомогою наведених індексів не можна виконати повний і точний аналіз безпеки з єдиних методологічних позицій. Тобто з використанням світових індексів не можна виявити узагальнені оцінки небезпечного стану країни, розробити відповідні механізми забезпечення національної безпеки з урахуванням безпосереднього впливу на критичні параметри системи, запобігаючи при цьому виникненню нових загроз.

Тому вважається за доцільне застосування інтегрального підходу, який дає змогу підійти до вирішення цих проблем з єдиних методологічних позицій, незважаючи на різне змістовне наповнення окремих аспектів визначення граничних значень індикаторів національної безпеки. Запропонований підхід, який ґрунтується на теоріях систем і національної безпеки, дасть змогу встановити загальні закономірності виникнення загроз, розробити ефективні методи прогнозування, а в разі потреби – нівелювати ризики, нейтралізувати їх наслідки.

Як показує теоретичний аналіз, переважна більшість науковців використовує системний та індикаторний підходи на основі розрахунку індикаторів, які дозволяють оцінити рівень національної безпеки (табл. 2.39).

Таблиця 2.39

Наукові підходи до оцінювання національної безпеки України

Автор(и)	Підходи							
	Системний	Індикаторний (пороговий)	Витратний	Вартісний	Правовий	Експертний	Прагматичний	Людноцентричний
Г. Ситник та ін.			+					
А. Качинський	+	+						
О. Корченко, О. Архипов, Ю. Дрейс	+			+				
М. Шевченко, А. Пелих					+	+	+	
К. Орехова, І. Кучерявенко	+	+						
Г. Харламова		+						+
І. Ярова		+						
Загальна кількість згадувань	3	4	1	1	1	1	1	1

Джерело: складено авторами на основі [185; 270; 273; 274; 276; 278; 293]

Вчені застосовують різноманітні математичні методи визначення граничних індикаторів національної безпеки України та оцінювання її рівня. Так, при оцінюванні потенціалу системи забезпечення національної безпеки застосовуються витратні методи з урахуванням очікуваних збитків (втрат) через збройні конфлікти [185]. Для розрахунку коефіцієнта фінансування потреб національної оборони України використано метод аналогій [270]. При оцінюванні шкоди національній безпеці України унаслідок витоку державної таємниці застосовують методи експертних оцінок [273]. Ефективність функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересом розраховується як відношення ефекту державного реагування на загрози національним інтересам до витрат у конкретних умовах, тобто економія, що отримується за рахунок оптимізації і раціоналізації діяльності у сфері національної безпеки [293]. Для розрахунку комплексного індексу національної безпеки України використовувалася метод нормування та стандартизації вихідних факторів, тобто індексів суббезпеки, таких як соціально-економічна, політична, військова та екологічна [276].

У науковій літературі здебільшого застосовуються методи експертних оцінок і прогнозування для обґрунтування стратегічних напрямів забезпечення національної безпеки (табл. 2.40).

Проведене дослідження дає змогу констатувати, що на сьогодні не сформовано єдиного методичного підходу до критеріїв, за якими має здійснюватися оцінювання рівня національної безпеки в Україні та ефективності її забезпечення. Не розроблено законодавчих документів, урядових методичних рекомендацій, у яких би визначався перелік основних індикаторів стану національної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу.

У роботі [185] запропоновано підхід до оцінки національної безпеки на основі співвідношення рівня загроз та потенціалу системи забезпечення національної безпеки (СЗНБ). Суть цього підходу полягає у тому, що коли очікувані (прогнозовані) збитки (втрати) країни у *i*-й сфері національної безпеки перевищують величину максимально допустимих для неї збитків (рівень втрат) або коли очікувані збитки (втрати) держави – джерела загроз національним інтересам в *i*-й сфері

Таблиця 2.40

Методи, які застосовуються при оцінюванні національної безпеки України

Метод	Джерело							
	[185]	[27]	[273]	[293]	[277]	[274]	[276]	[278]
Метод оцінки потенціалу системи забезпечення національної безпеки		+						
Метод «снігової кулі»	+							
Метод аналогій	+							
Метод «калібрування»	+							
Кластерний аналіз	+							
Метод теорії нечітких множин	+							
Метод t-критерію	+							
Метод логістичної регресії	+							
Метод Ахієзера-Гольца	+							
Метод теорій інформації	+							
Метод правила «золотого перетину»	+							
Методи нелінійної динаміки	+							
Метод експертних оцінок			+		+	+		+
Метод оцінки загальної ефективності				+				
Метод оцінки поточної ефективності				+				
Метод оцінки співвідношення цільової, результативної та витратної ефективності				+				
SWOT-аналіз						+		
Модифікований метод сум						+		
Метод аналізу ієрархій						+		
Метод нормування та стандартизації вхідних факторів, тобто індексів складових національної безпеки							+	+

Джерело: складено авторами на основі [27; 185; 273; 274; 276–278; 293]

її національної безпеки не досягають критично мінімальної величини недопустимих для держави збитків (рівня втрат) унаслідок проведених державою контрзаходів, то така ситуація має бути оцінена як наявність потенційної загрози національним інтересам держави у сфері, що розглядається. З позицій колективу авторів [185], якщо потенційну загрозу в і-й сфері національної безпеки неможливо компенсувати наявним потенціалом системи забезпечення національної безпеки шляхом його перерозподілу між сферами національної безпеки або шляхом залучення додаткових ресурсів із наявного в розпорядженні держави загального потенціалу, то можна стверджувати про переростання потенційної загрози національній безпеці у реальну.

У монографії «Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень» [270] вчений А. Качинський зазначає, що критеріями для визначення індикаторів національної безпеки України можуть бути такі:

- ▶ реальні та потенційні загрози національній безпеці;
- ▶ цілі та правова база, що визначаються у Конституції України, Стратегії національної безпеки України, законах України «Про основи національної безпеки України» тощо;
- ▶ застосовувані засоби, що спрямовуються на захист основних об'єктів і сфер національної безпеки: людини і громадянина, суспільства, держави;
- ▶ стратегічні рішення, які вимагають не лише продуманого та комплексного аналізу всіх загроз, а й конкретних варіантів рішень у вкрай політизованому українському суспільстві.

На думку А. Качинського [270], критеріями для визначення граничних індикаторів національної безпеки України є: рівень об'єкта захисту національної безпеки – основні об'єкти захисту держави; ступінь значущості – макроекономічні показники; напрям дій викликів і загроз – зовнішні та внутрішні; період дії загроз – середньо- та довготривалі; характер ризиків – стратегічні; математична природа – кількісні.

При визначенні індикаторів національної безпеки України та їх граничних значень мають бути враховані реальні та потенційні загрози

для таких сфер: воєнної, внутрішньополітичної, економічної, соціальної та гуманітарної, науково-технологічної, екологічної; позаблоковий статус та євроатлантична спрямованість зовнішньої політики України (табл. 2.41).

Таблиця 2.41

Система індикаторів і граничних значень національної безпеки України

Індикатори	Граничні значення
Коефіцієнт депопуляції	Дорівнює 1
Коефіцієнт фінансування потреб національної оборони держави	Не менше 2 % від ВВП
Рівень тінізації економіки	Менше 30 % ВВП
Децильний коефіцієнт	Не має перевищувати 10-разовий показник
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 55
Витрати на науку та освіту	Близько 3 % від ВВП
Природоохоронні витрати	5 % у видатках державного бюджету
Злочинність	5–6 злочинів на 100 осіб упродовж року

Джерело: [270]

Як зазначає А. Качинський [270], наведені оцінки граничних значень індикаторів національної безпеки (див. табл. 2.41) визначаються точними розрахунками (коефіцієнт депопуляції), рекомендаціями та постановами міжнародних та європейських організацій (рівень тінізації економіки, децильний коефіцієнт, відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, витрати на науку та освіту, злочинність), а оцінки граничних значень коефіцієнта фінансування потреб національної оборони держави і природоохоронних витрат є результатом особливостей практики і досвіду провідних держав світу.

Вчені Національної академії служби безпеки України [273] зазначають, що охорона державної таємниці є окремим сегментом національної безпеки України, визначеним чинною політикою інформаційної безпеки. Ця процедура пов'язана з аналізом і оцінкою важливості се-

кретної інформації саме у контексті загроз національній безпеці України та можливої шкоди від їх реалізації. Наявна процедура визначення цієї шкоди базується на емпіричних підходах, яким властивий високий рівень суб'єктивізму та низька точність отриманих результатів. Тому, на думку авторів [273], актуальним є завдання розроблення науково обґрунтованої методології оцінювання шкоди, заподіяної витоком секретної інформації, зокрема моделей, методів, критеріїв і систем, що застосовуються для цього, а також урахування наявних у цій сфері напрацювань, що базуються на осмисленні багаторічного позитивного досвіду у сфері охорони державної таємниці. Ними запропоновано методологію синтезу системи оцінювання шкоди національній безпеці України у разі витоку державної таємниці, яка містить десять етапів: кваліфікація порушення та ідентифікація можливих атак; ідентифікація загроз та відомостей, що становлять державну таємницю; визначення ідентифікуючих та оціночних параметрів; оцінювання важливості відомостей за сферами державної таємниці; визначення рівня компетентності; оцінювання основних коефіцієнтів; інтерпретація іншого тяжкого наслідку; оцінка величини сукупної шкоди національній безпеці.

На думку дослідників Національної академії державного управління при Президентові України [293], найбільш інтегральним показником має слугувати рівень національної безпеки (необхідний або життєво необхідний, запланований і реально забезпечений за певний проміжок часу). Заплановану ефективність системи забезпечення національної безпеки держави відповідно до встановленого обсягу фінансування доцільно оцінювати як співвідношення запланованого рівня до необхідного (життєво необхідного) рівня національної безпеки за умови передбаченого фінансування і при припустимому матеріальному збитку, екологічних і людських втратах.

У роботі [277] визначено такий перелік показників для оцінювання системи забезпечення національної безпеки України: 1) ступінь ідентифікації населення України як громадян країни, котрі наслідують її історичну і культурну спадщину; 2) рівень підтримки суспільством діяльності державної влади; 3) рівень соціальної солідарності; 4) динаміка реальних прибутків на душу населення з урахуванням користування

благами соціального захисту і нерівномірності розподілу прибутків; 5) рівень самодостатності економіки для забезпечення споживчого кошику і обороноздатності; 6) рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, сталий економічний розвиток; 7) питома вага інноваційної продукції у високотехнологічних галузях промисловості; 8) військово-технічна достатність для нанесення неприйняттого збитку будь-якому агресорові в умовах війни; 9) рівень боєготовності Збройних Сил України; 10) динаміка національного багатства; 11) динаміка реального ВВП за вирахуванням торговельних операцій, включаючи операції на фондових і фінансових ринках, а також рекламної діяльності; 12) природний приріст населення. Безумовно, виділення параметрів, критеріїв їх оцінки і порогових значень можна тільки на основі побудови моделі життєдіяльності і стійкості системи, яка може мати фрактальну структуру і включати також експертні оцінки.

З точки зору К. Орехової та І. Кучерявенко [274], для оцінювання національної безпеки України слід розрахувати показники економічної, енергетичної, інформаційної, екологічної, техногенної безпеки. Для встановлення коефіцієнтів вагомості показників національної безпеки України використано метод аналізу ієрархій [294]. Ураховуючи те, що, згідно з методом аналізу ієрархій, для отримання достовірних результатів опитування кількість експертів не має перевищувати 7 ± 2 , залучено дев'ять провідних експертів. Це дало змогу одержати результати, які наведено у *табл. 2.42*.

Відношення узгодженості пріоритетів експертів відносно коефіцієнтів вагомості показників національної безпеки України знаходиться в нормативному інтервалі від 0 до 0,2. Це підтверджує об'єктивність та обґрунтованість одержаних результатів. На нашу думку, для розрахунку інтегрального показника національної безпеки України слід використати модифікований метод сум [294]. Це пояснюється тим, що локальні показники національної безпеки України не є рівнозначними між собою.

Таблиця 2.42

**Матриця попарних порівнянь коефіцієнтів вагомості показників
національної безпеки України**

Інтегральний показник	П1	П2	П3	П4	П5	Вектор	Ранг
Показник техногенної безпеки (П1)	1	1/3	1/5	1/7	1/9	0,03	5
Показник екологічної безпеки (П2)	3	1	1/3	1/5	1/9	0,06	4
Показник інформаційної безпеки (П3)	5	3	1	1/3	1/5	0,13	3
Показник енергетичної безпеки (П4)	7	5	3	1	1/3	0,26	2
Показник економічної безпеки (П5)	9	7	5	3	1	0,51	1
λ_{\max}	5,24						
Індекс узгодженості	0,06						
Узгодженість випадкова	1,12						
Відношення узгодженості	0,05						

Джерело: складено авторами за даними [274]

На підставі аналізу методологічних підходів до оцінювання ефективності державного регулювання національної безпеки України Р. Примуш [275] зазначає, що на цей час існують два основних, але в принципі близьких за змістом підходів до оцінки стану національної безпеки. У *першому* випадку предметною областю є загрози національної безпеки, в *другому* – процеси, що характеризують розвиток ситуації в різних сферах життєдіяльності особи, суспільства і держави, інакше кажучи – стан національної безпеки.

Вчена Г. Харламова [276], за результатами розрахунку комплексного індексу національної безпеки України на основі методу нормування та стандартизації вхідних факторів, дійшла висновку, що суттєвий спад значень індексу спостерігався у період 2004–2005 рр. Це призвело до значного зменшення рівня політичної та соціально-економічної безпеки. Також спад помітний у 2008–2009 рр. – період світової фінансової

кризи, а також у 2012 р., що характеризувався початком гальмування економіки. Значне зростання значень почалося після 2014 р., що може бути пов'язано зі збільшенням витратів на забезпечення безпеки країни в екологічну сферу та проведення значних реформ щодо зміцнення обороноздатності країни. Проте, незважаючи на зростання індексу, його значення у 2016 р. було трохи вище середнього (0,5), а саме 0,625 [276].

У роботі [276] здійснено оцінку інтегрального індексу національної безпеки України за складниками, запропонованими А. Качинським [270], і згідно з людиноцентричним підходом у рамках Доктрини збалансованого розвитку України 2030 [295]. Результати розрахунків наведено у *табл. 2.43*.

Таблиця 2.43

Динаміка інтегрального індексу національної безпеки України

Роки	Значення індексу, розрахованого з використанням	
	методики А. Качинського	складових моделі збалансованого розвитку України
2005	0,63	0,39
2006	0,65	0,54
2007	0,69	0,53
2008	0,66	0,59
2009	0,61	0,48
2010	0,54	0,53
2011	0,49	0,66
2012	0,50	0,75
2013	0,48	0,78
2014	0,45	0,83
2015	0,46	0,75
2016	0,41	0,71
2017	0,46	0,72

Джерело: складено авторами за даними: [270; 276; 295]

Інтегральний індекс національної безпеки України за складниками, запропонованими А. Качинським [270], може набувати значення від 0 до 1, зокрема: критичний або дуже низький стан національної безпеки України (значення від 0 до 0,25); низький рівень національної безпеки (від 0,25 до 0,5); середній рівень (від 0,5 до 0,75); високий (від 0,75 до 1). Негативні тенденції за останні роки пояснюються економічною кризою, порушенням територіальної цілісності держави, веденням воєнних дій, а також іншими трансформаційними процесами в Україні [276].

Отримані значення інтегрального індексу національної безпеки України за складниками моделі збалансованого розвитку України, що запропонували автори Доктрини 2030 [295], варто трактувати у протилежному сенсі. Тобто чим менше значення індексу, тим вищий рівень національної безпеки має країна: значення від 0 до 0,25 характеризують високий рівень національної безпеки України; від 0,25 до 0,5 означають середній рівень національної безпеки; від 0,5 до 0,75 – низький рівень; від 0,75 до 1 – критичний або дуже низький рівень [276].

Дослідниця І. Ярова [278] наголошує, що інтегрована (комплексна) соціо-еколого-економічна оцінка національної безпеки у теоретико-концептуальному форматі має бути побудована у контексті методології сталого просторового розвитку. Структурні складові та індикаторні показники національної безпеки характеризуються різноманітністю підходів до їх визначення, тому їх певна ідентифікованість визначається тими проблемами, які підлягають вирішенню у форматі національної безпеки. Необхідність оцінки ефективності (результативності) функціонування системи екологічного оподаткування у взаємозв'язку з інтегральною оцінкою енергетичної, екологічної та економічної складових національної безпеки визначило експертну оцінку індикаторних показників (табл. 2.44).

Вчені Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України [243] запропонували Методику оцінювання зовнішнього безпекового середовища, що складається з 14 основних блоків, у яких викладено порядок здійснення аналітичних, логічних, експертних, порівняльних та інших процедур з інформацією, отримуваною з аналізу безпекового середовища, стосовно умов, у яких відбувається імплементація

тація національних інтересів, деструктивних процесів, явищ, небезпек, загроз тощо.

Таблиця 2.44

Перелік індикаторних показників складових національної безпеки у контексті оцінки ефективності системи екологічного оподаткування

Складові	Індикатори
1	2
Енергетична	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виробництво електроенергії, млрд кВт-год. 2. Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, %. 3. Енергоємність ВВП (витрати первинної енергії на одиницю ВВП). 4. Спрацювання основних виробничих фондів. 5. Технологічні втрати електричної енергії в розподільчих електромережах, %. 6. Відносне екологічне забруднення. 7. Питома частка екологічних податків у ВВП енергетичної галузі, %
Екологічна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Державні витрати на охорону навколишнього середовища, у % до ВВП. 2. Ресурсоємність економіки (витрати природних ресурсів на одиницю валової доданої вартості). 3. Рівень енергоємності ВВП (кг умовного палива/грн). 4. Інвестиції в основний капітал, спрямовані на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного характеру, у % до ВВП. 5. Рівень економічних збитків від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, у % до ВВП. 6. Питома частка екологічних податків у ВВП, %
Лісова	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рівень загальної лісистості території. 2. Відсоток водоохоронної, ґрунтозахисної та полезахисної лісистості. 3. Рівень відтворення лісів: трансформація лісових культур у лісову площу. 4. Рівень природного поновлення лісу. 5. Питома частка природного заповідного фонду.

1	2
	6. Рівень впливу використання деревостанів на бюджет вуглецю у лісових екосистемах. 7. Питома частка лісових пожеж у лісовкритій площі. 8. Питома частка лісової площі, ураженої шкідниками та хворобами лісових екосистем
Економічна	1. Відношення обсягу ВВП на одну особу, %. 2. Рівень «тінізації» економіки, відсотків ВВП. 3. Ресурсоємність економіки (витрати природних ресурсів на одиницю валової доданої вартості). 4. Енергоємність ВВП (витрати первинної енергії на одиницю ВВП). 5. Спрацювання основних виробничих фондів. 6. Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів. 7. Природоохоронні витрати. 8. Питома частка екологічних податків у ВВП, %

Джерело: складено авторами за даними [278]

Ця методика включає такі процедури: моніторинг; база даних глобальних і локальних процесів, трендів, тенденцій, стратегій, небезпек, загроз; зіставлення подій, фактів з глобальними й локальними процесами; сортування подій, фактів небезпек і загроз; ідентифікація інтересів і процесів; виявлення дезінформації, інформаційного прикриття, маніпуляцій, психологічного впливу; проектування подій, фактів, небезпек, загроз на траєкторії глобальних і локальних процесів; аналіз і прогнозування розвитку обстановки, екстраполяція процесів; зіставлення подій, фактів з глобальними і локальними процесами; база даних інтересів центрів сил; база даних інтересів сусідніх держав; зіставлення з інтересами сусідніх країн; інформаційно-часове та безпекове супроводження глобальних, локальних соціально-політичних та інших процесів; оцінювання рівня ризиків деструктивних процесів, явищ, загроз [243]. Однак у зазначеній методиці висвітлено лише порядок проведення процедур, практична їх реалізація залишилась поза увагою науковців.

Фахівець Національного інституту стратегічних досліджень О. Резнікова [11] вважає, що системи забезпечення національної безпеки і національної стійкості є сумісними, вони можуть взаємодіяти і доповнювати одна одну. При цьому виникає синергетичний ефект – набуття системою забезпечення національної безпеки нових властивостей, що дозволяє суттєво підвищити ефективність протидії сучасним загрозам і небезпекам. До базових критеріїв національної стійкості доцільно віднести такі:

- ▶ критерії стійкості стану об'єкта: надійність (robustness); надлишковість (redundancy); адаптивність (adaptability); поглинання (absorbtion);
- ▶ критерії стійкості функціонування об'єкта: готовність (preparedness); швидкість (rapidity); реагування (response); відновлення (recovery).

До основних критеріїв суспільної стійкості варто включити такі [11]:

- ▶ критерії стійкості стану суспільства / громади (ідентичність; злагодженість і єдність; зв'язки між різними суспільними групами; залученість населення до економічної, політичної та іншої діяльності в межах держави, громади; довіра до влади);
- ▶ критерії стійкості функціонування суспільства/громади (ефективність управління громадою; усвідомлення громадянами природи та характеру загроз, а також порядку дій у разі їх настання; готовність до реагування; контрольованість ситуації до, під час і після кризи; створення спільних спроможностей для протистояння загрози, кризі).

Науковець Є. Кобко [271] на підставі проведеного аналізу класифікував критерії оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави за такими групами:

- 1) фінансово-економічні критерії (рівень тінізації економіки; рівень ВВП країни на душу населення; співвідношення державного боргу до ВВП; середній рівень заробітної плати в державі);
- 2) соціально-культурні критерії (демографічна ситуація в країні (коефіцієнт депопуляції); рівень правової свідомості суспільства

та культурного розвитку; національна згода та єдність; відчуття особистої захищеності особи; рівень підтримки населенням держави);

- 3) політичні показники (стабільність і ефективність державної політики (внутрішньополітична стабільність); стійкість для забезпечення високого рівня готовності суспільства й держави до реагування на широкий спектр загроз; рівень демократизму, сформованість і дієвість законодавчої бази правової держави);
- 4) показники бойової готовності армії (стан збройних сил, їхня боєдатність і боєготовність; матеріально-технічне, фінансове забезпечення військ; достатність кадрового забезпечення).

Перелік указаних критеріїв не є вичерпним, адже їх може бути розширено цілою низкою показників, які залежать безпосередньо від напряду національної безпеки. Ці критерії є об'єктивним відображенням того, наскільки ефективною є діяльність законодавця у відповідному напрямі. Крім того, здійснення відповідного оцінювання вимагає застосування різних методик: опитування, математичне моделювання, прогнозування [271].

Отже, для оцінювання національної безпеки України доцільно розробити відповідне методологічне забезпечення, яке має базуватися на застосуванні інтегрального підходу. Це дозволить дослідити різні аспекти цієї проблеми, здійснювати постійний її моніторинг і виробляти й приймати ефективні, науково обґрунтовані заходи на всіх рівнях для запобігання реальним і потенційним загрозам [9].

Суть цього підходу полягає у застосуванні 2 систем оцінювання, а саме:

- 1) рейтингове оцінювання на основі аналізу світових індексів і рейтингів, які дозволяють оцінити стан національної безпеки України та ефективність її забезпечення;

Для рейтингового оцінювання доцільно використовувати такі світові індекси, як Глобальний індекс миру або спокою, Індекс недієдатності країн, зведений Індекс національного потенціалу, Індекс сили або

потужності армії, Глобальний індекс тероризму, Індекс злочинності, Індекс безпеки, Індекс свободи людини, Індекс сприйняття корупції, світові Індeksi державного управління, Індекс процвітання, Глобальний індекс продовольчої безпеки, глобальний Індекс голоду, Індекс верховенства права, Індекс економічної свободи, Індекс демократії, Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс розвитку людського потенціалу, Глобальний інноваційний індекс, Індекс витрат на освіту, Індекс сталого розвитку, Глобальний індекс безпеки здоров'я тощо.

- 2) інтегральне оцінювання рівня національної безпеки держави, суть якого полягає у розрахунку інтегрального показника, що визначається за формулою:

$$I_{\text{НБД}} = \sqrt[5]{P_1 \cdot P_2 \cdot P_3 \cdot P_4 \cdot P_5}, \quad (2.1)$$

де $I_{\text{НБД}}$ – інтегральний показник рівня національної безпеки;

P_i – відповідна група показників, яка характеризує стан певної складової національної безпеки (воєнної, політичної, економічної, фінансової, екологічної, демографічної, соціальної [18]) і визначається за такою формулою:

$$P_i = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n p_{ij}}, \quad (2.2)$$

де p_{ij} – індикатори, які включено до відповідної групи показників.

У цій монографії для розрахунку інтегрального показника рівня національної безпеки України пропонується використовувати комплекс показників, які систематизовано за групами з урахуванням класифікаційних ознак складових національної безпеки:

- 1) **Показники, що характеризують рівень воєнної безпеки та обороноздатності країни** (коефіцієнт фінансування потреб національної оборони держави у % до ВВП; частка Збройних Сил України у % до чисельності робочої сили; військові витрати у % до ВВП; військові витрати у % до державних видатків; частка експортних поставок зброї у загальному обсязі зовнішньої торгівлі; частка імпортних поставок зброї у загальному обсязі зовнішньої

торгівлі; питома вага експортних поставок зброї у ВВП; питома вага імпортованих поставок зброї у ВВП країни).

За підрахунками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI) [257], військові витрати України становили у 2022 р. 44 млрд дол., або 2 % світових військових витрат. Як свідчить аналіз, військові витрати склали у 2022 р. 33,6 % ВВП України. До того ж значення цього показника зросло за 2000–2022 рр. на 31,4 відсоткових пункти. Частка військових витрат у загальному обсязі державних видатків країни становила у 2021 р. 7,3 % (у 2010 р. – 3,9 %, у 2015 р. – 7,6 %, у 2019 р. – 8,5 %) (табл. 2.45).

У 2023 р. військові витрати України зросли на 47,3 % і склали 64,8 млрд дол. Це 2,7 % світових військових витрат. Україна посіла 8-ме місце у світі за обсягом витрат на армію. Витрати на армію становили 58 % від усіх видатків українського бюджету і 37 % ВВП [296].

Як показує статистичний аналіз, бюджет Міністерства оборони України щороку зростає. За даними Міністерства оборони України [297], обсяг фінансування потреб Збройних Сил становив у 2021 р. 126,6 млрд грн, у тому числі за загальним фондом – 120,1 млрд (94,9 % загального обсягу), за спеціальним – 6,5 млрд (5,1 %) (рис. 2.8).

У 2021 р. Міністерство оборони було забезпечено бюджетними асигнуваннями за загальним фондом в обсязі 100 % від передбаченого на рік фінансового ресурсу (табл. 2.46). Зазначені асигнування були спрямовані на задоволення основних і першочергових потреб [297]:

- ▶ виплату грошового забезпечення військовослужбовцям і зарплатної плати працівникам (79,7 млрд грн);
- ▶ закупівлю та модернізацію озброєння і військової техніки (27,9 млрд грн);
- ▶ відновлення озброєння, військової техніки та навчально-матеріальної бази полігонів, розвиток інфраструктури військових містечок, утримання та удосконалення системи зв'язку (12,6 млрд грн);

Таблиця 2.45

Індикатори, які відображають стан воєнної безпеки та обороноздатності України

Роки	Військові витрати, млрд дол.	Військові витрати, % ВВП	Військові витрати, % до державних видатків	Особовий склад Збройних Сил України, тис. осіб	Збройні сили, у % до чисельності робочої сили	Експорт зброї, млн дол.	Імпорт зброї, млн дол.
2000	0,7	2,2	6,1	420,4	1,81	270	нд.
2005	2,1	2,4	5,5	273,0	1,21	288	нд.
2010	2,6	1,9	3,9	214,8	0,97	513	нд.
2012	2,8	1,6	3,3	214,9	0,98	1491	нд.
2014	3,0	2,3	5,0	204,0	0,94	630	1
2015	3,0	3,3	7,6	256,0	1,19	299	22
2016	2,9	3,2	7,8	292,0	1,36	455	5
2017	3,3	2,9	6,9	297,0	1,39	375	4
2018	4,2	3,2	7,7	297,0	1,40	254	70
2019	5,4	3,5	8,5	311,0	1,47	165	23
2020	5,9	3,8	8,3	298,0	1,45	116	18
2021	5,9	3,2	7,3	нд.	нд.	147	39
2022	44,0	33,6	нд.	нд.	нд.	50	2644

Джерело: складено авторами за даними Stockholm International Peace Research Institute, International Institute for Strategic Studies [257; 258]

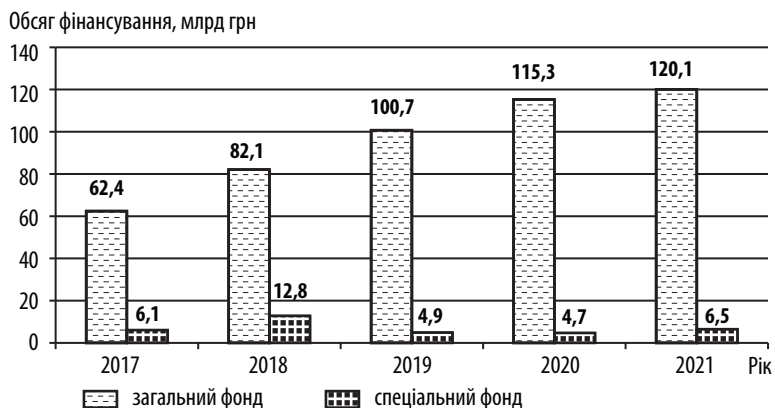

Рис. 2.8. Обсяг фінансування потреб Збройних Сил України

Джерело: побудовано авторами за даними Міністерства оборони України [297]

- утримання Збройних Сил на належному рівні (харчування військовослужбовців, забезпечення пально-мастильними матеріалами, здійснення речового та медичного забезпечення, надання комунальних послуг тощо) (6,4 млрд грн).

Таблиця 2.46

Структура видатків Міністерства оборони України, млрд грн

Видатки	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Озброєння та військова техніка	13,6	25,5	18,1	24,6	27,9
Військовослужбовці та працівники	43,4	51,0	67,9	74,6	79,7
Інфраструктура	9,8	13,9	14,1	14,3	12,6
Експлуатаційні витрати	1,7	4,5	5,5	6,5	6,4

Джерело: складено авторами за даними Міністерства оборони України [297]

Аналіз свідчить, що у структурі видатків Міністерства оборони України частка виплат грошового забезпечення військовослужбовцям та заробітної плати працівникам становила у 2021 р. 62,9 % загального бюджету (у 2017 р. – 63,4 %); витрат на озброєння та придбання вій-

Національна безпека України у повоєнний період: концептуальні засади та механізми ...

ської техніки – 22 % (у 2017 р. – 19,8 %); розвиток інфраструктури – 10 % (у 2017 р. – 14,3 %); експлуатаційних витрат – 5,1 % (у 2017 р. – 2,5 %) [297].

У 2022 р. питома вага видатків на забезпечення національної безпеки та оборону України становила 37,6 % загального обсягу видатків бюджету країни. У 2023 р. фінансування армії та безпеки держави було ключовим пріоритетом уряду України. Частка видатків на забезпечення національної безпеки та оборону України становила 43 % загального обсягу видатків державного бюджету. У 2023 р. видатки на забезпечення національної безпеки та оборону України склали 1141,1 млрд грн, або 18 % ВВП, а у 2024 р. – 1164,5 млрд грн, або 15,2 % ВВП [298].

Динаміку витрат державного бюджету України, призначених на утримання та забезпечення Збройних Сил України, наведено у табл. 2.47 [298].

Таблиця 2.47

Динаміка видатків на забезпечення національної безпеки та обороноздатність України

Показники	Роки								
	2000	2005	2010	2014	2017	2019	2022	2023	2024
Видатки, млрд грн	1,5	5,3	8,7	15,2	68,8	103,0	989,5	1141,1	1164,5
Частка військових видатків у ВВП, %	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	3,0	19,0	18,0	15,2

Джерело: складено авторами за даними Міністерства оборони України [298]

На думку фахівця М. Pires [299], рівень видатків на національну оборону у відсотках до ВВП є важливим показником обороноздатності держави. Нормою асигнувань на оборону в країнах НАТО є 2,2–2,5 % від ВВП. Наприклад, у 2010 р. він становив у Франції 2,3 % ВВП, Великій Британії – 2,7, Італії – 1,8, Німеччині – 1,3, США – 4,8, що в абсолютних цифрах у середньому дорівнює не менше, ніж 15 тис. дол. США на

військовослужбовця на рік. У Польщі цей показник дорівнює близько 20 тис. дол США [299].

З погляду Г. Ситника [78], не можна виділяти щорічно на потреби забезпечення національної безпеки у мирний час більше, ніж 25 % ВВП, бо це може призвести до руйнування національної економіки. У воєнний час вказане співвідношення не має перевищувати 40 %, інакше може відбутися різке зменшення потенціалу держави, що, за умов затяжної війни, неминуче призведе до поразки в ній.

За підрахунками А. Качинського [270], з використанням методу аналогій виходить, що коефіцієнт фінансування потреб національної оборони має становити не менше 2 % від ВВП. Він має забезпечувати бюджет розвитку ЗСУ і підтверджувати прагнення держави підтримувати в належному стані бойову готовність армії.

Згідно з даними Міністерства оборони України [298], видатки на утримання військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту становили у 2024 р. 862 млрд грн (74,1 % загального обсягу оборонного бюджету країни); на закупівлю зброї, техніки, БПЛА та боеприпасів, а також відновлення пошкодженої під час бойових дій техніки – 265,4 млрд грн (22,8 %); на експлуатаційні витрати та відновлення інфраструктури ЗСУ – 36 млрд грн (3,1 %); на забезпечення роботи апарату Міністерства оборони – 663,7 млн грн (0,06 %).

Варто зазначити, що за три роки повномасштабної війни обсяг міжнародної фінансової допомоги Україні складає 287,5 млрд дол. Із загальної суми 139,6 млрд дол. (49 %) припадає саме на військову допомогу [300]. У табл. 2.48 наведено перелік країн за розміром допомоги Україні.

За оцінками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру [257; 258], обсяг експортних поставок зброї в Україні суттєво скоротився (табл. 2.45). За 2000–2022 рр. обсяг експорту зброї знизився на 81,5 %, або з 270 до 50 млн дол. А обсяг імпорتنних поставок зброї, навпаки, зріс і становив у 2022 р. 2644 млн дол., тоді як у 2015 р. – лише 22 млн дол., у 2019 р. – 23 млн дол., у 2021 р. – 39 млн дол.

Таблиця 2.48

Перелік країн за розміром фінансової допомоги Україні
(відносно їх ВВП у 2021 р.)

Країна	Обсяг фінансової допомоги, млрд дол.	Частка у ВВП країни (2021 р.), %
США	122,8	0,53
Німеччина	18,6	0,44
Велика Британія	15,9	0,51
Японія	11,3	0,23
Канада	8,9	0,45
Данія	8,7	2,17
Нідерланди	7,9	0,78
Швеція	5,8	0,91
Польща	5,4	0,80
Франція	5,3	0,18
Норвегія	3,6	0,75
Фінляндія	2,9	0,98
Італія	2,4	0,12
Іспанія	1,6	0,11
Литва	1,2	1,80
Латвія	0,6	1,53

Джерело: складено авторами за даними [300]

За 2020–2024 рр. Україна вийшла на перше місце за імпортом основних видів озброєнь у світі. За цей період Україна отримала 8,8 % всього світового імпорту зброї, що зробило її найбільшим імпортером у світі. Найбільше зброї в Україну імпортовано з США (45 % загального обсягу імпортованих поставок зброї), Німеччини (12 %) і Польщі (11 %) [301]. На рис. 2.9 зображено провідні країни, які імпортували зброю в Україну у 2023 р.

Важливим показником у цій групі є чисельність Збройних Сил України (табл. 2.49).

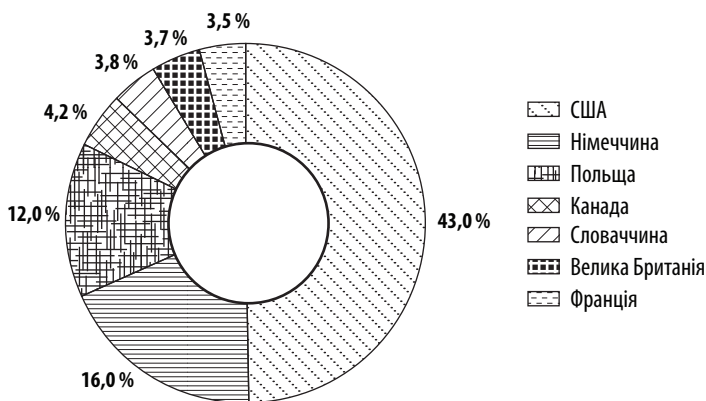

Рис. 2.9. Частка імпортованих поставок зброї в Україну у розрізі країн світу

Джерело: побудовано авторами за даними [302]

Таблиця 2.49

Чисельність Збройних Сил України у 2021 р.

Показники	Значення
Загальна кількість Збройних Сил України, тис.	1802,0
з них діючі війська	700,0
резервні війська	1000,0
напіввійськові організації	102,0
Кількість військ на 1000 громадян	41
Кількість діючих військ на 1000 громадян	15,9

Джерело: складено авторами за даними Міжнародного інституту стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies, IISS) [303]

Аналіз даних Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України показує, що чисельність ЗСУ скоротилася у 2022 р. порівняно з 2000 р. на 34,8 %, або з 400 до 261 тис. осіб (табл. 2.50). Отже, в Україні існують проблеми належного кадрового забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави [304].

Таблиця 2.50

Динаміка чисельності Збройних Сил України

Роки	Чисельність ЗСУ, тис. осіб	Чисельність резервистів ЗСУ, тис. осіб	Підготовка ре- зервистів, тис. осіб	Спискова чисельність офіцерського складу ЗСУ, тис. осіб
2000	400	-	-	-
2005	245	-	-	54,9
2010	200	1,7	-	-
2012	184	-	-	-
2014	232	2,0	-	46,6
2015	250	51,0	3,2	48,7
2016	250	130,0	20,0	47,8
2017	250	145,0	30,6	50,6
2018	250	186,5	39,3	50,4
2019	250	216,4	28,5	52,1
2020	250	228,7	8,4	54,1
2021	250	234,0	-	54,2
2022	261	-	-	-

Джерело: складено авторами за даними Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України [304]

2) Показники, що відображають стан розвитку суспільства й упорядкованості суспільних відносин (правопорядку), а також стабільність і ефективність державної політики у сфері національної безпеки (рівень злочинності).

Статистичний аналіз свідчить, що загальна кількість злочинів зменшилася за 2000–2023 рр. на 34,9 %, а на 100 тис. населення – на 13,3 %. Загальна кількість засуджених скоротилася у 2021 р. порівняно з 2000 р. на 72,2 %, а на 1000 населення – на 68,9 % (табл. 2.51) [305].

За даними Institute for Crime & Justice Policy Research [281], загальна кількість ув'язнених знизилася за 2000–2023 рр. з 218,8 до 44 тис. осіб, або на 79,9 %, а на 100 тис. населення – з 443 до 130, або на 70,7 %.

Таблиця 2.51

Показники, які характеризують рівень злочинності в Україні

Роки	Чисельність населення, млн осіб	Кількість злочинів		Кількість засуджених	
		тис.	на 100 тис. населення	тис. осіб	на 1000 населення
2000	49,2	567,8	1154	230,9	469
2005	47,1	485,7	1031	176,9	376
2010	45,9	500,9	1091	168,8	368
2012	45,6	443,7	973	162,9	357
2014	45,3	529,1	1168	102,2	226
2015	45,2	565,2	1250	94,8	210
2016	45,0	592,6	1317	76,2	169
2017	44,9	523,9	1167	76,8	171
2018	44,7	487,1	1090	73,7	165
2019	44,5	444,1	998	70,4	158
2020	44,2	335,0	758	67,5	153
2021	43,9	321,4	732	64,1	146
2022	38,0	362,6	954	н.д.	н.д.
2023	37,0	369,9	1000	н.д.	н.д.

Джерело: складено авторами за даними [281; 305]

Згідно з інформацією аналітичного порталу «Слово і діло» [306], кількість злочинів проти основ національної безпеки України збільшилася за 2014–2023 рр. майже у 12 разів; проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку – з 9 до 62667; у сфері охорони державної таємниці та недоторканності державних кордонів – у 6,5 разу (табл. 2.52).

Таблиця 2.52

Кількість злочинів проти національної безпеки України

Роки	Злочини			
	проти основ національної безпеки	у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)	проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку
2014	527	959	4153	9
2015	473	2926	6213	49
2016	302	870	3650	41
2017	325	892	4577	67
2018	428	1441	3694	51
2019	379	1442	3616	63
2020	414	822	4055	346
2021	520	1000	3037	263
2022	17422	2624	13766	62128
2023	6270	6279	28666	62667

Джерело: складено авторами за даними [306]

3) Показники, що характеризують рівень економічної та фінансової безпеки (рівень тінізації економіки; відношення обсягу державного боргу до ВВП; частка державних витрат у % до ВВП; частка витрат на дослідження й розвиток у % до ВВП; питома вага державних витрат на освіту у % до ВВП; частка державних витрат на освіту у % до державних видатків).

За даними Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки в Україні складав у 2021 р. 32 % (табл. 2.53) [307].

Таблиця 2.53

Динаміка рівня тіньової економіки в Україні

Роки	Рівень тіньової економіки, % до ВВП
2010	36
2011	32
2012	30
2013	30
2014	36
2015	35
2016	33
2017	32
2018	29
2019	28
2020	30
2021	32

Джерело: складено авторами за даними [307]

За оцінками Швейцарського державного секретаріату з економічних питань SECO, рівень тіньової економіки України становив у 2020 р. 40 % від офіційного ВВП. За різними підрахунками міжнародних експертів і науково-дослідних установ, рівень тіньової економіки України протягом 2015–2020 рр. становив 30–47 % від офіційного ВВП [308].

Згідно з інформаційними матеріалами, розміщеними на сайті The GlobalEconomy.com [309], питома вага державного боргу збільшилася у 2023 р. порівняно з 2000 р. на 40,6 в. п., або з 43,8 до 84,4 % до ВВП. За цей період частка державних витрат (це всі поточні видатки Уряду на придбання товарів і послуг, оплату праці, більшість видатків на національну оборону та безпеку, окрім державних військових витрат) зростає на 23,8 в. п., або з 17,9 до 41,7 % до ВВП України (табл. 2.54).

Таблиця 2.54

Динаміка державних витрат і державного боргу України

Роки	Частка державного боргу, % до ВВП	Обсяг державних витрат, млрд дол.	Частка державних витрат, % до ВВП
2000	43,8	5,8	17,9
2005	17,7	15,6	17,5
2010	40,6	27,8	19,7
2012	37,5	34,6	18,9
2014	69,4	24,9	18,7
2015	79,1	17,2	18,9
2016	80,9	17,4	18,6
2017	71,8	23,2	20,7
2018	60,9	27,2	20,8
2019	50,2	28,9	18,8
2020	60,9	30,2	19,3
2021	48,9	35,4	17,7
2022	78,5	64,5	39,8
2023	84,4	74,5	41,7

Примітки: державні витрати (або витрати державного управління на кінцеве споживання) включають усі поточні видатки уряду на придбання товарів і послуг (у тому числі оплати праці працівників). Вони також включають більшість видатків на національну оборону та безпеку, але не містять державні військові витрати, які є частиною державного капіталу.

Джерело: складено авторами за даними [309]

Як свідчить аналіз, частка витрат на дослідження і розробки у загальному обсязі ВВП України щороку скорочується (*табл. 2.55*). Це негативно впливає на інноваційну складову національної безпеки та оборони країни. Питома вага державних витрат на освіту становила у 2021 р. 5,7 % ВВП, що на 1,7 в. п. більше порівняно з 2000 р. А частка державних витрат на освіту зростає за 2000–2021 рр. на 1,8 в. п., або з 12,5 до 14,3 % загального обсягу державних видатків України [310].

Таблиця 2.55

Динаміка витрат на освіту, дослідження і розвиток

Роки	Частка витрат на дослідження і розвиток, % до ВВП	Частка державних витрат на освіту, % до ВВП.	Частка державних витрат на освіту, % до державних видатків
2000	0,93	4,0	12,5
2005	1,00	5,9	13,7
2010	0,80	н.д.	15,2
2012	0,72	6,4	14,9
2014	0,65	5,9	14,1
2015	0,61	5,7	13,5
2016	0,48	5,0	13,4
2017	0,45	5,4	14,4
2018	0,47	5,3	14,2
2019	0,43	5,4	14,6
2020	0,40	5,4	13,3
2021	0,38	5,7	14,3
2022	0,33	н.д.	н.д.

Джерело: складено авторами за даними [310]

- 4) **Показники, які відображають соціально-демографічні характеристики країни** (коефіцієнт депопуляції; децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення; частка державних видатків на соціальних захист і соціальне забезпечення у % до загальних видатків країни).

В останні роки в Україні спостерігається тенденція загрози демографічній і соціальній безпеці. Так, за даними аналітичного порталу «Слово і діло» [311], кількість народжених зменшилася за 2000–2023 рр. на 51,3 %. При цьому в Україні суттєво зростає співвідношення кількості померлих до кількості народжених: якщо у 2000 р. значення цього показника становило 1,97 разу, то у 2023 р. – 2,65 разу. Тобто значення коефіцієнта депопуляції скорочується (табл. 2.56).

Таблиця 2.56

Демографічна ситуація в Україні

Роки	Кількість народжених, тис. осіб	Кількість померлих, тис. осіб	Коефіцієнт депопуляції
2000	385,1	758,1	0,51
2005	426,1	782,0	0,54
2010	497,7	698,2	0,71
2012	520,7	663,1	0,79
2014	465,9	632,3	0,74
2015	411,8	594,6	0,69
2016	397,0	583,6	0,68
2017	364,0	574,1	0,63
2018	335,9	587,7	0,57
2019	308,8	581,1	0,53
2020	299,1	616,8	0,48
2021	273,8	714,3	0,38
2022	206,0	541,7	0,38
2023	187,4	496,2	0,38

Примітки: дані наведено без урахування ТОТ Крим, м. Севастополя, 4 регіонів України.

Джерело: складено авторами за даними [311]

Децильний коефіцієнт (співвідношення мінімального рівня доходів серед 10 % найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів серед 10 % найменш забезпеченого населення) (табл. 2.57) є індикатором (так званим «барометром») оцінювання рівня соціальної та економічної безпеки. Порогове значення цього коефіцієнта не має перевищувати 6–8 разів, оскільки його зростання понад цей рівень становить загрозу економічній безпеці як важливій складовій національної безпеки України.

Статистичний аналіз показує, що питома вага державних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення збільшилася за 2000–

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади оцінювання національної безпеки України ...

2021 рр. на 6,8 в. п., або з 12,4 до 19,2 % загальних видатків в Україні [312; 313] (табл. 2.58).

- 5) **Показники, які характеризують рівень екологічної безпеки** (частка видатків на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі видатків державного бюджету; питома вага витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів у капітальних інвестиціях; частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів у поточних витратах).

Таблиця 2.57

Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення

Роки	Значення показника, разів
2010	3,7
2012	2,9
2014	2,8
2015	2,8
2016	2,8
2017	3,0
2018	3,3
2019	3,3
2020	3,1
2021	3,1

Джерело: складено авторами за даними [312]

Слід наголосити, що в Україні з'явилося багато екологічних проблем унаслідок повномасштабної воєнної агресії росії. За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України [314], за 1000 днів війни росія завдала екологічної шкоди Україні на суму 71 млрд дол. Обсяг викидів парникових газів через бойові дії та лісові пожежі складає 180 млн т. Росія здійснила понад 6500 екологічних злочинів, знищивши 3 млн га українських лісів. Потенціал поглинання парникових газів

Таблиця 2.58

Державні видатки на соціальний захист і забезпечення

Роки	Значення показника, у % до загальних видатків
2000	12,4
2005	28,1
2010	27,7
2012	25,4
2014	26,4
2015	25,9
2016	30,9
2017	27,0
2018	24,7
2019	23,4
2020	21,7
2021	19,2

Джерело: складено авторами за даними [313]

українськими лісами скоротився на 1,7 млн т. Забруднені вибухонебезпечними предметами території охоплюють 139 тис. кв. км.

Як показує аналіз, питома вага витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів збільшилася за 2000–2020 рр. на 5,9 в. п., або з 7,9 до 13,8 % обсягу капітальних інвестицій, а в обсязі поточних витрат – на 3,6 в. п., або з 1,6 до 5,2 % (табл. 2.59) [315].

За підрахунками фахівців Міністерства фінансів України [316], частка видатків на охорону навколишнього природного середовища скоротилася у 2023 р. порівняно з 2015 р. на 0,57 в. п., або з 0,7 до 0,13 % загального обсягу видатків державного бюджету (табл. 2.60).

Таблиця 2.59

**Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища
за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів**

Роки	Значення показника	
	у капітальних інвестиціях, %	у поточних витратах, %
2000	7,9	1,6
2005	8,5	2,7
2010	18,2	3,6
2015	10,5	3,1
2017	16,2	3,9
2018	13,6	3,9
2019	9,7	4,2
2020	13,8	5,2

Джерело: складено авторами за даними [315]

Таблиця 2.60

Динаміка видатків на охорону навколишнього природного середовища

Роки	Загальні видатки Державного бюджету України, млн грн	У тому числі видатки на охорону навколишнього середовища, млн грн	Частка у загальному обсязі видатків державного бюджету, %
2015	576911,4	4053,0	0,70
2016	684743,4	4771,6	0,70
2017	839243,7	4739,9	0,56
2018	985842,0	5241,2	0,53
2019	1072891,5	6316,2	0,59
2020	1288016,7	6636,8	0,52
2021	1490258,9	8200,2	0,55
2022	2705423,3	4714,1	0,17
2023	4014418,1	5202,5	0,13

Джерело: складено авторами за даними Міністерства фінансів України [316]

Проведене дослідження дозволило ґрунтовно проаналізувати сучасні підходи до оцінювання рівня національної безпеки України та визначити концептуальні засади формування інтегральної методики, здатної забезпечити комплексне бачення безпекового стану держави. Розгляд міжнародного досвіду, національних практик і результатів наукових напрацювань дав змогу окреслити ключові залежності, обмеження та можливості, що формують передумови для побудови ефективної системи моніторингу безпеки.

По-перше, результати аналізу показали, що Україна бере участь у значній кількості глобальних рейтингів, індексів і міжнародних оцінок, які охоплюють широкий спектр параметрів соціального, політичного, економічного та інституційного розвитку. Хоча вони містять корисну аналітичну інформацію, їхня первинна мета не полягає у визначенні комплексного рівня національної безпеки чи стійкості держави та суспільства. Індeksi такого типу характеризують окремі аспекти функціонування країни та відображають лише часткову картину її безпекових можливостей. Таким чином, вони не можуть слугувати основою для інтегральної оцінки стану безпеки, що вимагає ширшого погляду та системного підходу.

По-друге, в Україні на цей час застосовуються переважно окремі, фрагментарні методики оцінювання певних складових національної безпеки – економічної, воєнної, фінансової, інформаційної тощо. Попри наявність значних наукових напрацювань, відсутня єдина інтегрована система, яка б дозволила оцінювати рівень безпеки у міжсекторальному вимірі. Умови повномасштабної збройної агресії російської федерації значно актуалізували потребу у формуванні такої методики.

Комплексний підхід до оцінювання складових національної безпеки є сьогодні не лише теоретично необхідним, а й практично нагальним з огляду на потреби стратегічного планування, управління ризиками та оцінювання стійкості держави до довготривалих та короткострокових впливів. У цьому контексті особливого значення набуває активізація роботи Апарату РНБО України, який має інституційні можливості та повноваження для створення і впровадження системи індикаторів і регулярного моніторингу стану національної безпеки.

По-третє, результати дослідження дали змогу сформулювати логічну послідовність (алгоритм) розроблення інтегральної методики оцінювання безпеки, яка забезпечуватиме високу аналітичну ефективність і можливість систематичного відстеження змін у безпековому просторі. На першому етапі доцільним є використання наявних у світовій практиці індикаторів і статистичних параметрів, що вже зарекомендували себе у наукових і практичних дослідженнях. Другий етап передбачає групування таких параметрів за ключовими сферами національної безпеки з можливістю формування агрегованих індексів. На третьому етапі необхідно визначити методологічні підходи – від індексного аналізу до методів багатовимірної статистики, економетричного моделювання чи ризик-орієнтованих підходів. Завершальний етап полягає у розрахунку інтегрального показника національної безпеки, що дає змогу отримати комплексну, кількісно виражену оцінку її рівня.

По-четверте, для побудови інтегральної методики важливо сформувати систему показників, що охоплюватиме основні сфери життєдіяльності держави. Доцільним є виділення п'яти ключових груп індикаторів: показників воєнної безпеки; індикаторів стабільності суспільних відносин і ефективності державної політики у сфері безпеки; показників економічної й фінансової стійкості; соціально-демографічних характеристик; показників екологічної безпеки.

Цей перелік не є статичним: він має адаптуватися до змін у структурі загроз та умов розвитку держави, особливо в контексті повоєнної відбудови, оцінювання зовнішніх шоків та визначення потенціалу стійкості держави.

Інтерпретація результатів інтегральної оцінки є невід'ємною частиною запропонованої методики. Значення інтегрального показника, що є нижчим за одиницю, свідчить про зниження рівня безпеки та зростання вразливостей, тоді як перевищення цього значення вказує на зміцнення національної стійкості та позитивну динаміку розвитку держави.

Отже, можна стверджувати, що розроблення національної методики оцінювання рівня безпеки є ключовим стратегічним завданням України, яке має як наукове, так і прикладне значення. Запровадження сучасної, інтегрованої системи оцінювання сприятиме підвищенню

ефективності державної політики, забезпечить прозорість ухвалення рішень, дозволить виявляти критичні уразливості та прогнозувати ризики. Такий підхід формує основу для посилення стійкості держави, що є особливо важливим у період післявоєнного відновлення, модернізації сектора безпеки й оборони та інтеграції у європейську та євроатлантичну безпекову архітектуру.

Розділ 3

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Закордонна практика реалізації стратегій і державних програм забезпечення національної безпеки

В останні десятиріччя переважна більшість країн світу стикаються із серйозними викликами, пов'язаними із змінами європейської та міжнародної безпекової політики, а також геополітичного середовища в умовах зовнішніх загроз. Як зазначає дослідниця Т. Савченко-Галушко [317], у найближчі роки спостерігатиметься тенденція подальшого значного погіршення міжнародного середовища безпеки, зростання загроз держав та їх диверсифікації в Європі та за її межами. При цьому, як наголошено у «Білій книзі з питань європейської оборони – Готовність 2030» [318], виклики європейській безпеці мають стратегічний характер і вимагають системної стратегічної відповіді.

Тому країни вимушені переосмислювати та переглядати свої підходи до забезпечення обороноздатності, національної безпеки, стійкості та стабільності різних сфер життєдіяльності суспільства та економіки. Як зазначено у Паризькій хартії Нової Європи [165], політична та військова ситуація, що постійно змінюється в Європі, відкриває нові можливості для спільних зусиль у сфері воєнної безпеки. Тому схвалюється набір принципово нових заходів із зміцнення довіри та безпеки, що має призвести до збільшення транспарентності та зростання довіри між усіма державами-учасницями. Це є важливими кроками на шляху до зміцнення стабільності та безпеки в Європі [165].

У Хартії Європейської безпеки [164] зазначено, що країни – члени Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) планують нарощувати свій потенціал щодо зміцнення довіри та безпеки між держа-

вами. Тобто цей стратегічний документ має сприяти формуванню спільного та неподільного простору безпеки.

Отже, необхідність вирішення проблем забезпечення міжнародної та європейської безпеки, трансформації геополітичного та гео економічного простору, а також урахування глобальних викликів і соціально-економічних змін, що останнім часом спостерігаються у багатьох країнах, визначають актуальність питання стратегування як механізму реалізації безпекової політики держав.

Проблематика формування системи комплексного, довгострокового бачення стратегічних орієнтирів у сфері забезпечення національної безпеки різних країн світу сьогодні цікавить багатьох зарубіжних та українських дослідників. Серед зарубіжних учених варто зазначити роботи таких авторів, як А. Dawidczyk, P. Swoboda [319]; M. Kamariotou, F. Kitsios [320]; P. Orłowski [92]; J. Płaczek [321]; D. Smiljanić [322]; J. Sobczak [93].

Особливості закордонного досвіду формування та реалізації державної політики щодо забезпечення національної безпеки в умовах сучасного геополітичного середовища вивчалися провідними вітчизняними науковцями, серед яких: А. Касич [323]; Л. Корнійчук [324]; А. Мосейко, В. Негодченко [325]; О. Резнікова [177]; В. Тютюнник, В. Горovenko [327]; Ю. Шевчук [328] та інші.

На думку А. Касич [323], імплементація стратегічного підходу в управлінську практику проявляється у конкретному результаті – в стратегії чи наборі стратегій, однак їх ефективність значною мірою залежить від організації процесів їх розробки, тобто від стратегування, що є досить новим напрямом наукових досліджень.

Як стверджує О. Резнікова [177], невизначеність ситуації суттєво ускладнює формування державами політики у сфері національної безпеки, потребує диверсифікації заходів, посилення традиційних безпекових механізмів заходами у сфері побудови національної стійкості. З огляду на вищенаведене, автор підкреслює актуальність пошуку нових, теоретично обґрунтованих підходів до забезпечення національної безпеки, у тому числі стратегічного аналізу й планування [177].

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

У роботі [324] зазначено, що у Чехії реалізовано низку практичних кроків у напрямку реагування на безпекові загрози. Запропоновано комплексний підхід до реагування на нові безпекові виклики та загрози, впровадження якого дозволить мінімізувати їх вплив на безпекове середовище Чеської Республіки у середньо- і довгостроковій перспективі.

Ю. Шевчук [328] через призму польського досвіду розглядає ефективні стратегії та практичні підходи до управління національною безпекою, які можуть бути використані в інших країнах. При цьому автор наголошує, що уряд Польщі визнає національну безпеку як вищий пріоритет, виключаючи її з політичної боротьби. Це свідчить про серйозне ставлення до захисту країни в умовах складної міжнародної ситуації. Тобто система національної безпеки в Польщі є комплексною та добре структурованою, спрямованою на ефективний захист країни від різноманітних загроз [328].

Отже, велика кількість наукових публікацій свідчить про зацікавленість вчених до вивчення різноманітних аспектів реалізації стратегій і державних програм забезпечення національної безпеки з урахуванням закордонного досвіду. Водночас огляд наукової літератури підтверджує важливість продовження наукових досліджень з окресленої тематики в умовах нових викликів і загроз.

Означена проблема зумовила мету цього дослідження, яка полягає в аналізі й узагальненні закордонної практики реалізації стратегій і державних програм забезпечення національної безпеки задля її імплементації та адаптації в умовах війни та повоєнної відбудови України.

Дослідження слід розпочати з виокремлення характерних етапів розвитку сектора оборони та безпеки на прикладі провідних країн світу, а також проаналізувати основні положення стратегічних програм забезпечення національної безпеки (табл. 3.1).

У Сполучених Штатах Америки органом, відповідальним за забезпечення національної безпеки, є Рада національної безпеки (United States National Security Council) як постійний орган, що допомагає Президенту в прийнятті рішень у цій сфері та звітує безпосередньо перед Головою виконавчої влади.

Таблиця 3.1

**Перелік стратегічних документів, які прийнято у країнах світу
для забезпечення національної безпеки**

Країна	Назва стратегії або державної програми
1	2
Велика Британія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки та Стратегічний огляд оборони та безпеки 2015 (National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015); ▪ Комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики 2021 (The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy 2021); ▪ Оновлення комплексного огляду 2023 (Integrated Review Refresh 2023)
Естонія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Концепція національної безпеки (National Security Concept of Estonia)
Іспанія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки 2017 року (Estrategia de Seguridad Nacional 2017)
Латвія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Концепція національної безпеки (Nacionālās drošības koncepcija 2023)
Республіка Молдова	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки (Strategia securității naționale a Republicii Moldova); ▪ Національна стратегія оборони на 2024–2034 роки (Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova pentru anii 2024–2034)
Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки «Міцність. Стійкість. Стабільність. Інтегрована безпека для Німеччини» (Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie)
Польща	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки Республіки Польщі (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020)
Румунія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної оборони на період 2020–2024 рр. (Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2020–2024)
США	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки (National Security Strategy, October 2022); ▪ Національна оборонна стратегія (2022 National Defense Strategy of The United States of America)
Франція	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Національний стратегічний огляд 2022 (Revue Nationale Stratégique 2022)
Чеська Республіка	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Оборонна стратегія Чеської Республіки (Obrannou strategii České republiky)

1	2
Японія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стратегія національної безпеки (National Security Strategy of Japan); ▪ Стратегія національної оборони (National Defense Strategy); ▪ Програма нарощування оборони (Defense Buildup Program)

Джерело: складено авторами на основі [190; 329–346]

Рада національної безпеки США, яка складається з політичних і технічних членів, забезпечує постійний моніторинг загроз і своєчасне реагування на кризи та можливі виклики. Радник з національної безпеки відіграє ключову роль у координації політики безпеки та управлінні кризовими ситуаціями [329].

Підтвердженням стратегічного курсу США на підтримку партнерів Альянсу НАТО й України стало прийняття у жовтні 2022 р. нової Стратегії національної безпеки США [340]. Це базовий програмний документ, у якому визначено стратегію боротьби з основними терористичними і військовими загрозами США. У документі увага акцентується на двох фундаментальних стратегічних викликах: 1) конкуренція між великими державами за формування майбутнього міжнародного порядку (насамперед, конкуренція з Китаєм та росією); 2) вплив та урахуванням транснаціональних спільних загроз, до яких, у першу чергу, віднесено зміну клімату, загрозу продовольчій безпеці, інфекційні захворювання, тероризм, дефіцит енергії, інфляція тощо [340]. Отже, Стратегія національної безпеки окреслює зобов'язання Сполучених Штатів Америки сприяти вільному, відкритому, безпечному та процвітаючому розвитку держави, вирішуючи глобальні виклики.

27 жовтня 2022 р. Міністерство оборони США оприлюднило несекретну Національну оборонну стратегію (National Defense Strategy of The United States of America) [341]. Цей документ визначає стратегічний напрямок Міністерства оборони задля підтримки пріоритетів національної безпеки США. Національна оборонна стратегія США включає Огляд ядерної позиції (2022 Nuclear Posture Review) та Огляд протиракетної оборони (2022 Missile Defense Review).

Огляд ядерної позиції – це законодавчо передбачений огляд, який описує ядерну стратегію, політику, позицію та сили США. Огляд протиракетної оборони – це огляд, який проведено відповідно до вказівок Президента США та Міністра оборони США. Крім цього, у документі враховано законодавчі вимоги щодо оцінювання політики та стратегії США у сфері протиракетної оборони [341].

Як зазначено у Національній оборонній стратегії [341], Китай являє собою найбільш серйозний і системний виклик, а росія, зі свого боку, створює гострі загрози як життєво важливим національним інтересам США за кордоном, так і внутрішній безпеці держави. Інші особливості середовища безпеки, зокрема зміна клімату та різні транскордонні загрози, будуть дедалі більше впливати на безпеку країни. Тому у цьому контексті, а також на підтримку стабільної та відкритої міжнародної системи та наших оборонних зобов'язань, до пріоритетів Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки віднесено: захист суверенітету країни з урахуванням зростаючої загрози, що створює Китай; стримування стратегічних атак проти США, союзників і партнерів; стримування агресії, водночас готовність до перемоги в конфлікті, коли це необхідно (пріоритетність виклику КНР в Індо-Тихоокеанському регіоні, а потім виклику росії в Європі); побудова стійкої екосистеми Об'єднаних сил та оборони [341].

В останнє десятиріччя уряд Японії також активізував свою діяльність з метою забезпечення національної безпеки країни. У Японії створено Раду національної безпеки для зміцнення оборонних можливостей і координації політики національної безпеки, що дозволяє уряду ефективніше вирішувати регіональну напруженість. Генеральний секретар Ради національної безпеки виконує координаційні та допоміжні функції для Прем'єр-міністра з питань національної безпеки [329].

16 грудня 2022 р. Рада національної безпеки ухвалила та затвердила рішенням Кабінету Міністрів Японії нову Стратегію національної безпеки [344]. У цьому стратегічному документі переосмислено роль Японії у геополітичному контексті, зміцнюючи оборонні можливості для протидії регіональній напруженості, особливо з Китаєм, Північною Кореєю та росією. Партнерство з США та інвестиції в нові технології є

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

центральними для стратегічної проєкції країни у довгостроковій перспективі [344].

Крім цього, 16 грудня 2022 р. на основі Стратегії національної безпеки Японії було сформульовано Стратегію національної оборони [345] та Програму нарощування оборони [346]. У Національній оборонній стратегії Японії особлива увага приділяється ключовій меті стратегічного управління сферою національної оборони; змінам у стратегічному середовищі та оборонним викликам; основним принципам державної оборонної політики (зміцнення власної архітектури національної оборони Японії, спільне стримування та реагування японсько-американського альянсу, співпраця з країнами-партнерами); пріоритетним напрямом для фундаментального посилення оборонних можливостей; ролі Сил самооборони (ССО) Японії та концепції розвитку архітектури ССО; заходам, спрямованим на захист життя, особистості та майна громадян Японії з використанням оборонного потенціалу; заходам щодо глобальної співпраці у сфері національної безпеки; оборонній виробничо-технологічній базі як практично невід'ємної частини оборонного потенціалу держави; зміцненню фонду для особового складу ССО, основного елемента оборонного потенціалу [346].

У Програмі нарощування оборони Японії зазначено, що для фундаментального зміцнення оборонного потенціалу уряд країни планує зосередитися на реалізації таких основних програм, як можливості дистанційної оборони; інтегровані можливості протиповітряної та протиракетної оборони; можливості безпілотної оборони; можливості міжгалузевих операцій (у космічній сфері, кіберсфері, електромагнітній сфері, наземній, морській та повітряній сферах); посилення функцій командування та управління / розвідки; можливості мобільного розгортання / цивільний захист; сталість і резильєнтність [346]. Таким чином, уряд Японії прагне до 2027 р. посилити оборонний потенціал країни, докладаючи додаткових зусиль для кращого досягнення цієї оборонної мети та забезпечення високого рівня національної безпеки.

Якщо розглядати державну політику забезпечення національної безпеки Ізраїлю, то слід зазначити, що уряд країни прагне постійного підтримування високого рівня безпеки та готовності до реагування на

військові загрози. У Державі Ізраїль ніколи не було офіційно затвердженої Стратегії національної безпеки. Але ще у квітні 2006 р. уряд країни приділяв значну увагу розробленню Доктрини національної безпеки Ізраїлю [347], у якій мали бути враховані основні виклики безпеці, що очікуються протягом 2006–2016 рр.

Після тривалого та вичерпного процесу Комітет з розроблення цієї Доктрини представив керівництву Ізраїлю офіційний письмовий звіт, у якому було проаналізовано поточну ситуацію та тенденції безпечового середовища країни та на цій основі викладено основні положення комплексного та довгострокового стратегічного документа. І хоча цей звіт офіційно не було затверджено і Доктрину не було прийнято, деякі рекомендації були запроваджені на практиці. Наприклад, четвертий компонент (оборона) було додано до трьох компонентів традиційної Доктрини національної безпеки Ізраїлю: стримування, попередження та рішуча перемога («тріада безпеки») [347].

Варто наголосити, що важливість і необхідність розроблення Доктрини (або Концепції) національної безпеки, що відповідає стратегічним цілям і завданням держави та змінам у глобальному середовищі стають дедалі чіткішими. У середньостроковій перспективі Доктрина національної безпеки Ізраїлю має стати стратегічним документом для формулювання безпечових заходів з урахуванням сучасної траєкторії соціально-економічного розвитку країни, ранжування порядку пріоритетів та управління ризиками в умовах зовнішніх загроз. При цьому базова модель, яка використовувалася для розроблення Доктрини національної безпеки, щоб відповідати унікальним умовам Ізраїлю, та багато принципів залишаються вкрай гострими та актуальними навіть у сучасній мінливій реальності [347].

До головних принципів забезпечення національної безпеки Ізраїлю можна віднести такі: ужиття активних воєнних і політичних зусиль для збереження миру; запобігання війні та уникнення конфронтацій; надання переваги якості над кількістю (оскільки Ізраїль від початку перебуває в не вигідному становищі порівняно зі своїми супротивниками, він має компенсувати це якісною перевагою); ведення бойових дій на території супротивника; мінімізація тривалості бойових дій для зменшення шко-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

ди власному населенню та інфраструктурі; забезпечення захищеності державного кордону; виховання бойового духу Збройних Сил і населення [348].

У 2019 р. дослідники Вашингтонського інституту близькосхідної політики (The Washington Institute for Near East Policy, WINEP) Г. Айзенкот (G. Eisenkot) і Г. Сібоні (G. Siboni) розробили Керівні принципи Стратегії національної безпеки Ізраїлю [349], у яких узагальнено багаторічний досвід держави у цій сфері. У цьому дослідженні розглядається поточна карта загроз Ізраїлю та запропоновано принципи їх вирішення як основа для розроблення комплексної стратегії національної безпеки. Як стверджують експерти [349], ключові принципи витримали випробування часом, навіть попри те, що вони вимагали різних адаптацій. При цьому в останні роки основний зсув у безпековому ландшафті Ізраїлю пов'язано з прагненнями Ірану до регіональної «гегемонії». Одночасно Ізраїль стикається з внутрішніми суспільними викликами, де тривожні розриви розвиваються поряд із зростанням населення, сильною економікою та технологічними досягненнями, а також впровадженням провідних технологій [349].

За висновками Г. Айзенкот (G. Eisenkot) і Г. Сібоні (G. Siboni) [349], для формування заходів із забезпечення національної безпеки необхідно передусім проаналізувати та оцінити безпекове середовище; визначити основні симптоми наявних проблем; національні цінності та інтереси, які підлягають захисту; пріоритетні шляхи зміцнення національної безпеки та способи реагування на загрози (воєнні, політичні, економічні, соціальні тощо).

Розглянемо європейський досвід забезпечення національної безпеки. У 2015 р. у Великій Британії було прийнято Стратегію національної безпеки та Стратегічний огляд оборони та безпеки [190]. У цьому документі зазначено, що Сполучене Королівство є єдиною великою країною у світі сьогодні, яка одночасно досягає мети НАТО щодо витрат 2 % ВВП країни на оборону та ООН щодо витрат 0,7 % ВВП на розвиток, а також збільшує інвестиції у боротьбу з тероризмом та діяльність служби безпеки й розвідки [190]. Наприклад, у Великій Британії створено Раду національної безпеки з метою координації безпекової

політики між різними урядовими міністерствами та відомствами. Під головуванням Прем'єр-міністра Рада національної безпеки використовує Об'єднаний розвідувальний комітет для координації розвідувальної діяльності. Ця модель, хоча й забезпечує швидке реагування на кризи, може бути надмірно реактивною, надаючи перевагу негайній реакції на загрози над визначенням довгострокових стратегічних цілей. При цьому радник з національної безпеки відіграє роль, подібну до ролі делегованого органу, координуючи розвідувальну діяльність і консультуючи Прем'єр-міністра з питань національної безпеки [190].

13 березня 2023 р. уряд Великої Британії представив оновлений інтегрований Огляд (Integrated Review Refresh 2023) [331] до попереднього Огляду з питань безпеки, оборони, розвитку та закордонної політики, який було прийнято у 2021 р. [330]. У контексті подій у глобальному світі питання, які стосуються збройної агресії росії проти України, посідають у ньому чільне місце [317].

В Огляді з питань безпеки, оборони, розвитку та закордонної політики (2021 р.) виділено чотири основні тенденції, які будуть формувати міжнародне середовище до 2030 року: зміни у розподілі глобальної влади; міждержавна, «системна» конкуренція за характер міжнародного порядку; швидкі технологічні зміни; загострення транснаціональних викликів [330]. Як стверджує Т. Савченко-Галушко [317], розглядаючи цей стратегічний документ, поточна оцінка полягає в тому, що наведене так і залишиться тенденціями, які домінуватимуть у наступному десятилітті та на які національна безпека й міжнародна політика Великої Британії мають своєчасно й адекватно реагувати.

В оновленому інтегрованому Огляді (Integrated Review Refresh 2023) [331] урядом Великої Британії визначено низку пріоритетів забезпечення безпеки, оборони, розвитку та закордонної політики, а саме: формування глобального стратегічного середовища; підтримка оборони та відновлення суверенітету і територіальної цілісності України; стабільність і стійкість британської економіки та суспільства (це означає покращення економічної та енергетичної безпеки за допомогою практичних кроків, таких як пакети енергетичної підтримки або імплементація Закону про національну безпеку та інвестиції для запо-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

бігання високоризиковим інвестиціям у критичну інфраструктуру та проривні технології [317]); інвестування в унікальні сильні сторони Великої Британії.

Імплементация оновленого інтегрованого Огляду сприятиме залученню у сферу оборони додаткового фінансування у розмірі 5 млрд фунтів стерлінгів, зосередившись на пріоритетних сферах ядерної стійкості. У 2023 р. загальні витрати Великої Британії на оборону мали досягнути 2,2 % ВВП (або 2,29 % включаючи підтримку Україні), маючи намір найближчим часом досягти 2,5 %. Отже, усі взяті зобов'язання збережуть провідні позиції країни в НАТО і продовжать модернізацію національних Збройних Сил [331].

Крім цього, варто наголосити, що уряд Великої Британії докладає багато зусиль із забезпечення національної стійкості. Це обумовлено нагальною потребою забезпечення національної безпеки та посиленням готовності Сполученого Королівства до реагування на ризики виникнення надзвичайних і кризових ситуацій [350]. Для цього розроблено нову Рамкову програму забезпечення національної стійкості [351], яку уряд Великої Британії оприлюднив 19 грудня 2022 р. Цей програмний документ розроблено відповідно до урядових зобов'язань, визначених у звіті щодо Комплексного огляду безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики від 16 березня 2021 р. [330] з урахуванням тенденцій посилення невизначеності у глобальному безпековому середовищі, та розраховано на реалізацію до 2030 р.

Рамкова програма забезпечення національної стійкості Великої Британії визначає нові стратегічні підходи до управління ризиками, планування, організації діяльності, що спрямовані на підвищення рівня готовності до реагування на широкий спектр надзвичайних ситуацій і кризових явищ у глобальному безпековому просторі [350; 351].

З метою забезпечення безпекового функціонування держави та громадян у Польщі створено належну систему управління національною безпекою, яка б адаптувалася до непередбачуваних кризових ситуацій. Документи стратегічного характеру, які визначали напрями розвитку національної безпеки Польщі, приймалися у 1992 р., 2000 р., 2003 р., 2007 р. і 2014 р.

12 травня 2020 р. Президентом Республіки Польща було затверджено нову редакцію Стратегії національної безпеки [338], попередньо схвалену Радою Міністрів. У цьому документі констатується зростання кількості загроз і викликів різного характеру для національної безпеки Польщі. Вперше найбільш серйозною загрозою названа політика росії.

Крім цього, у стратегічному документі вперше згадуються загрози гібридного характеру, у зв'язку з чим наголошується на необхідності адаптації національної системи управління кризовими ситуаціями до системи кризового реагування НАТО. З огляду на це, Стратегія передбачає внесення змін до структури управління національною безпекою, для чого буде створено відповідну інтегровану систему. Вона використовуватиме наявні можливості існуючих систем управління кризовими ситуаціями та кібербезпекою. Координуватиме цю діяльність новостворений Комітет Ради Міністрів, який має розробити закон про управління національною безпекою [338].

У Стратегії визначено національні інтереси Республіки Польща у сфері національної безпеки, серед них захист незалежності, територіальної цілісності, суверенітету і забезпечення безпеки держави та громадян; формування міжнародного порядку, заснованого на солідарній співпраці та повазі до міжнародного права, що гарантує безпечний розвиток країни; зміцнення національної ідентичності та захист національної спадщини; забезпечення умов для стійкого та збалансованого соціально-економічного розвитку, а також захисту та збереження довкілля [352].

Наведені вище національні інтереси формують відповідні чотири «стовпи» національної безпеки Республіки Польща, а саме: 1) безпека держави та громадян; 2) Польща у системі міжнародної безпеки; 3) ідентичність і національна спадщина; 4) соціально-економічний розвиток і захист навколишнього природного середовища [338].

Необхідно зазначити, що важливою особливістю Стратегії національної безпеки Республіки Польща (2020) стало заплановане збільшення витрат на оборону до 2024 р. до рівня 2,5 % ВВП, що перевищує показник, який встановила штаб-квартира НАТО [338].

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

З 2024 р. Бюро національної безпеки Польщі розпочало активну роботу з підготовки рекомендацій щодо розроблення нової редакції Стратегії національної безпеки як ключового документа у сфері безпеки держави та функціонування Збройних Сил [353]. Як стверджують у Бюро національної безпеки Польщі, витратити менше 4 % ВВП на оборону є абсолютно неприпустимим у найближчі роки. І це відображено у висезгаданих рекомендаціях щодо підготовки нової Стратегії [353].

14 червня 2023 р. уряд Німеччини представив першу в історії держави Стратегію національної безпеки «Міцність. Стійкість. Стабільність. Інтегрована безпека для Німеччини» [337]. Ключовим моментом принципово нового безпекового підходу Німеччини є демонстрація готовності збільшити видатки на оборону, нарощування виробництва в оборонно-промисловому комплексі, упровадження ефективних механізмів стратегічного планування [354].

У Стратегії зазначається, що безпекове середовище Німеччини знає глибоких трансформацій, спричинених кардинальними змінами міжнародного права та європейського безпекового порядку внаслідок агресії росії проти України. Росія є найбільшою загрозою для миру та безпеки у Євroatлантичному регіоні в майбутньому [337].

У Стратегії національної безпеки Німеччини пропонується зосередити увагу на трьох центральних вимірах: обороноздатності, стійкості, сталому розвитку (*табл. 3.2*).

Водночас варто зазначити, що Стратегія національної безпеки Німеччини зазнала деякої критики. Переважна більшість критичних зауважень стосувалася нечіткості формулювань, надто широкого спектра тем, відсутності довгострокових гарантій фінансування тощо. Крім цього, у Стратегії йшлося про відмову від створення Ради національної безпеки як координуючого органу, що викликало вкрай гостру критику з боку політичних опонентів уряду Німеччини [354].

Сьогодні проблеми формування ефективної державної політики у сфері національної безпеки набувають особливої актуальності й у Франції. Так, у країні створено Раду оборони та національної безпеки як орган координації національної безпеки, яку очолює Президент.

Таблиця 3.2

Стратегічні напрями забезпечення національної безпеки Німеччини

Напрями	Зміст
1	2
Обороздатність (Wehrhaft)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ безпека Німеччини нерозривно пов'язана із безпекою європейських партнерів і союзників; ▪ зобов'язання перед НАТО і ЄС є непорушними, зміцнення Бундесверу (Bundeswehr – Збройні Сили Федеративної Республіки Німеччини) як «наріжного каменю» європейської оборони – основне завдання і внесок в оборонні спроможності Північноатлантичного альянсу; ▪ уряд зобов'язується виділяти на оборону 2 % ВВП протягом кількох років через спеціально створений фонд для Бундесверу (кошторис цього фонду становитиме 100 млрд євро); ▪ одночасно збільшуватимуться інвестиції для захисту критичної інфраструктури, кібербезпеки, цивільного захисту, спеціальної гуманітарної допомоги тощо; ▪ федеральний уряд сприятиме зміцненню оборонних можливостей ЄС, підтримуватиме подальшу інтеграцію об'єднання та його розширення за рахунок держав Західних Балкан, України, Республіки Молдова та Грузії
Стійкість (Resilient)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ базовий вільний демократичний порядок має бути краще захищений від нелегітимного зовнішнього впливу; ▪ необхідно протидіяти спробам розділити світ на сфери впливу, застосовуючи пропаганду; ▪ поділяючи цінності та інтереси партнерів, потрібно співпрацювати з країнами, які можуть не погоджуватися з нашими цінностями, проте зацікавлені у збереженні міжнародного порядку; ▪ підтримуючи економічну відкритість, водночас необхідно зменшувати односторонні залежності, що існують, у постачанні критично важливих товарів у стратегічно важливих сферах; ▪ основою стійкості та конкурентоспроможності є високий рівень інноваційності, технологічний і цифровий суверенітет, на забезпечення цього мають бути спрямовані подальші зусилля
Сталий розвиток (Nachhaltig)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ фундаментальними завданнями століття залишаються стримування кліматичної кризи та боротьба з її виявами й наслідками, насамперед це стосується проблем збереження біорізноманіття, екосистем і продовольчої безпеки;

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ необхідно розробити стратегію захисту людей і природних систем від кліматичних загроз; ▪ уряд прагне зміцнити глобальну продовольчу безпеку завдяки переходу до утворення стійких сільськогосподарських і продовольчих систем; ▪ запобігання пандеміям і швидке реагування на них є ключовим чинником гарантування безпеки людства та залишається сферою особливих зусиль федерального уряду

Джерело: складено авторами на основі [337; 354]

Ця структура визначає стратегії національної безпеки, контролює розподіл ресурсів і сприяє прозорості та підзвітності у прийнятті рішень. При цьому у Франції Національний координатор розвідки відіграє роль, порівнянну з делегованою владою, контролюючи реалізацію розвідувальної стратегії та координуючи діяльність агентств [329].

У 2022 р. Президент Франції представив Національний стратегічний огляд (RNS) [342]. Цей документ надає огляд середовища оборони та безпеки (як національного, так і міжнародного) і визначає стратегічні й оперативні виклики, з якими Франція зіткнеться у найближчі роки.

У стратегічному документі зазначено, що вторгнення росії на територію України, загострення стратегічної конкуренції, явне повернення ядерної зброї до стратегічної конкуренції та посилення залежності від невійськових способів дій – всі ці елементи, які демонструють необхідність переосмислення еволюції оборонного потенціалу в рамках європейської стратегічної автономії, альянсів та оновлених партнерств. Врахування ризику конфлікту високої інтенсивності та використання гібридних стратегій має спрямовувати дії уряду Франції у напрямку підвищення стійкості держави [342].

Національний стратегічний огляд (RNS) [342] містить десять стратегічних цілей, які Франція поставила перед собою, щоб забезпечити свою роль балансуєчої сили та гарантувати безпеку своїх інтересів. До них можна віднести: надійний ядерний стримуєчий

фактор; єдина та стійка Франція; економічний розвиток, який сприяє зміцненню оборонного потенціалу; кіберстійкість; Франція як зразковий союзник у євроатлантичному регіоні; Франція як рушійна сила європейської стратегічної автономії; Франція як надійний партнер за суверенітетом та «авторитетний постачальник» безпеки; гарантована автономія оцінки та суверенітет прийняття рішень; здатність захищатися та діяти в умовах гібридних загроз; свобода дій і здатність проводити військові операції, включаючи високоінтенсивні операції у всіх сферах [342].

Отже, Національний стратегічний огляд (2022) [342] акцентує увагу на досягненні стратегічної автономії (з акцентом на ядерному стримуванні) та економічній і промисловій стійкості задля забезпечення національної безпеки у рамках євроатлантичного альянсу.

У 2023 р. в Естонії прийнято нову Концепцію національної безпеки [332], яка є п'ятим концептуальним документом і базується на положеннях попередньої концепції, розробленій у 2017 р. У цьому документі акцентовано увагу на потребі підвищення стійкості населення та системного впровадження заходів цивільного захисту, зокрема у воєнний час [332]. У Концепції окреслено практичні заходи, реалізація яких спрямована на забезпечення національної безпеки та посилення обороноздатності Естонії (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Ключові заходи із забезпечення національної безпеки та обороноздатності Естонії

Назва заходу	Зміст
1	2
Збільшення витрат на оборону до історично високого рівня	у 2022 р. витрати на оборону становили 2,34 % ВВП; у 2023 р. – 2,73 % ВВП; у 2024 р. вони перевищили 3 % ВВП. У 2024 р. на оборону виділено 1,33 млрд євро. При цьому більше коштів асигновано на діяльність Міністерства внутрішніх справ і цивільний захист населення
Укладання контрактів з міжнародними партнерами на закупівлю військової техніки та обладнання	Закупівля ракет великої дальності ATACMS і пускових установок HIMARS (США); систем протиповітряної оборони IRIS-T (Німеччина); великої кількості артилерійських снарядів тощо

1	2
Збільшення загальної кількості Сил оборони ЕР	Зростання до 43 тис. бійців (з подвоєнням чисельності територіальної оборони до 20 тис. осіб). Створення у рамках Сил оборони дивізії, яка відповідатиме за військовий захист Естонії
Розбудова нових складських комплексів (до кінця 2024 р.)	Це пов'язано із зростанням запасів військового спорядження для естонських Сил оборони та присутніх військ і техніки держав – членів НАТО
Облаштування прикордонної інфраструктури	Для цього потрібно залучення додаткових ресурсів для створення та облаштування об'єктів інфраструктури (на східному кордоні Естонії)

Джерело: складено авторами на основі [355; 356]

Політика безпеки Естонії базується на основних положеннях концепції безпеки, яка включає всі тенденції та чинники, що впливають на національну безпеку. В основу реалізації безпекової політики покладено комплексний підхід до розвитку суспільства та держави [332].

Для зміцнення національної безпеки уряд Естонії приділяє увагу п'яти основним сферам, які взаємопов'язані та взаємодоповнюють одна одну, і разом утворюють єдине ціле, де кожна частина має рівну цінність. До таких сфер віднесено соціальну згуртованість і стійкість держави; економічну безпеку та надання критично важливих послуг; внутрішню безпеку та громадський порядок; військову оборону; міжнародне співробітництво [332; 333].

Уряд Естонської Республіки характеризує росію як найбільш екзистенційну та довгострокову загрозу безпеці країни, а також як воєнну загрозу в цілому для держав Балтії та НАТО [356]. Як зазначено у Концепції національної безпеки Естонії [332], унаслідок зростання військової загрози з боку росії, необхідні витрати на військову оборону держави становлять щонайменше 3 % ВВП.

У 2025 р., намагаючись досягти цільових показників НАТО щодо оборонного потенціалу, уряд Естонії схвалив чотирирічний план інвестицій в оборону, що включає додаткове фінансування у розмірі 2,8 млрд

євро. Отже, ратифікація «додаткової програми інвестицій в оборону» дозволить Естонії виділяти до 2029 р. у середньому 5,4 % ВВП на військовий бюджет [357].

У 2023 р. Латвія оновила Концепцію національної безпеки [358], яка передбачає заходи щодо посилення міжнародної безпеки, нейтралізації загроз в інформаційній сфері, захисту державної мови, енергетичної та економічної спроможності країни тощо. Цей документ підготовлено на основі Аналізу національних загроз, який визначає основні принципи та пріоритети запобігання національним загрозам, які необхідно враховувати при розробленні нових правових актів і планів дій у сфері національної безпеки [334].

У 2023 р. уряд Чехії схвалив оновлену Стратегію оборони країни [343], що насамперед пов'язано з погіршенням безпекового середовища держави через систематичні гібридні загрози. Цей стратегічний документ замінив Оборонну стратегію, яку було затверджено Постановою Уряду Чеської Республіки № 194 від 13.03.2017 р.

Необхідно зазначити, що окремі елементи Оборонної стратегії будуть детально розроблені в наступних концептуальних, імплементаційних і програмних документах Міністерства оборони Чеської Республіки. До них належать, зокрема, Центральний план оборони держави та інші плани оборони держави; Довгострокова перспектива оборони; Концепція будівництва армії Чеської Республіки; Концепція оперативної підготовки території держави; Концепція підготовки громадян до оборони держави; Концепція мобілізації Збройних Сил Чеської Республіки; Стратегія озброєння та підтримки розвитку оборонної промисловості Чеської Республіки. Ці документи будуть оновлюватися за необхідності відповідно до основних положень Оборонної стратегії Чеської Республіки від 04.10.2023 р.

Конкретні завдання та заходи для Міністерства оборони, що впливають зі Стратегії та пов'язаних з нею концептуальних і планових документів, реалізуються переважно через регулярно оновлюваний Середньостроковий План діяльності та розвитку Міністерства оборони Чехії.

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

Як зазначено в Оборонній стратегії від 04.10.2023 р., унаслідок зростання агресивності росії першочерговим завданням Чеської Республіки має бути створення добре озброєних, оснащених, навчених і боєздатних Збройних Сил для виконання операцій колективної оборони. Другим пріоритетним завданням є комплексна оперативна підготовка території Чехії та забезпечення прийому, переміщення та підтримки потенційно великої кількості союзних військ. При цьому головною умовою обороноздатності країни є залучення усіх необхідних органів державного управління та суспільства в цілому [343].

У зв'язку з цим Чеська Республіка планує нарощувати можливості своїх збройних сил для розгортання у війні, у тому числі підготовку резервів, систему мобілізації, створення необхідної інфраструктури та логістичної системи для управління матеріальними ресурсами.

Крім цього, в Оборонній стратегії Чеської Республіки [343] зазначено, що оборонно-безпекова промисловість є одним із «стовпів» оборони, особливо у сфері забезпечення безпеки постачань і бойової стійкості збройних сил. З цією метою буде поглиблено діалог і партнерство між державою та промисловістю, а також створено інституційні умови для залучення оборонно-безпекової промисловості до системи економічної мобілізації. Достатня фінансова безпека є абсолютно необхідною умовою обороноздатності держави. Тому Чеська Республіка витратить щонайменше 2 % ВВП на свою оборону щороку та, за необхідності, продовжить подальше збільшення витрат на оборону вище цього рівня [343].

Отже, реалізація Оборонної стратегії на загальноурядовому рівні буде регулярно оцінюватися (насамперед на основі Звіту про забезпечення оборони держави) та перевірятися шляхом проведення національних і союзних навчань. Її впровадження та оцінювання буде частиною реалізації Стратегії безпеки Чеської Республіки.

Як свідчить аналіз, в Іспанії у 2017 р. було прийнято Стратегію національної безпеки [333], яка ґрунтувалася на ключових положеннях Стратегії 2013 р. Стратегія національної безпеки Іспанії 2017 р. вважається більш досконалою та поглибленою. У цьому стратегічному документі розширено перелік загроз, викликів і напрямів забезпечення національної безпеки країни.

Якщо порівнювати обидві стратегії, то можна стверджувати, що у Стратегії національної безпеки Іспанії 2013 р. [359] відсутнє чітке розмежування на загрози і ризики. Тобто у документі наводиться перелік 12 можливих ризиків або загроз національній безпеці держави, серед яких можна вказати такі: збройні конфлікти, тероризм, кіберзагрози, економічна та фінансова нестабільність, енергетична вразливість, надзвичайні ситуації та катастрофи, вразливість морського простору, вразливість критичної інфраструктури й основних служб тощо [360]. У Стратегії національної безпеки Іспанії 2017 р. [333] запропоновано чіткий розподіл на 6 викликів і 7 загроз безпеці. При цьому у документі у назві глави прибрано термін «ризик», який замінено на термін «виклик». Однак поняття «ризик» зустрічається у тексті Стратегії. До нових викликів у 2017 р. додано епідемії та пандемії, наслідки зміни клімату, а також вказано на загрозу «гібридних дій» [333; 360].

Крім цього, слід зазначити, що в обох стратегічних документах акцент зроблено виключно на зовнішніх загрозах і майже не приділено увагу внутрішнім [333; 359]. Тобто уряд Іспанії вважав першочерговими питання налагодження міжнародних і дипломатичних відносин з країнами – членами ЄС і НАТО з метою формування сприятливого безпекового простору.

Однак для усунення вищевказаного недоліку Рада національної безпеки Іспанії розробляє спеціальний Національний план цивільної оборони для протидії військовим загрозам, який є першим конкретним планом захисту громадян у випадку можливого військового конфлікту. Цей програмний документ стане частиною II Національної стратегії цивільної оборони як п'ятирічної ініціативи, яку схвалено Радою національної безпеки Іспанії 15 жовтня 2024 р. [361]. У цій Стратегії вперше передбачено включення «військових загроз» (або «загроз війни») до переліку надзвичайних ситуацій у сфері цивільного захисту та розроблення відповідного плану задля їх ідентифікації, моніторингу, аналізу, оцінювання, тобто формування ефективної системи управління військовими загрозами [361].

На цей час в Італії не прийнято Стратегії національної безпеки, яка б відповідала сучасним викликам і загрозам. Аналіз нормативно-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

правових актів Італії свідчить, що лише у 2007 р. приділялась значна увага розробленню трирічної Стратегії національної безпеки, яку Прем'єр-міністр прийняв указом за пропозицією Ради національної безпеки та після консультацій з COPASIR (італ. Comitato Parlamentare per la Sicurezza della Repubblica, англ. Parliamentary Committee for the Security of the Republic) як органу італійського парламенту, уповноваженого здійснювати моніторинг і контролювати за діяльністю розвідувальних служб. Стратегія базувалася на комплексному та міжгалузевому підході до управління національною безпекою, чітко визначаючи стратегічні інтереси Італії, завдання зовнішньої політики, загрози безпеці, превентивну діяльність та рекомендації щодо захисту критичної інфраструктури [329]. Отже, на той час цей офіційний документ дозволяв виявити стратегічний вимір країни та тісний зв'язок між політичними цілями та наявними засобами, фінансовими інструментами й ресурсами.

Однак Італія, як і весь глобальний світ, стикається з дедалі складнішими геополітичними, технологічними та економічними викликами, які вимагають переосмислення та глибокого розуміння ефективності й результативності діючих систем національної безпеки, гарантування суверенітету, цілісності територій і національних інтересів держави й суспільства [329].

Останні роки ще більше підкреслили складність і взаємозалежність глобального геополітичного сценарію унаслідок різноманітних криз та економічних трансформацій, тим самим наголошуючи на нагальності пошуку комплексних і багатовимірних підходів і рішень. Тому уряд Італії обрав стратегічний вектор розвитку системи національної безпеки та реалізації державної політики у сфері оборони. Для цього у 2025 р. в Італії активно розглядаються питання розроблення Стратегії національної безпеки як документа, який має чітко окреслити план дій у складному та нестабільному світі, де не всі країни дотримуються правил, однакових цінностей, принципів міжнародного права тощо. Цей стратегічний документ має забезпечити захист критично важливих об'єктів інфраструктури, резильєнтність економіки шляхом належного державного управління, соціальної згуртованості, підвищення добробуту громадян Італії.

Після початку повномасштабної збройної агресії росії проти України Румунія поставила за мету посилити зусилля у сфері забезпечення національної безпеки. У Румунії Рішенням № 22 Спільного засідання Сенату та Палати депутатів від 30 червня 2020 р. було затверджено Стратегію національної оборони на період 2020–2024 рр. [339]. Цей стратегічний документ передбачає заходи щодо розвитку ефективних інструментів зміцнення стійкості суспільства та критичної інфраструктури, які можна розділити на чотири основні напрями: інформаційна безпека, охорона здоров'я, кібербезпека, захист критично важливих об'єктів інфраструктури [362]. І для цього Румунія підвищила рівень витрат на оборону. Так, частка витрат на оборону збільшилася у 2023 р. з 2 до 2,5 % ВВП [363].

У Республіці Молдова до 2012 р. прийнято ряд законодавчих і нормативно-правових актів, які регулюють питання забезпечення національної безпеки. Серед них можна назвати такі: Закон № 618 від 31.10.1995 р. «Про державну безпеку»; Закон № 345 від 25.07.2003 р. «Про національну оборону»; Закон № 112 від 22.05.2008 р. «Про затвердження Концепції національної безпеки Республіки Молдова»; Постанова Парламенту Молдови № 153 від 15.07.2011 р. «Про затвердження Стратегії національної безпеки Республіки Молдова». Слід зазначити, що у 2016 р. було розроблено новий проект Стратегії національної безпеки Республіки Молдова, але Парламент його не схвалив.

У 2023 р. затверджено нову Стратегію національної безпеки Республіки Молдова [335], яку спрямовано на підвищення спроможності держави запобігати та протидіяти загрозам безпеці; забезпечувати процес європейської інтеграції та співпраці з державами-партнерами. Цей документ містить шестирічне стратегічне бачення цілей і принципів національної безпеки Молдови, встановлює методи та напрями дій у сферах безпеки, а також дозволяє впроваджувати інструменти моніторингу, оцінювання та контролю за реалізацією стратегії [335].

Серед цілей національної безпеки, включених до стратегічного документа, можна вказати такі: консолідація, розвиток і модернізація системи національної оборони для гарантування суверенітету та цілісності

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повосенний період

країни; підвищення національної стійкості до гібридних загроз і зміцнення культури безпеки; зміцнення інституцій і посилення механізмів боротьби з корупцією; розширення стратегічного партнерства з ЄС, Румунією, США, НАТО та міжнародної співпраці для безпеки та стабільності тощо [335].

У 2024 р. Уряд Молдови затвердив Національну стратегію оборони на 2024–2034 роки [336], яка окреслює амбітний план модернізації та зміцнення обороноздатності країни, враховуючи сучасні виклики й загрози. У цьому стратегічному документі запропоновано комплексний план дій, який включає покращення позицій Молдови у рейтингу Global Fire Power, модернізацію військової техніки та інфраструктури, вдосконалення військової освіти та створення нових військових таборів. Для досягнення всіх необхідних цілей передбачається, що фінансування розвитку сфери оборони буде збільшено до 1 % ВВП на рік. При цьому у документі зазначається, що до 2034 р. Молдова на 100 % має бути інтегрованою у військові структури ЄС [336].

У 2025 р. Європейська комісія представила нову оборонну стратегію Європейського Союзу – «Біла книга з питань європейської оборони – Готовність 2030» [318], яка враховує зміни геополітичної ситуації в контексті війни в Україні, очікування радикальних реформ політики США і зобов'язань, намірів росії тощо [364].

Як наголошено у «Білій книзі з питань європейської оборони – Готовність 2030» [318], співпраця між ЄС і НАТО залишається вкрай актуальною та важливою. Однак цього напрямку вже не вистачить для врахування викликів майбутнього. Тому Європа має здійснювати багато зусиль і дій задля відновлення і забезпечення європейської безпеки як основи добробуту та сталого розвитку. Ці завдання вимагають солідарних дій усіх держав – членів ЄС і спільного інвестування в колективну оборону [318; 364].

У «Білій книзі з питань європейської оборони – Готовність 2030» [318] визначено такі стратегічно важливі сфери для формування високого рівня європейської оборони та безпеки: протиповітряна та протиракетна оборона; артилерійські системи; боєприпаси та ракети; дрони

та системи протидії дронам; військова мобільність; штучний інтелект, квантові технології, кібер- і радіоелектронна боротьба; стратегічні засоби забезпечення та захист критичної інфраструктури. При цьому ще у 2007 р. у рамках Європейського оборонного агентства (European Defence Agency, EDA) держави – члени ЄС погодили ціль спільних закупівель [364]. Так, 35 % від загальної суми закупівель оборонного обладнання мають здійснюватися спільно. Цю мету відображено у зобов'язаннях PESCO (Permanent Structured Cooperation) [365], схваленого у 2017 р.

«Біла книга» також містить обґрунтування плану ReArm Europe [366] щодо суттєвого збільшення інвестицій у європейську оборону. Це обумовлено тим, що попри відсутнє зростання (понад 31 % з 2021 р., досягнувши 1,9 % сукупного ВВП ЄС, або 326 млрд євро – у 2024 р.), витрати Європи на оборону залишаються значно нижчими, ніж у США або Китаю [318]. У зв'язку з цим Європейською комісією визначено механізми, впровадження яких дозволить значно збільшити витрати ЄС на оборону та безпеку, тобто використати усі доступні важелі для мобілізації до 800 млрд євро на оборонні інвестиції [367]. Слід зазначити, що План «Переозброєння Європи»/Готовність 2030 (ReArm Europe Plan/Readiness 2030) містить ініціативу «Дії у сфері безпеки для Європи – SAFE». Це новий фінансовий інструмент, який надасть державам-членам до 150 млрд євро позик, підтриманих бюджетом ЄС. І це, своєю чергою, сприятиме покращенню оборонних можливостей країн – членів ЄС шляхом спільних закупівель [367].

Таким чином, проведений аналіз дає підстави зазначити, що переважна більшість країн світу спрямовані на врахування зовнішніх загроз і воєнних конфліктів [9; 368] при формуванні державної політики у сфері національної безпеки як основи міжнародної [117] та європейської безпекової політики.

На цей час країни світу стикаються зі стратегічними викликами, що виникають через складну взаємодію між швидкозмінним глобальним балансом військових можливостей; інноваційними технологіями; конкуруючими доктринами, які створюють загострення геополітичної

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

конкуренції та нові загрози суверенітету територій держав і стратегічній стабільності тощо.

З огляду на це, країни приділяють значну увагу розробленню стратегій національної безпеки та реалізації державної політики у сфері оборони. У результаті проведеного дослідження встановлено, що при стратегічному управлінні національною безпекою кожна країна має свої особливості та відмінності. Водночас усі досліджувані країни використовують однаковий стратегічний підхід до забезпечення національної безпеки, суть якого полягає у:

- ▶ «стиранні» межі між внутрішньою та зовнішньою політикою держави як проєкцію сили та впливу в глобальному вимірі;
- ▶ активізації діяльності альянсів і партнерств в усьому світі як найважливіших стратегічних активів і незамінних структур, які забезпечують міжнародний мир і стабільність (тобто потужна Організація Північноатлантичного договору, альянси в Індо-Тихоокеанському регіоні й традиційні безпекові партнерства не лише стримують агресію, а й забезпечують основу взаємовигідної співпраці країн світу);
- ▶ визнанні Китаю найбільшим геополітичним викликом для переважної більшості країн, а тому важливо розуміти глобальний масштаб цього виклику;
- ▶ визнанні росії постійною загрозою міжнародній безпеці та порядку у Європі;
- ▶ збереженні та розширенні міжнародної співпраці, що передбачає співробітництво з усіма країнами, а також і з числа геополітичних конкурентів, які готові до конструктивної співпраці; поглиблення взаємодії з державами-партнерами;
- ▶ збільшенні частки витрат на оборону в обсязі ВВП країн.

Як показує аналіз, метою стратегій національної безпеки країн світу є, з одного боку, надання керівництва для подальшого впровадження стратегічних настанов задля зміцнення обороноздатності, а з іншого боку, підтримка зусиль національних інституцій щодо адаптації до вну-

трішніх і міжнародних подій з метою реагування на занепокоєння громадян та збереження безпекового ландшафту.

З точки зору імплементації цих стратегічних документів додатковою умовою до всіх інших цінностей і принципів, що лягли в основу їх розроблення, є забезпечення узгодженої законодавчої і нормативно-правової бази, спрямованої на сприяння консолідації культури безпеки та модернізації інституцій, відповідальних за національну безпеку.

При цьому у довгостроковій перспективі необхідно адаптувати законодавчу і нормативно-правову базу у сфері безпеки та оборони, щоб забезпечити відповідальні національні інституції необхідними інструментами для швидкого реагування, адаптації та гнучкості задля управління ризиками. Будь-яка надійна архітектура безпеки також вимагає забезпечення необхідними людськими ресурсами, здатними діяти узгоджено та ефективно протидіяти ризикам і загрозам національній безпеці, незалежно від їх характеру.

Оцінювання результативності та ефективності реалізації стратегій національної безпеки потрібно здійснювати щорічно або коли цього вимагає ситуація. Цю оцінку необхідно проводити на основі інформації, зібраної під час моніторингу, з метою розроблення Звіту про оцінку реалізації Стратегії національної безпеки країни, а також надання рекомендацій щодо подальших дій і вжитих заходів.

3.2. Нормативно-правове та організаційне забезпечення національної безпеки в Україні

У сучасних умовах динамічної трансформації глобального безпекового середовища кожна держава змушена формувати дієву систему нормативно-правових та організаційних механізмів, здатних забезпечити належний рівень захисту її національних інтересів. Зростання міждержавних суперечностей, поширення гібридних і кібервпливів, поява нових форматів збройних конфліктів і швидкий розвиток воєнних технологій суттєво ускладнюють завдання підтримання стабільності та стійкості державних інститутів. У цих умовах саме якість правового регулювання та ефективність орга-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

нізаційної структури системи національної безпеки визначають здатність держави адекватно реагувати на нові виклики, своєчасно нейтралізувати загрози та забезпечувати безперервність ключових функцій.

Особливої актуальності ці питання набувають для України. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації радикально змінило характер і масштаби безпекових загроз, поставивши перед державою завдання докорінного оновлення наявних правових і інституційних механізмів. Потреба у системній модернізації законодавства у сфері безпеки, підвищенні координації між органами сектора безпеки та оборони, посиленні взаємодії з міжнародними партнерами і воєнно-політичними союзами зумовлює необхідність переосмислення ролі та змісту нормативно-правового забезпечення в умовах воєнного стану та тривалих загроз національному суверенітету.

Паралельно з цим Україна активно інтегрується у нові формати міжнародної співпраці, спрямовані на зміцнення регіональної та глобальної безпеки. Участь у ключових альянсах, розвиток партнерств, адаптація до стандартів ЄС та НАТО, а також формування багаторівневих механізмів цивільно-військової взаємодії створюють нові вимоги до організації та нормативного забезпечення внутрішньої системи безпеки. Це актуалізує завдання аналізу правових засад функціонування національної системи безпеки, оцінювання інституційної спроможності органів державної влади та визначення напрямів їх подальшої модернізації.

У сукупності ці чинники обумовлюють необхідність глибокого вивчення нормативно-правових та організаційних основ забезпечення національної безпеки України у воєнний період, а також оцінювання їх відповідності сучасним викликам і стратегічним пріоритетам держави.

У результаті експертного опитування, проведеного фахівцями Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень у лютому 2024 р. [168], виявлено такі найголовніші загрози національній безпеці у сфері внутрішньої політики, як загрози у системі державного управління та політичних процесів, падіння довіри суспільства до політичного керівництва тощо.

Результати щорічного опитування громадської думки в Україні, проведеного у березні 2024 р. [369], свідчать про позитивне ставлення переважної більшості українців (52 %) до Європейського Союзу. Так, ЄС продовжує залишатися міжнародною організацією, якій довіряють найбільше (63 % респондентів), тоді як НАТО – 54 %, а Організації Об'єднаних Націй – лише 24 % опитаних. Слід зазначити, що переважна більшість респондентів (89 %) погоджуються, що дезінформація становить загрозу для національної безпеки, і 93 % вважають, що ЄС має надавати більше підтримки у боротьбі з нею.

Під час Всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 16–22 травня і 20–25 червня 2024 р. [370], встановлено, що 65 % респондентів вважають, що безпекові угоди є корисними для посилення обороноздатності України. При цьому 27 % опитаних стверджують, що ці угоди або не мають впливу на рівень обороноздатності держави, або взагалі є некорисними. Під час опитування виявлено, що з позицій 40 % українців безпекові угоди сприятимуть стримуванню російських військ і визволенню окремих територій. Однак 51 % зазначає, що Україна отримує недостатню підтримку для ефективної протидії росії.

Загальнонаціональне опитування, яке проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова 8–15 серпня 2024 р. [371], дозволило встановити, що 67 % респондентів наголошують на неприйнятності відмови від вступу до НАТО, а 71 % – від членства до Європейського Союзу. У гарантії безпеки з боку інших країн, здатних забезпечити Україну від можливої агресії росії в майбутньому, переконані 62 % опитаних.

Як показало дослідження громадської думки, яке проведено соціологічною службою Центру Разумкова 20–26 вересня 2024 р. [372], 88 % респондентів, охочих взяти участь у референдумі, вказали, що проголосували б за вступ України до Європейського Союзу, а 86% – до НАТО.

Отже, безпекову політику України визнано найважливішою складовою сучасної державної політики, яка має бути спрямована на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, зміцнення обо-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

роноздатності держави, а також попередження виникнення кризових ситуацій, впоратися з якими країні допомагає низка сформованих відповідних органів влади і структур, що застосовують певні механізми регування та впливу. При цьому слід розуміти, що національна безпека є процесом, який передбачає безперервну дію для забезпечення її належного рівня, тому необхідно систематично аналізувати слабкі сторони, загрози й можливості та встановлювати послідовні цілі й завдання.

Проблематика розвитку системи національної безпеки та відповідного забезпечення (нормативно-правового, організаційного, інституційного тощо) реалізації державної політики у цій сфері цікавить багатьох дослідників, серед яких: Л. Корнійчук [324]; А. Мосейко, В. Негодченко [325]; А. Мусієнко [373]; Є. Нікіпелова [374]; Ю. Шевчук [328] та інші. Це зумовлено насамперед переглядом безпекових стратегій і політик у низці країн світу та ухваленням оновлених стратегічних документів унаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Правові, інституційні та організаційні засади формування та реалізації державної політики щодо забезпечення національної безпеки України усвідомлюються державними і громадськими діячами, науковцями, освітянами. За останні десятиріччя розроблено низку концептуальних і стратегічних документів, присвячених вирішенню цієї проблематиці. Вищезазначені питання привертають увагу широкого кола зарубіжних (Н. Brown [87], К. Holmes [89], С. Mesjasz [375], Р. Orłowski [92], S. Sarkesian, R. Vitas [86], J. Sobczak [93]) та українських (В. Бліхар та ін. [376], Ю. Бисага та ін. [62], О. Боднарчук та ін. [378], М. Гурковський, М. Сидор [95], О. Данильян та ін. [379], І. Козьяков [115], Д. Коробцова [380], Т. Подковенко [74], А. Рябовол [77], Д. Чижов [82]) науковців.

Отже, велика кількість наукових публікацій свідчить про зацікавленість вчених до вивчення різноманітних аспектів забезпечення національної безпеки як важливого компонента реструктуризації та відбудови економіки. Водночас, незважаючи на широкий спектр досліджень за наведеною тематикою, наразі залишаються актуальними питання вдо-

сконалення нормативно-правового забезпечення національної безпеки України з урахуванням сучасних викликів і загроз.

Означена проблема зумовила мету цієї монографії, яка полягає в аналізі та узагальненні чинної нормативно-правової бази, що регулює розвиток системи забезпечення національної безпеки України, визначенні її особливостей і недоліків, а також розробленні пропозицій щодо її вдосконалення.

Правову основу державної політики у сфері національної безпеки становлять Конституція України (із змінами, у редакції від 01.01.2020 р.) [381]; Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII «Про національну безпеку України» (із змінами, у редакції від 09.08.2024 р.) [382]; Закон України від 16.07.2024 р. № 3858-IX «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо стратегічних основ інтегрованого управління державним кордоном України» [383]; Стратегія національної безпеки України (затверджено Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020) [384]; Стратегія воєнної безпеки України (введено в дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021) [385]; Стратегія забезпечення державної безпеки (введено в дію Указом Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022) [386]; Стратегія економічної безпеки на період до 2025 року (затверджено Указом Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021) [387]; Стратегія енергетичної безпеки (схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 907-р) [388]; Стратегія інформаційної безпеки (затверджено Указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021) [389]; Стратегія кібербезпеки України (затверджено Указом Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021) [390]; Стратегія зовнішньополітичної діяльності України (введено в дію Указом Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021) [391]; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України (затверджено Указом Президента України від 20.08.2021 р. № 372/2021) [392]; Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року (схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 р. № 687-р) [393]; Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів Укра-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

їни від 20.10.2021 р. № 1363-р) [394]; Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року (схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р. № 684-р) [395]; Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.12.2022 р. «Про проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту» (введено в дію Указом Президента України від 23 грудня 2022 р. № 883/2022) [396] та інші документи (табл. 3.4, 3.5).

Таблиця 3.4

Зміст основних нормативно-правових документів, які регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки України

Назва документа	Елементи національної безпеки
1	2
Конституція України	<ul style="list-style-type: none">▪ захист суверенітету і територіальної цілісності України (ст. 17);▪ зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18);▪ інтереси національної безпеки (ст. 32, 34, 36, 39);▪ забезпечення національної безпеки (ст. 44);▪ основи національної безпеки (ст. 92)
Закон України «Про національну безпеку України»	<ul style="list-style-type: none">▪ визначення основ і принципів національної безпеки і оборони, цілей та основних засад державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз
Стратегія національної безпеки України	<ul style="list-style-type: none">▪ пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;▪ поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;▪ основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;▪ напрями та завдання реформування й розвитку сектора безпеки і оборони

Продовження табл. 3.4

1	2
Стратегія воєнної безпеки України	<ul style="list-style-type: none"> ▪ завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави
Стратегія забезпечення державної безпеки	<ul style="list-style-type: none"> ▪ визначення реальних і потенційних загроз державній безпеці України, напрямів і завдань державної політики у сфері державної безпеки
Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року	<ul style="list-style-type: none"> ▪ координувана діяльність компетентних державних органів України та військових формувань, спрямована на створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки і збереженням відкритості державного кордону України для законного транскордонного співробітництва
Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року	<ul style="list-style-type: none"> ▪ визначення шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки
Стратегія зовнішньополітичної діяльності України	<ul style="list-style-type: none"> ▪ забезпечення незалежності і державного суверенітету України; ▪ відновлення її територіальної цілісності, протидія агресії російської федерації; ▪ курс на набуття повноправного членства в ЄС та в НАТО; ▪ просування українського експорту і залучення іноземних інвестицій тощо
Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України	<ul style="list-style-type: none"> ▪ пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів
Стратегія енергетичної безпеки	<ul style="list-style-type: none"> ▪ складова системи забезпечення національної безпеки; ▪ забезпечення захищеності національних інтересів у доступі до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії; ▪ забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

Закінчення табл. 3.4

1	2
Стратегія інформаційної безпеки	<ul style="list-style-type: none"> ▪ визначення актуальних викликів і загроз національній безпеці України в інформаційній сфері; ▪ посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина
Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року	<ul style="list-style-type: none"> ▪ визначення цілей, завдань та основних напрямів державної політики у сфері продовольчої безпеки, а також очікуваних результатів, заходів щодо проведення моніторингу реалізації Стратегії

Джерело: складено авторами на основі чинної нормативно-правової бази [381; 382; 384–389; 391–393; 395]

Таблиця 3.5

Складові національної безпеки у законодавчих і нормативно-правових актах України

Складові	Законодавчі та нормативно-правові документи														
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Державна	+	+	+			+						+			+
Воєнна		+	+	+											
Прикордонна							+								+
Економічна	+	+	+					+							
Енергетична			+						+						
Зовнішньоекономічна	+														+
Продовольча			+										+	+	
Інформаційна	+	+	+												

Закінчення табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Екологічна	+	+	+							+					
Кібербезпека		+	+		+										
Громадська		+	+												+
Біобезпека			+												

Примітки: (1) Конституція України; (2) Закон України «Про національну безпеку України»; (3) Стратегія національної безпеки України; (4) Стратегія воєнної безпеки України; (5) Стратегія кібербезпеки України; (6) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо стратегічних основ інтегрованого управління державним кордоном України»; (7) Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року; (8) Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року; (9) Стратегія енергетичної безпеки; (10) Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року; (11) Стратегія інформаційної безпеки; (12) Стратегія забезпечення державної безпеки; (13) Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року; (14) Стратегія зовнішньополітичної діяльності України; (15) Рішення РНБО України від 23.12.2022 р.

Джерело: складено авторами на основі узагальнення чинної нормативно-правової бази [381–396]

У Конституції України [381] йдеться про захист суверенітету і територіальної цілісності країни, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливіших функцій держави (ст. 17); забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території країни (ст. 16). Зазначено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. У ній також передбачено створення і функціонування координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України – Ради національної безпеки і оборони України (ст. 107) [381].

У 1997 р. постановою Верховної Ради України було схвалено Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України [397], яка втратила свою чинність на підставі Закону України від 19.06.2003 р. № 964-IV «Про основи національної безпеки України»

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

[398]. Але цей закон також втратив свою чинність відповідно до Закону України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII «Про національну безпеку України» (із змінами) [382], у якому зазначено, що державна політика у сферах національної безпеки й оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, захисту об'єктів критичної інфраструктури, кібербезпеки України та інші напрями.

У 2015 р. рішенням Ради національної безпеки і оборони України було схвалено проект нової редакції Воєнної доктрини України і запропоновано її Президентові України для затвердження. А у 2016 р. було схвалено Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України, введеного в дію Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. Однак у 2021 р. вищезгадані рішення втратили свою чинність згідно з рішенням РНБО України «Про Стратегію воєнної безпеки України», введеним у дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 [385].

У найбільш загальному вигляді ієрархічну систему нормативно-правових актів України можна подати таким чином (рис. 3.1):

- ▶ Конституція України;
- ▶ закони України;
- ▶ укази Президента України;
- ▶ постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;
- ▶ нормативні акти міністерств і відомств.

Особливу групу становлять міжнародні договори та Угоди про співробітництво у сфері безпеки між Україною та країнами світу тощо.

Перший рівень у системі нормативно-правового забезпечення національної безпеки складають Конституція України і Концепція (Основи) національної безпеки України, яку необхідно розробити у середньостроковій перспективі з урахуванням умов воєнного періоду.

На *другому рівні* мають бути нормативно-правові акти України, у яких відображено основні норми діяльності державних органів і

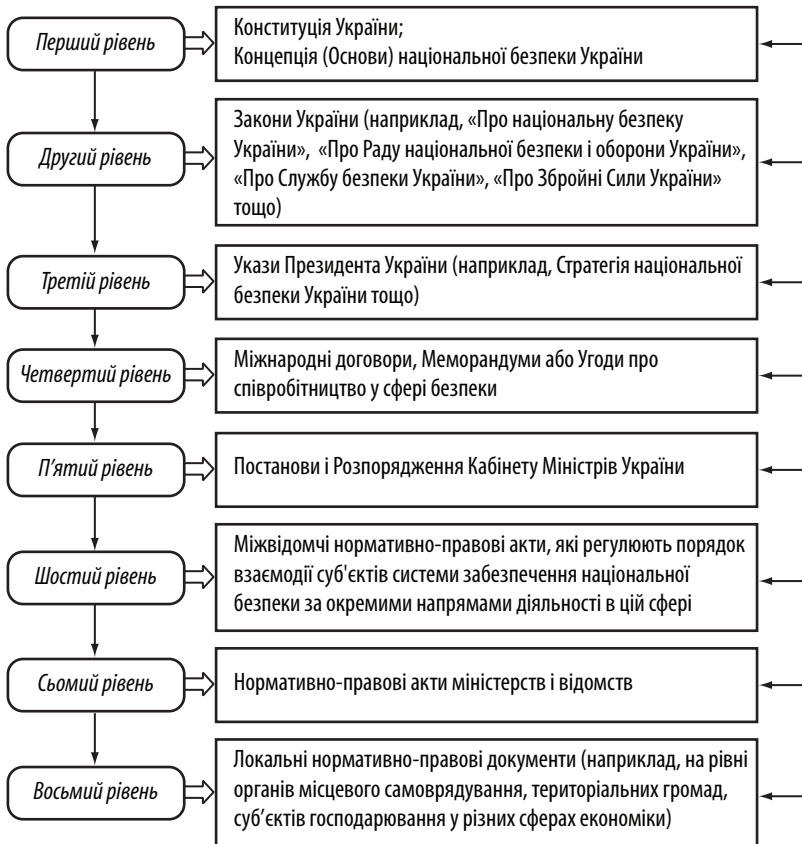

Рис. 3.1. Ієрархія нормативно-правового забезпечення національної безпеки України

Джерело: побудовано авторами

структур у процесі забезпечення національної безпеки у різних сферах національної безпеки, їх завдання, напрями діяльності, функції та повноваження.

До них, зокрема, належать Закони України: «Про національну безпеку України» (із змінами, у редакції від 09.08.2024 р.), «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

стратегічних основ інтегрованого управління державним кордоном України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Національну поліцію України», «Про Національну гвардію України», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідку», «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про Державну митну службу України», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», «Про дипломатичну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про державну таємницю», «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)»; Кодекси України: Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Цивільний, Цивільний процесуальний, Митний, Бюджетний, Господарський, Кодекс цивільного захисту України, які безпосередньо стосуються питань регулювання відносин у сфері національної безпеки.

До *третього рівня* слід віднести, на наш погляд, укази Президента України, які є обов'язковими для виконання на всій території України. До них можна віднести такі Укази Президента України, як «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»; «Про рішення Ради національної безпеки і обо-

рони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»; «Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України» та інші.

Особливу групу становлять джерела міжнародного права – міжнародні договори, угоди про співпрацю у сфері безпеки та оборони, довгострокову підтримку, а також рішення міждержавних (міжурядових) організацій, які є юридично обов'язковими для держав-учасниць. До цієї групи можна включити Угоду про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, у якій йдеться про сприяння міжнародній стабільності та безпеці на основі ефективної багатосторонності; посилення співробітництва та діалогу між Сторонами з питань міжнародної безпеки та антикризового управління, зокрема з метою реагування на глобальні й регіональні виклики та основні загрози; пришвидшення зорієнтованого на результат та практичного співробітництва між Сторонами для досягнення миру, безпеки й стабільності на Європейському континенті тощо.

Крім цього, Україна підписала безпекові угоди з рядом країн світу. Наприклад, підписано Угоди про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії (12.01.2024 р.), Федеральною Республікою Німеччина (16.02.2024 р.), Францією (16.02.2024 р.), Данією (23.02.2024 р.), Італією (24.02.2024 р.), Канадою (24.02.2024 р.), Нідерландами (01.03.2024 р.), Фінляндією (03.04.2024 р.), Латвією (11.04.2024 р.), Іспанією (27.05.2024 р.), Бельгією (28.05.2024 р.), Португалією (28.05.2024 р.), Швецією (31.05.2024 р.), Норвегією (31.05.2024 р.), Ісландією (31.05.2024 р.), Республікою Польща (08.07.2024 р.), Чеською Республікою (18.07.2024 р.), Литвою (27.06.2024 р.), Естонією (27.06.2024 р.).

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

У рамках Спільної декларації про підтримку України, ухваленої лідерами країн G7 під час саміту НАТО (м. Вільнюс, 12 липня 2023 р.), держави Великої сімки вживатимуть всеосяжні заходи, які спрямовано на довгострокове гарантування безпеки України. План підтримки України містить заходи задля зміцнення економічної стійкості й стабільності України, зокрема шляхом реконструкції та відновлення, технічної та фінансової підтримки для задоволення негайних потреб України, спричинених війною.

Слід зазначити, що у переважній більшості укладених угод до ключових складових довгострокових безпекових зобов'язань, взятих країнами світу щодо України, віднесено:

- ▶ надання всебічної допомоги Україні для захисту та відновлення її територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах, а також економічної відбудови;
- ▶ запобігання, активне стримування та заходи, які мають бути вжиті, стосовно будь-якої нової агресії з боку російської федерації;
- ▶ підтримка інтеграції України до європейських та євроатлантичних інституцій, зокрема шляхом підтримки вступу України до ЄС та оперативної сумісності з НАТО.

Якщо розглядати Угоду про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Естонією, то у ній передбачено виділення оборонної допомоги у розмірі понад 100 млн євро у 2024 р. і 0,25 % ВВП країни на щорічну військову підтримку впродовж 2024–2027 рр., а також запуск Стратегічного діалогу для обговорення питань безпеки й оборони, посилення санкцій проти росії тощо [399]. При цьому варто зазначити, що Естонія є першою країною, яка ввела фіксований відсоток ВВП у безпекову угоду [400].

П'ятий рівень ієрархії складають нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України. Цей вищий орган, здійснюючи виконавчу владу, у межах своєї компетенції видає постанови та розпорядження стосовно забезпечення національної безпеки. Особливістю нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України є те, що вони можуть бути прийняті на підставі і на виконання Конституції України, законів Украї-

ни й указів Президента України. Серед таких документів можна назвати такі Розпорядження Кабінету Міністрів, як «Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року», «Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки», «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року», «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» та інші.

До шостого рівня належать міжвідомчі нормативні джерела, які регулюють порядок взаємодії суб'єктів системи забезпечення національної безпеки за окремими напрямками діяльності в цій сфері.

Сьомий рівень становлять нормативно-правові акти міністерств та інших органів виконавчої влади, які у межах своєї компетенції на основі чинного законодавства про національну безпеку, а також відповідно до указів Президента України, Кабінету Міністрів України розробляють відомчі нормативні акти (накази, інструкції, положення, постанови, програми, листи, статuti), які спрямовано на реалізацію функцій відповідно до компетенції у конкретній сфері життєдіяльності щодо національних інтересів. Вони є обов'язковими для виконання всіма підвідомчими міністерствами та відомствами, установами та організаціями, посадовими особами. Серед таких міністерств можна вказати Міністерство закордонних справ (зовнішньополітична безпека), Міністерство енергетики (енергетична безпека), Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів (екологічна безпека), Міністерство економіки (економічна безпека), Міністерство внутрішніх справ (зовнішньополітична та громадська безпека), Міністерство оборони (воєнна, державна безпека), Міністерство аграрної політики та продовольства (продовольча безпека) тощо.

Особливість цього виду нормативно-правових актів полягає у тому, що міністерства та відомства й інші органи виконавчої влади можуть видавати власні акти, які містять норми права, у випадках і в межах, передбачених законами України, указами Президента України і Кабінету Міністрів України. Тому видання будь-якого відомчого акта має ґрунтуватися на спеціальній вказівці вищого органу. Саме тому відомчі

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

нормативно-правові акти не усувають недоліків нормативно-правового забезпечення національної безпеки, а лише конкретизують наявні положення, що містяться в актах.

Восьмий рівень нормативно-правового забезпечення у сфері національної безпеки становлять локальні нормативні акти – такі юридичні документи, які містять норми права, що приймаються місцевими органами влади, суб'єктами управління на конкретному підприємстві, в організації з питань забезпечення національної безпеки, які є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами й організаціями, а також посадовими особами та громадянами на території, підпорядкованій цьому органу влади.

Найбільш складним і важливим етапом створення системи забезпечення національної безпеки залишається визначення складу (структури) суб'єктів управління національною безпекою України. Структура суб'єктів управління національною безпекою має такий вигляд [378]:

- 1) Президент України;
- 2) Верховна Рада України (ВРУ);
- 3) Кабінет Міністрів України (КМУ);
- 4) Рада національної безпеки і оборони України (РНБО України);
- 5) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- 6) Національний банк України;
- 7) суди загальної юрисдикції;
- 8) прокуратура України;
- 9) Національне антикорупційне бюро України;
- 10) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- 11) Збройні Сили України (ЗСУ), Служба безпеки України (СБУ), Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України;
- 12) органи і підрозділи цивільного захисту;
- 13) громадяни України, об'єднання громадян.

У табл. 3.6 надано зміст організаційного забезпечення національної безпеки України, суть якого полягає у визначенні функцій і повноважень основних суб'єктів.

Таблиця 3.6

Організаційне забезпечення національної безпеки України

Суб'єкт	Повноваження із забезпечення національної безпеки
1	2
Президент України	<p>1) забезпечення державної незалежності, національної безпеки та правонаступництва держави (ст. 106 Конституції України);</p> <p>2) здійснення керівництва у сферах національної безпеки та оборони держави (ст. 106 Конституції України, ст. 13 Закону України «Про національну безпеку України»)</p>
Верховна Рада України	<p>1) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 85 Конституції України);</p> <p>2) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України (ст. 85 Конституції України);</p> <p>3) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України (ст. 85 Конституції України)</p>
Кабінет Міністрів України	<p>1) здійснення заходів щодо зміцнення національної безпеки України, розроблення та затвердження державних програм з цих питань (ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»);</p> <p>2) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави (ст. 116 Конституції України);</p> <p>3) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (ст. 116 Конституції України);</p> <p>4) здійснення контролю за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітування з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України (ст. 7 Закону України «Про національну безпеку України»)</p>

1	2
РНБО України	координація і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (ст. 107 Конституції України)

Джерело: складено авторами на основі узагальнення нормативно-правових документів [381; 382; 401; 402]

Як видно з *табл. 3.6*, Президент України здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

У межах повноважень, визначених у ст. 85 Конституції України [381], Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання й контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки та оборони; приймає закони у сфері національної безпеки.

У сфері національної безпеки та обороноздатності повноваження Кабінету Міністрів України [401] спрямовано на охорону та захист державного кордону України і території України; зміцнення національної безпеки держави; забезпечення боєздатності Збройних Сил України; керівництво системою цивільного захисту України, мобілізаційною підготовкою національної економіки та переведенням її на режим роботи в умовах надзвичайного або воєнного стану тощо.

Рада національної безпеки і оборони України, яка є координаційним органом у питаннях національної безпеки та оборони, виконує функції стратегічного керівництва у цій сфері відповідно до ст. 107 Конституції України [381] та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [402].

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [402] функціями РНБО України є: 1) внесення

пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

При цьому необхідно підкреслити, що Рада національної безпеки і оборони України не може бути загальним органом управління національною безпекою, оскільки контроль і координація діяльності законодавчої та судової влади у цій сфері не належать до її компетенції. Ці повноваження належать до Президента України, який очолює цей орган [378].

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» [382] сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектора безпеки і оборони (табл. 3.7) визначаються законодавством України.

Таблиця 3.7

Повноваження основних структур сектора безпеки й оборони

Структура	Повноваження із забезпечення національної безпеки та обороноздатності України
1	2
Міністерство оборони (МО) України	Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період
Збройні Сили України (ЗСУ)	Військове формування, на яке покладено оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності
Міністерство внутрішніх справ (МВС) України	Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сферах охорони та захисту державного кордону; охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

Закінчення табл. 3.7

1	2
	і держави; підтримання громадської безпеки і правопорядку, цивільного захисту тощо
Національна гвардія України	Військове формування з правоохоронними функціями, яке призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави, забезпечення громадської безпеки, забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності тощо
Державна прикордонна служба України	Правоохоронний орган спеціального призначення, який реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	Центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій
Служба безпеки України (СБУ)	Державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку; протидію розвідувально-підривній діяльності проти України; боротьбу з тероризмом; контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; охорону державної таємниці
Розвідувальні органи України	Суб'єкти забезпечення національної безпеки і оборони, які здійснюють розвідувальну діяльність з метою сприяння реалізації національних інтересів України та протидії зовнішнім загрозам національній безпеці у визначених законом сферах

Джерело: складено авторами на основі [382; 383]

До складу сектора безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерорис-

тичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

З урахуванням вищевикладеного, можна визначити систему забезпечення національної безпеки України (рис. 3.2) як організовану сукупність спеціальних органів, засобів, методів, принципів, інструментарію та заходів, що забезпечують захист особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [50; 116; 117; 163].

З позицій системного підходу до забезпечення національної безпеки висуваються певні вимоги. Діяльність із забезпечення національної безпеки має бути: безперервною, плановою, цілеспрямованою, комплексною, конкретною, надійною. Ці вимоги до діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки можуть бути реалізовані під час створення і функціонування відповідних організаційних структур (Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони України, Служба безпеки України тощо).

У результаті проведеного дослідження можна дійти таких висновків. Аналіз чинної законодавчої та правової бази, яка регулює розвиток системи національної безпеки та оборони України, свідчить про необхідність внесення змін і доповнень у ряд нормативних актів з урахуванням особливостей воєнного стану. Встановлено, що деякі стратегічні документи, які визначають виклики і загрози національній безпеці України у воєнній, економічній, інформаційній, енергетичній, екологічній сферах, схвалено у 2021–2022 рр. Тобто вони вже є застарілі та не відповідають повною мірою сучасним вимогам функціонування сектора безпеки та оборони, а також не враховують воєнних ризиків і загроз.

Слід зазначити, що до 2003 р. в Україні було схвалено Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Водночас із прийняттям Закону України «Про основи національної безпеки України» цей концептуальний документ втратив свою чинність. З правової

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

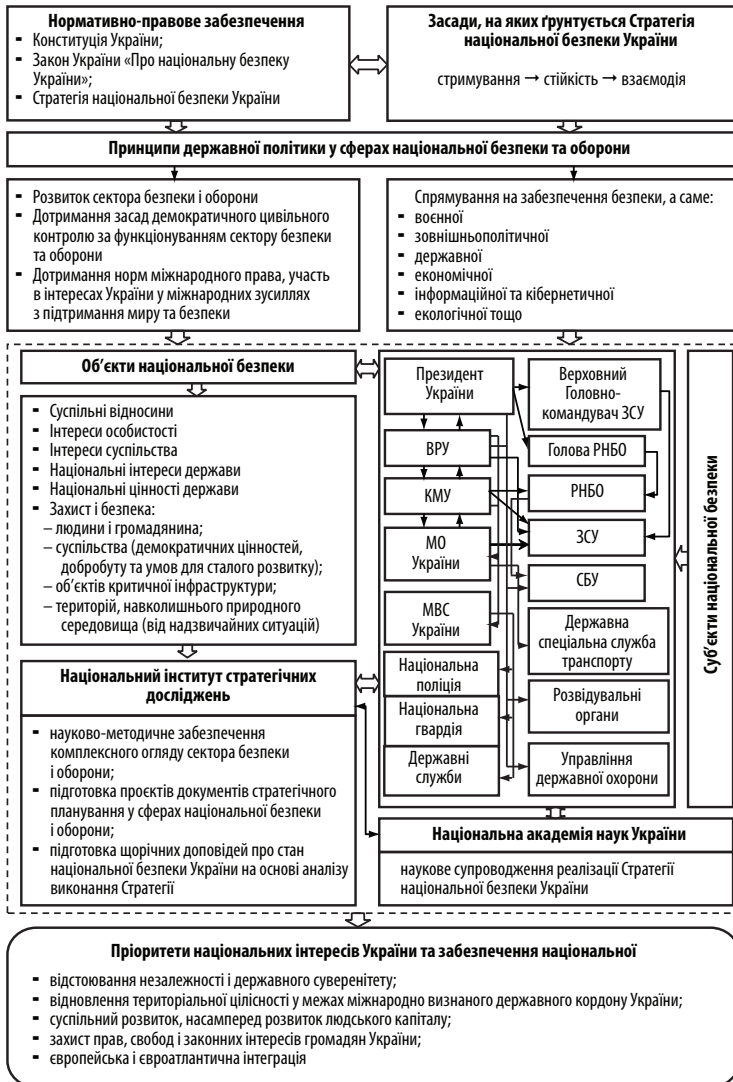

Рис. 3.2. Структурно-логічна схема формування системи забезпечення національної безпеки України

Джерело: побудовано авторами на основі узагальнення [50; 116; 117; 163; 381; 382; 384]

точки зору, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України, основи національної безпеки визначаються виключно законом, тому закріплення їх Постановою Верховної Ради України було некоректним і не відповідає Конституції України. Однак необхідність цього документа є очевидною та актуальною на сьогодні через те, що він має виступати інтегрованою ланкою у системі нормативно-правового забезпечення національної безпеки України і визначати основи державної політики національної безпеки.

Отже, для формування й розвитку системи забезпечення національної безпеки варто розробити Концепцію (Основи) національної безпеки України як державний документ, який відображає генеральний задум щодо реалізації державної політики у цьому напрямі. Цей концептуальний документ має визначити інтереси, фактори, що створюють загрози національним інтересам і безпеці, напрями діяльності із захисту життєво важливих інтересів та протидії сучасним загрозам і викликам.

При цьому він має включати такі складові елементи: виявлення об'єктів і суб'єктів загроз національній безпеці у сучасних умовах; визначення об'єктів захисту; механізм виявлення життєво важливих інтересів країни, сфер і особливостей їх реалізації; виявлення суб'єктів, чия діяльність завдає шкоди життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави; визначення ознак, які свідчать про вчинення дій, що завдають шкоди життєво важливим національним інтересам держави; визначення основних факторів та умов, що складаються у сфері забезпечення безпеки; аналіз особливостей і механізмів завдання шкоди життєво важливим інтересам; визначення компетенції та взаємовідносин органів, які здійснюють діяльність із забезпечення національної безпеки; формування комплексу заходів для реалізації життєво важливих інтересів у всіх сферах життєдіяльності суспільства; діяльність із протидії загрозам і локалізації їх наслідків (розроблення та здійснення оперативних і довготривалих заходів із запобігання, виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз, а також нейтралізації джерел їх походження).

Крім цього, доцільно у середньостроковій перспективі розробити Доктрину національної безпеки України як сукупність офіційних по-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

глядів на мету, функції, принципи та методи забезпечення національної безпеки України у конкретній сфері життєдіяльності суспільства (наприклад, воєнна сфера, оборонна, економічна, енергетична тощо).

Враховуючи кращі світові практики (досвід Великої Британії, Королівства Нідерландів), необхідно приділяти особливу увагу формуванню системи оцінювання ризиків і загроз національній безпеці України. Для цього слід розробити такі документи, як «Національний профіль ризиків», «Національний реєстр ризиків надзвичайних ситуацій у сфері цивільного захисту» тощо.

3.3. Механізми забезпечення національної безпеки у сучасному безпековому просторі: міжнародний та український досвід

У сучасному безпековому просторі формування ефективних механізмів забезпечення національної безпеки стає одним із ключових завдань державної політики більшості країн світу. Еволюція міжнародного безпекового середовища, поява нових типів загроз – від гібридних і кібернетичних атак до деструктивних інформаційних впливів, масштабних енергетичних та інфраструктурних криз – зумовлює відхід від вузько розуміної воєнної безпеки до комплексного підходу, що охоплює політико-воєнні, економічні, соціальні, екологічні, інформаційні та технологічні виміри. Саме тому провідні міжнародні організації – ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО, ОЕСР – поступово формують цілісні рамки «всеохоплюючої безпеки» та національної стійкості, у центрі яких знаходиться взаємозв'язок між захистом критичних функцій держави, спроможністю суспільства адаптуватися до криз і здатністю державних інститутів зберігати керуваність у надзвичайних умовах [403–406].

У Стамбульській хартії європейської безпеки ОБСЄ наголошено, що небезпеку конфліктів між державами не усунуто, а нові ризики мають комплексний характер і охоплюють політико-воєнну, економічну, екологічну та гуманітарну сфери [403]. НАТО розвиває концепцію національної стійкості, визначаючи сім базових вимог до держав – від забезпечення безперервності функціонування органів влади до захис-

ту критичної інфраструктури, стійкості енергетичних систем, транспортних мереж та інформаційно-комунікаційних систем [404; 405]. Європейський Союз через «Стратегічний компас» задекларував мету посилення власної безпекової та оборонної спроможності, розвитку партнерств і створення єдиної стратегічної візії реагування на кризи [406]. У документах ОЕСР дедалі більше уваги приділяється питанням стійкості державного управління, управління критичними ризиками й зміцнення інституційних спроможностей урядів протистояти комплексним шокам [407].

Україна, як держава, що перебуває у стані тривалої збройної агресії з боку російської федерації, вимушена адаптувати свою систему національної безпеки до умов високої турбулентності, багатовимірних загроз і ресурсних обмежень. У такому контексті особливого значення набуває розгляд власне механізмів забезпечення національної безпеки, їх структури, функціональної наповненості, відповідності міжнародним підходам та здатності забезпечувати стійкість держави й суспільства в умовах війни та повоєнної відбудови.

Узагальнення теоретичних підходів і практики функціонування безпекових систем дозволяє розглядати механізм забезпечення національної безпеки як взаємопов'язану систему правових, організаційних, інституційних, економічних, фінансових, інформаційних та техніко-технологічних інструментів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів держави, суспільства й особи та створюють основу для розвитку національної стійкості [11; 408].

Такий механізм може аналізуватися як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому значенні він ототожнюється із системою спеціалізованих органів державної влади, силових структур, розвідувальних та контррозвідувальних органів, інституцій сектора безпеки й оборони, покликаних безпосередньо забезпечувати захист національних інтересів.

У широкому значенні йдеться про комплексний вплив на суспільні процеси, економічні та інфраструктурні системи, інформаційний простір, політичні інститути, соціальну сферу, що має на меті збереження

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

керованості, стабільності та здатності до відновлення в умовах криз. Такий підхід відповідає сучасному розумінню національної стійкості, де безпека розглядається не лише як запобігання загрозам, а і як спроможність держави й суспільства адаптуватися до потрясінь і відновлюватися після них [11].

Щоб конкретизувати структуру механізму забезпечення національної безпеки, доцільно виокремити його основні елементи (табл. 3.8) за функціональним призначенням та інституційним статусом.

Таблиця 3.8

Основні елементи механізму забезпечення національної безпеки

Елементи	Приклади інститутів та суб'єктів	Зміст і роль у механізмі
Державні органи та структури, для яких забезпечення безпеки є основною функцією	Президент, Верховна Рада, РНБО, Збройні Сили, Сили територіальної оборони, розвідувальні та контррозвідувальні органи, МВС, Служба безпеки, ДСНС тощо	Формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки й оборони; стратегічне планування; управління силами оборони; протидія воєнним, терористичним, диверсійним, кібернетичним загрозам; захист державного суверенітету та територіальної цілісності
Органи та інституції, для яких безпекові функції є похідними або додатковими	Кабінет Міністрів, Мінекономіки, Мінфін, Мінінфраструктури, Міненерго, Мінцифри, центральні органи виконавчої влади, Нацбанк, органи місцевого самоврядування	Реалізація галузевих політик (економічної, фінансової, енергетичної, транспортної, цифрової, регіональної), що прямо впливають на стійкість держави; забезпечення безперервності функціонування критичної інфраструктури; участь у кризовому менеджменті та відновленні
Недержавні актори та інститути громадянського суспільства	Громадські організації, благодійні фонди, волонтерські рухи, професійні асоціації, ЗМІ, бізнес-структури, наукові й освітні установи	Формування суспільної стійкості; участь у захисті критичної інфраструктури; волонтерська підтримка сектора оборони; інформаційна протидія; аналітичний супровід державної політики; розвиток партнерств «держава – бізнес – громада»

Джерело: складено авторами на основі опрацювання [11; 382; 384; 403; 409]

Як видно з *табл. 3.8*, механізм забезпечення національної безпеки формується не лише через діяльність класичних силових інституцій, а й через взаємодію широкого кола суб'єктів, включаючи економічні, фінансові, інфраструктурні, соціальні й громадські структури. Такий підхід відображає сучасні міжнародні тенденції, коли безпека розглядається як результат діяльності всієї державної машини та суспільства, а не виключно сектора оборони [404–406].

Разом із інституційною структурою важливо окреслити й структуру механізмів забезпечення національної безпеки (*табл. 3.9*). У міжнародній та українській практиці виділяють низку взаємопов'язаних механізмів: правовий, організаційно-управлінський, організаційно-економічний, фінансовий, інформаційно-комунікаційний, техніко-технологічний (у тому числі кібернетичний), оборонно-військовий, соціально-гуманітарний тощо [11; 382; 384; 404].

Таблиця 3.9

Основні види механізмів забезпечення національної безпеки та їх характеристика

Механізм	Сутність	Основні інструменти та особливості
1	2	3
Правовий	Система законів, підзаконних актів, стратегій, доктрин, міжнародних договорів, які визначають цілі, принципи, повноваження суб'єктів та процедури забезпечення безпеки	Конституційні норми; Закон «Про національну безпеку України»; інші профільні закони (про оборону, про розвідку, про критичну інфраструктуру, про національну стійкість тощо); міжнародні зобов'язання в рамках ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО; правові механізми стратегічного планування
Організаційно-управлінський	Система інституцій, процедур, координаційних механізмів та управлінських рішень у сфері безпеки	Роль РНБО як координаційного центру; вертикаль органів виконавчої влади; міжвідомчі комісії; кризові штаби; системи ситуаційних центрів; процедури стратегічних оглядів сектора безпеки й оборони; координація з міжнародними партнерами

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

Продовження табл. 3.9

1	2	3
Організаційно-економічний	Сукупність економічних важелів і управлінських рішень, спрямованих на підтримку стійкості економіки, функціонування критичної інфраструктури та здатності держави фінансувати безпекові заходи	Державні програми відновлення та модернізації інфраструктури; інструменти державної підтримки стратегічних галузей; публічно-приватні партнерства; інвестиційні програми у сферу енергетичної, транспортної та цифрової безпеки; політика імпортозаміщення критичних ресурсів
Фінансовий	Механізми формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для потреб національної безпеки та оборони	Державний бюджет і спеціальні фонди; оборонні замовлення; міжнародна фінансова допомога; гарантійні програми; страхові механізми для критичної інфраструктури; фінансові інструменти управління ризиками (резервні фонди, кредитні лінії для відновлення)
Інформаційно-комунікаційний	Система формування, обробки, поширення та захисту інформації у сфері безпеки, а також протидія дезінформації та інформаційно-психологічним операціям	Державні комунікаційні стратегії; стратегічні комунікації; системи раннього попередження; кібербезпека; інформаційна гігієна населення; регулювання платформ; інструменти протидії пропаганді й фейкам
Техніко-технологічний	Використання сучасних технологій, цифрових рішень, систем моніторингу й управління для забезпечення безпеки та стійкості	Цифровізація сектора безпеки й оборони; системи управління критичною інфраструктурою (SCADA, smart-grid тощо); кіберзахист державних реєстрів і мереж; використання безпілотних систем, супутникового моніторингу; інновації в оборонно-промисловому комплексі
Оборонно-військовий	Система формування та застосування сил оборони, підготовки Збройних Сил і сил територіальної оборони, військово-технічного співробітництва	Доктрини та стратегії оборони; спільні навчання з партнерами; стандарти НАТО; програми переозброєння; мобілізаційна підготовка; територіальна оборона; резерви людських та матеріальних ресурсів

Закінчення табл. 3.9

1	2	3
Соціально-гуманітарний	Механізми зміцнення суспільної стійкості, довіри до державних інститутів, соціальної згуртованості й підтримки вразливих груп населення	Політика підтримки ветеранів; соціальний захист внутрішньо переміщених осіб; розвиток місцевого самоврядування; освітні програми з безпекової грамотності; зміцнення національної ідентичності; протидія радикалізації та екстремізму

Джерело: складено авторами за матеріалами [11; 382; 384; 403; 404]

Розглянуті у табл. 3.9 механізми взаємодіють між собою, утворюючи єдине поле управлінського впливу на безпекове середовище. Міжнародна практика показує, що найбільш ефективними є ті системи, у яких правовий та організаційно-управлінський механізми тісно пов'язані з фінансовими, інформаційними й технологічними інструментами, а соціально-гуманітарний вимір розглядається не як додатковий, а як базовий елемент національної стійкості [404–408].

Ще одним важливим аспектом є динаміка функціонування механізму забезпечення національної безпеки, яку доцільно характеризувати через послідовність етапів – від визначення інтересів та пріоритетів до відновлення після кризи (табл. 3.10). Сучасні підходи, що використовуються в НАТО, ЄС та державах – членах ОЕСР, підкреслюють значення циклічності та зворотного зв'язку у безпековій політиці: результати реагування мають повертатися у систему strategic learning, формуючи основу для коригування політик і зміцнення стійкості [404–406].

Табл. 3.10 демонструє, що механізм забезпечення національної безпеки має розглядатися як безперервний цикл управління, у якому оцінка загроз, планування, реагування й відновлення нерозривно пов'язані між собою. Для сучасних євроатлантичних підходів характерний акцент на превентивності та стійкості: головне не лише ліквідувати наслідки кризи, а й побудувати таку систему, яка зменшує імовірність катастрофічних відмов та пришвидшує відновлення [404–408].

Таблиця 3.10

Етапи функціонування механізму забезпечення національної безпеки

Етап	Зміст етапу	Типові інструменти реалізації
Формування національних інтересів і пріоритетів безпеки	Визначення життєво важливих інтересів держави, стратегічних цілей і пріоритетів безпекової політики, у тому числі щодо розвитку критичної інфраструктури та національної стійкості	Стратегія національної безпеки; галузеві стратегії (енергетичної, екологічної, кібербезпеки тощо); доктринальні документи; участь у міжнародних безпекових ініціативах
Виявлення, аналіз та прогнозування загроз і вразливостей	Ідентифікація внутрішніх і зовнішніх загроз, оцінювання їх інтенсивності, масштабів впливу та ймовірних наслідків для держави, суспільства, економіки, критичної інфраструктури	Системи моніторингу; стратегічна розвідка; аналітичні центри; національні оцінки ризиків; сценарний аналіз; стрес-тестування інфраструктури
Розроблення комплексу заходів протидії загрозам	Формування програм, планів, дорожніх карт, які окреслюють способи запобігання загрозам, зниження вразливостей та підвищення стійкості	Державні цільові програми; міжвідомчі плани реагування; програми інвестицій у модернізацію; нормативно-правові акти, що уточнюють повноваження органів та механізми координації
Реалізація заходів, нейтралізація загроз і кризове реагування	Проведення конкретних операцій та заходів з протидії загрозам, захисту населення, інфраструктури, відбиття агресії, забезпечення безперервності управління	Оперативні дії сектора безпеки й оборони; робота єдиної державної системи цивільного захисту; міжнародна військова й фінансова підтримка; інформаційні кампанії; запровадження режимів надзвичайного чи воєнного стану
Відновлення та адаптація механізму	Відновлення нормального функціонування державних інститутів, економіки, критичної інфраструктури й соціальної сфери; аналіз ефективності заходів і коригування політик	Програми повоєнної відбудови; плани модернізації інфраструктури; аудит ефективності безпекових заходів; оновлення стратегій і законодавства; запровадження нових стандартів стійкості

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [11; 326; 382; 384; 403–408]

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду показує, що в країнах НАТО та ЄС механізми забезпечення безпеки дедалі більше інтегруються навколо концепції національної стійкості. У НАТО для цього розроблено мінімальні вимоги до стійкості, які охоплюють безперервність роботи органів влади, стійкість енергетики, транспортних коридорів, систем зв'язку, продовольчого та водного забезпечення, а також механізми цивільної підтримки військових операцій [11; 404–408]. У ЄС «Стратегічний компас» визначає конкретні кроки щодо посилення оборонних спроможностей, зміцнення партнерств, розвитку спільних інструментів кризового реагування, захисту критичної інфраструктури, кібербезпеки та стійкості до гібридних загроз [406]. Документи ОЕСР наголошують на необхідності побудови гнучких систем державного управління, здатних швидко адаптуватися до комплексних ризиків, включаючи зміну клімату, пандемії, кіберзагрози та енергетичні шоки [407].

В українському контексті протягом останнього десятиліття відбувається поступовий перехід від фрагментарних підходів до більш системної моделі. Закон «Про національну безпеку України» заклав правову основу сектора безпеки й оборони, визначив принципи демократичного цивільного контролю, окреслив роль РНБО України як ключового координаційного органу [382; 409]. Стратегія національної безпеки 2020 р. ввела термінологію стійкості до безпекового дискурсу, підкресливши необхідність розвитку спроможностей держави та суспільства протидіяти ризикам, адаптуватися та відновлюватися [384; 409]. Концепція забезпечення національної системи стійкості 2021 р. деталізувала завдання щодо запровадження на національному, регіональному й місцевому рівнях інституційних, організаційних та методологічних засад стійкості, включно з інституалізацією щорічних оцінок ризиків, механізмів міжвідомчої координації та розвитку системи кризового менеджменту [403; 404].

Водночас, на відміну від більшості країн НАТО та ЄС, Україна змушена розбудовувати свою систему безпеки й стійкості у контексті триваючої повномасштабної війни, що істотно ускладнює реалізацію стратегічних планів, обмежує ресурси та загострює проблеми інституційної

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

спроможності. Дослідження українських експертів засвідчують, що, попри оновлення нормативно-правової бази, залишаються вагомими бар'єри, пов'язані з фрагментарністю стратегічного планування, недостатньою узгодженістю документів різного рівня, розривом між стратегічними цілями та інструментами їх практичної реалізації [11; 408].

Серед ключових проблем формування механізмів забезпечення національної безпеки в Україні варто виділити кілька груп.

По-перше, це нормативно-правові обмеження: попри прийняття базового закону та стратегій, окремі важливі аспекти – зокрема, деталізація повноважень щодо запровадження національної системи стійкості, інтеграція підходів до захисту критичної інфраструктури, узгодження секторних стратегій – потребують подальшого удосконалення [382; 384; 403].

По-друге, є суттєві інституційні бар'єри, пов'язані з нерівномірністю спроможностей на різних рівнях управління. Центральні органи влади мають відносно розвинуті аналітичні та координаційні можливості, тоді як регіональні та місцеві органи влади часто не володіють достатніми ресурсами і компетенціями для впровадження комплексних підходів до оцінювання ризиків, планування стійкості та взаємодії з громадянським суспільством у кризових умовах [11].

По-третє, існують організаційно-економічні та фінансові обмеження. Значна частина ресурсів держави спрямовується на оборонні потреби, що є об'єктивно необхідним в умовах війни, однак водночас обмежує можливості системної модернізації інфраструктури, розвитку нових технологій безпеки, зміцнення спроможностей місцевих громад. У таких умовах особливого значення набуває ефективне використання міжнародної фінансової підтримки, спрямованої на відбудову енергетичного сектора, транспортних мереж, житлово-комунальної інфраструктури, а також запровадження механізмів публічно-приватного партнерства у сферах безпеки та стійкості [407; 410].

По-четверте, залишаються виклики у сфері інформаційно-комунікаційної політики та стратегічних комунікацій. Масштабні інформаційно-психологічні операції противника, дезінформація, спро-

би підірвати довіру до державних інститутів та союзників вимагають високого рівня узгодженості між органами влади, ЗМІ та громадянським суспільством, розвитку навичок інформаційної гігієни населення, запровадження стандартів прозорості та проактивної комунікації. Ці аспекти вже відображені в низці стратегічних документів, але на практиці їх імплементація наштовхується на кадрові та інституційні обмеження [11; 384].

Для узагальнення відмінностей і спільних рис доцільно надати порівняльну характеристику міжнародних підходів і українських реалій (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Порівняльний аналіз механізмів забезпечення національної безпеки: міжнародний досвід та Україна

Аспект порівняння	Міжнародний досвід (НАТО, ЄС, ОЕСР, окремі держави)	Українські реалії
1	2	3
Нормативно-правові засади	Розвинуті рамкові закони про національну безпеку, стійкість, кризове управління; чіткі «umbrella»-акти, що задають єдину логіку для секторних політик; регулярне оновлення стратегій з урахуванням змін безпечового середовища	Є базовий Закон «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки та Концепція національної стійкості; водночас існує фрагментарність і певна несинхронність між базовими стратегіями та галузевими документами, потреба в подальшій гармонізації та деталізації
Концепція стійкості та всеохоплюючої безпеки	Resilience закріплена як ключова категорія (у НАТО – «baseline requirements», в ЄС – «Strategic Compass», у документах ОЕСР – governance & resilience); безпека розуміється як інтегральне поєднання оборонних, економічних, соціальних, екологічних та інфраструктурних вимірів	Поняття стійкості офіційно закріплене у Стратегії національної безпеки та рішеннях РНБО; формуються елементи національної системи стійкості, однак повноцінна інтеграція підходу resilience в усі секторні політики й на всі рівні управління ще триває

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

Продовження табл. 3.11

1	2	3
Інституційна архітектура сектора безпеки	Високий рівень інституційної усталеності; чіткий розподіл повноважень; координаційні структури з кризового менеджменту; розвинені урядові центри ситуаційної обізнаності; сталий демократичний контроль парламенту й суспільства	Сектор безпеки й оборони реформується, роль РНБО як координаційного центру посилена; разом з тим, зберігаються проблеми переважання окремих інститутів, різномірної спроможності органів виконавчої влади та потреба у посиленні парламентського й громадського контролю в умовах війни
Стратегічне планування та оцінювання ризиків	Регулярні національні оцінки ризиків, стратегічні огляди сектора безпеки й оборони, системне використання сценарного аналізу та форсайту; чіткі цикли «оцінка – планування – реалізація – перегляд»	Введено стратегічні документи, проводяться оборонні огляди, формуються підходи до оцінки ризиків; однак циклічність і зворотний зв'язок ще недостатньо інституціалізовані, а практика сценарного й форсайтного планування використовується нерівномірно
Захист критичної інфраструктури	Чітко визначені переліки секторів і об'єктів критичної інфраструктури; спеціальні закони, директиви, стандарти (NIS2, CIP frameworks); відпрацьовані механізми взаємодії держави й операторів КІ; широке застосування stress-tests	Законодавство щодо КІ в Україні оновлюється, сформовано правові засади та початкові інституційні механізми; водночас потребують розвитку інструменти практичної взаємодії з операторами КІ, системність стрес-тестування, впровадження стандартів кібер- та фізичної безпеки на рівні об'єктів
Рівень децентралізації та роль місцевих громад	У багатьох країнах (зокрема скандинавських, балтійських) громади є активними суб'єктами стійкості: розвинені місцеві плани цивільного захисту, управління ризиками, добровольчі формування; тісна співпраця «центр – регіони – громади»	Україна реалізувала масштабну реформу децентралізації, громади відіграють значну роль у відновленні та гуманітарній підтримці; проте їх спроможність до системного управління ризиками й стійкістю різняться, кадровий і ресурсний потенціал часто обмежений

Закінчення табл. 3.11

1	2	3
Фінансове та економічне забезпечення безпеки	Стабільні багаторічні оборонні бюджети, довгострокові програми модернізації; розгалужені інструменти фінансування стійкості, СІР, цивільного захисту; активне залучення приватного сектора	В умовах війни значна частка бюджету спрямована на оборону; залежність від зовнішньої допомоги; можливості інвестування у довгострокову стійкість та модернізацію КІ обмежені; механізми публічно-приватного партнерства використовуються точково, потребують розширення й інституційної підтримки
Інформаційно-комунікаційний вимір та стратегічні комунікації	Відпрацьовані системи стратегічних комунікацій, кризового інформування, боротьби з дезінформацією; інституційна координація між урядом, регуляторами, медіа та платформами	Україна має потужний досвід інформаційної протидії в умовах війни, високий рівень суспільної консолідації; водночас стратегічні комунікації не завжди систематизовані інституційно, потребують посилення кадрового потенціалу й стійких процедур у мирний і післявоєнний період
Міжнародна інтеграція та партнерства	Членство в НАТО, ЄС чи інших союзах забезпечує доступ до спільних механізмів оборони, колективного реагування, програм з кібербезпеки, СІР, навчання, обміну даними	Україна активно розвиває партнерства з НАТО, ЄС і державами-партнерами, бере участь у програмах підтримки й навчання, однак поки перебуває на етапі інтенсивної інтеграції, що вимагає подальшої адаптації стандартів, процедур і спроможностей

Джерело: узагальнено й складено авторами за матеріалами [382; 384; 403; 404; 406; 407; 408; 410]

Порівняння міжнародних підходів і українського досвіду дозволяє виявити як значну кількість спільних рис у формуванні механізмів забезпечення національної безпеки, так і суттєві відмінності, обумовлені специфікою історичного розвитку, інституційної зрілості та безпечового контексту. Табл. 3.11 показує, що міжнародні моделі – насамперед ті, що сформувалися в країнах НАТО, ЄС та ОЕСР, – ґрунтуються на

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

довготривалій еволюції практик управління безпекою, стабільності політичних інститутів, високому рівні інтегрованості державної політики й системності стратегічного планування. Натомість Україна мусить адаптувати подібні механізми в умовах активної фази війни, масштабних руйнувань критичної інфраструктури, постійних гібридних впливів та обмеженості ресурсів.

Ключовою точкою розходження є рівень інституційної усталеності системи національної безпеки. У провідних міжнародних юрисдикціях механізми безпеки функціонують у стабільному правовому полі, мають чітко визначені компетенції й процедури міжвідомчої координації, існує потужна інфраструктура кризового менеджменту, а стійкість державного управління забезпечується завдяки інтегрованим і регулярно оновлюваним стратегічним документам. В Україні ж, незважаючи на суттєві кроки з оновлення законодавчої бази та формування засад національної стійкості, спостерігається фрагментарність стратегічного планування, неоднорідність спроможності органів влади різних рівнів і нерівномірність імплементації нормативних актів.

Особливо показовою є сфера захисту критичної інфраструктури, яка у країнах ЄС та НАТО давно спирається на усталені стандарти, технічні регламенти, системи стрес-тестування та партнерства держави й операторів КІ. Україна лише формує відповідні механізми, водночас стикаючись із безпрецедентними викликами – від фізичних руйнувань до масштабних кібератак. Це створює потребу у швидкому впровадженні міжнародних стандартів і практик, однак вимагає їх адаптації до умов воєнного часу та обмеженості ресурсів.

У сфері стратегічних комунікацій міжнародний досвід демонструє високий рівень проактивності, інституційності та технологічності, тоді як в Україні система стратегічних комунікацій перебуває у процесі формування та часто зосереджується на реагуванні на зовнішні інформаційні атаки. Водночас український досвід останніх років засвідчує надзвичайно високий рівень суспільної мобілізації, довіри між державою та громадянами, ефективність громадянського суспільства, що є важливою передумовою для розвитку системної моделі стійкості, подібної до скандинавської чи балтійської.

Суттєві відмінності проявляються і у фінансово-економічному забезпеченні національної безпеки. У країнах НАТО/ЄС інвестиції в обороноздатність, критичну інфраструктуру, цифрову та енергетичну безпеку здійснюються через довгострокові бюджетні програми, фонди стійкості та механізми багаторічного планування. Україна, перебуваючи в умовах війни, вимушена концентрувати більшість ресурсів на обороні, а тому довгострокові програми модернізації можуть відкладатися або залежати від зовнішнього фінансування. Це створює структурний розрив між потребами сектора безпеки та можливостями економічної системи, що впливає на темпи реалізації реформ.

Попри ці розбіжності, простежуються й значні зони зближення українського та міжнародного підходів. Україна активно інтегрується у євроатлантичний безпековий простір, імплементує стандарти НАТО у сфері оборонного планування, удосконалює нормативну базу відповідно до європейських директив та актів щодо стійкості та кібербезпеки. Важливим є і посилення ролі місцевих громад у забезпеченні стійкості, що відповідає практикам скандинавських країн, Німеччини, Естонії та Литви. Розбудова системи національної стійкості, впровадження ризикоорієнтованого підходу, розвиток кризового менеджменту та залучення недержавних акторів – це напрями, у яких Україна рухається у фарватері світових тенденцій.

До спільних рис міжнародних та українських підходів належить поступове утвердження концепції всеохоплюючої безпеки та національної стійкості, визнання ключової ролі захисту критичної інфраструктури, необхідності міжвідомчої координації та залучення недержавних акторів, а також орієнтація на ризикоорієнтовані підходи й стратегічне планування. Водночас у багатьох країнах НАТО та ЄС такі підходи впроваджуються в умовах відносного миру та стабільності, тоді як Україна вимушена реалізовувати їх у ситуації високої інтенсивності воєнних дій, що об'єктивно посилює навантаження на інститути держави та суспільство [404–408].

З огляду на це актуальним є поступове імплементування найкращих міжнародних практик із урахуванням специфіки українських реалій. Для подальшого розвитку механізмів забезпечення національної без-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

пеки України доцільно: посилювати інтеграцію концепції національної стійкості в усі ключові стратегії й програми; розвивати системи національної оцінки ризиків та стратегічного форсайту; інституціоналізувати регулярні стратегічні огляди сектора безпеки й оборони; поглиблювати співпрацю з НАТО та ЄС у питаннях стійкості, захисту критичної інфраструктури, кібербезпеки та кризового менеджменту; розвивати спроможності регіональних і місцевих органів влади та громад до управління ризиками й відновлення; забезпечувати узгодженість фінансової, економічної, інфраструктурної та соціальної політики з пріоритетами національної безпеки й стійкості [11; 326; 404–408].

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що механізми забезпечення національної безпеки в сучасному безпековому просторі формуються як комплексна система правових, організаційних, інституційних, економічних, фінансових, інформаційних і технологічних інструментів, орієнтованих на захист життєво важливих інтересів держави, суспільства й особи та на розвиток національної стійкості. Міжнародний досвід демонструє, що найуспішнішими є моделі, які поєднують превентивність, багаторівневе управління, ризикоорієнтовані підходи, тісну взаємодію держави, бізнесу й громадянського суспільства, а також стратегічне інвестування в захист критичної інфраструктури та розвиток людського капіталу. Україна, попри надзвичайно складні умови повномасштабної війни, зробила важливі кроки в напрямі модернізації нормативно-правової бази, формування національної системи стійкості, посилення ролі РНБО та сектора безпеки й оборони, розвитку міжнародного співробітництва. Водночас зберігаються суттєві проблеми, пов'язані з неповною імплементацією стратегічних документів, фрагментарністю планування, обмеженими інституційними спроможностями на регіональному та місцевому рівнях, недостатньою інтеграцією економічної, фінансової, інформаційної та соціальної політики в єдине поле управління безпекою.

Подальший розвиток механізмів забезпечення національної безпеки України має базуватися на поєднанні міжнародних стандартів і кращих практик з урахуванням українського досвіду війни та повоєнної відбудови. Це передбачає вдосконалення законодавства, підвищення

якості стратегічного планування, інституційне зміцнення органів влади на всіх рівнях, розвиток партнерств «держава – громада – бізнес», поглиблення інтеграції з безпековою архітектурою НАТО та ЄС. Такий підхід дозволить трансформувати національну систему безпеки у стійку, адаптивну й орієнтовану на довгостроковий розвиток модель, здатну забезпечити захист національних інтересів України в умовах мінливого глобального безпекового середовища.

3.4. Обґрунтування Стратегії забезпечення національної безпеки України у повоєнний період

Забезпечення національної безпеки є ключовою умовою збереження державного суверенітету, територіальної цілісності та сталого розвитку України у воєнний і повоєнний періоди. Повномасштабна агресія російської федерації проти України спричинила глибокі трансформації у системі глобальної, європейської та національної безпеки, актуалізувавши необхідність формування нової стратегії, здатної ефективно реагувати на гібридні, воєнні, економічні, енергетичні, інформаційні, продовольчі та гуманітарні виклики та загрози.

Результати загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Київського міжнародного інституту соціології (грудень 2024 – січень 2025 рр.) засвідчили, що 46 % українців надають перевагу свободі над безпекою, тоді як 34 % готові обмежити свої права задля посилення безпеки [8]. Це свідчить про збереження демократичних орієнтирів навіть в умовах війни та формування зрілої громадянської свідомості, яка є важливою передумовою забезпечення стійкості системи національної безпеки.

Водночас, за даними опитування Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень (лютий 2024 р.), серед основних загроз національній безпеці громадяни називають недоліки системи державного управління, низький рівень довіри до політичного керівництва та високий рівень інформаційних маніпуляцій [168]. При цьому 89 % респондентів визнають дезінформацію

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

безпосередньою загрозою державі, а 93 % вважають, що Європейський Союз має посилити підтримку України у боротьбі з нею [168].

У контексті формування нової європейської безпекової архітектури ключовим стратегічним документом стала «Біла книга з питань європейської оборони – Готовність 2030» (European Defence White Paper 2030) [318], у якій росію визначено як екзистенційну загрозу для Європи, а майбутнє України – вирішальним чинником стабільності континенту. Документ наголошує на необхідності розвитку оборонно-промислової бази Європейського Союзу, технологій подвійного призначення, зміцнення співпраці між ЄС і НАТО, а також реалізації ініціативи ReArm Europe як механізму колективної готовності до нових криз і конфліктів [318].

Підтримка України залишається пріоритетом європейської безпекової політики. За даними Інституту світової економіки Кільського університету (Kiel Institute for the World Economy), у 2022–2024 роках загальна міжнародна допомога Україні перевищила 287 млрд дол., з яких 49 % становить військова, 44 % – фінансова, 7 % – гуманітарна допомога [411]. Європейські держави перевищили обсяг американської підтримки: на початок 2025 р. вони виділили близько 132 млрд євро проти 114 млрд євро зі США [412]. Найбільшими донорами стали Німеччина, Велика Британія, Польща, Данія, країни Балтії та Скандинавії.

За оцінками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute), у 2023 році Україна стала найбільшим імпортером озброєнь у світі (14 % глобальних поставок), а військові витрати держави досягли 64,8 млрд дол., що становить 37 % ВВП [413]. Таким чином, Україна відіграє стратегічну роль у системі колективної безпеки Європи та НАТО як держава, що зміцнює оборонний потенціал і стабільність східноєвропейського регіону.

За оцінками міжнародних аналітичних центрів, сукупні глобальні економічні втрати від насильства у 2023 році перевищили 19,1 трлн дол., або 13,5 % світового ВВП [218]. При цьому Україна посіла одне з перших місць за відносними втратами (у 2022 р. – 63,1 % ВВП, у 2023 р. – 68,6 % ВВП) [218]. Це підкреслює не лише безпрецедентний масштаб

руйнувань, але й стратегічну значущість післявоєнного відновлення держави як чинника глобальної економічної стабільності.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування нової стратегії забезпечення національної безпеки України у воєнний та повоєнний періоди, яка має інтегрувати політичні, військові, економічні, інформаційні та гуманітарні аспекти безпеки й відповідати пріоритетам європейської безпекової політики. Такий підхід дає змогу розглядати Україну як активного суб'єкта формування нової архітектури європейської та глобальної безпеки.

Як показує проведений теоретичний аналіз, у сучасній науковій літературі немає єдиного підходу до трактування понять «стратегія», «стратегічне управління» та «стратегування». Це зумовлено міждисциплінарним характером проблематики та різною методологічною базою, якою користуються представники економічних, управлінських, правових і філософських шкіл. У загальному вигляді стратегія розглядається як мистецтво планування, система рішень, модель дій, інструмент управління, механізм адаптації до змінного середовища або комплекс заходів для досягнення цілей.

На основі узагальнення теоретичних підходів до визначення поняття «стратегія» його можна умовно класифікувати за трьома основними концепціями: 1) система (взаємопов'язана сукупність цілей, інструментів і результатів); 2) модель (поведінковий або організаційний алгоритм діяльності); 3) план розвитку (програма дій на визначений період). Ключовими характеристиками цього поняття є узгодженість, наявність часових і просторових меж, забезпеченість ресурсами та вплив внутрішніх і зовнішніх чинників.

У зарубіжних дослідженнях [414–418] стратегічне управління у державному секторі розглядається як поєднання стратегічного планування, управління результативністю та організаційного навчання в умовах невизначеності.

J. Bryson, F. Berry та K. Yang [414] визначають його як процес, що еволюціонував від формалізованого планування до інклюзивної моделі із залученням стейкхолдерів і використанням доказових підходів.

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

Т. Poister і G. Streib [415] акцентують увагу на балансі між стратегічними цілями, ресурсами та результатами, тоді як Höglund et al. [417] показують, що управлінські інструменти можуть як розширювати, так і обмежувати можливості стратегічного розвитку залежно від інституційного контексту.

Поступово у науковому дискурсі сформувалося поняття «стратегування», яке розглядається як безперервний циклічний процес – від визначення стратегічних цілей до моніторингу їх реалізації та коригування політики з урахуванням змін середовища. Сучасні українські та зарубіжні автори трактують стратегування як інтегровану методологію, що поєднує змістовні та процедурні елементи (правила, етапи, механізми, інструменти, моніторинг). Зокрема, А. Касич [323] пропонує розглядати стратегування як доктрину безпекової політики, яка задає логіку довгострокових рішень у межах ресурсних та інституційних обмежень і формує адаптивну спроможність держави до зовнішніх загроз.

У роботі О. Резнікової [177] стратегічний аналіз безпекового середовища визначено як методологічну основу формування державної політики національної безпеки. Він полягає у своєчасному виявленні загроз, ризиків, уразливостей і можливостей розвитку, що формують підґрунтя для визначення стратегічних цілей і пріоритетів державної політики. Отже, стратегування національної безпеки передбачає перехід від реактивного управління до адаптивного, заснованого на постійному моніторингу середовища, аналізі ризиків і коригуванні стратегічних орієнтирів [177].

В. Лагодіна [419] тлумачить державну політику національної безпеки як системну діяльність із захисту національних інтересів через взаємодію нормативно-правових і інституційних механізмів, а Р. Штеба [83] детально аналізує принципи та етапи формування й реалізації безпекової політики, наголошуючи на необхідності міжвідомчої координації.

В українському науковому просторі проблематика стратегічного управління національною безпекою розглядається у тісному зв'язку з реформуванням системи державного управління, удосконаленням

правових засад і підвищенням інституційної спроможності держави в умовах воєнних і гібридних загроз. О. Власюк [63] розробив концептуальну модель національної безпеки, що відображає ієрархію загроз і визначає стратегічні напрями державної політики. Г. Ситник [78] систематизував понятійний апарат галузі, розробив підходи до оцінювання ризиків і наголосив на важливості демократичного цивільного контролю у сфері безпеки.

Подальший розвиток наукової думки відбувається в межах міждисциплінарного підходу, який поєднує філософсько-правові, соціально-економічні та управлінські виміри національної безпеки. У монографії В. Білхара та ін. [376] національна безпека трактується як багатовимір-на система, що охоплює державний, суспільний і особистісний рівні. Автори визначають стратегічні цілі держави через базові цінності – суверенітет, справедливість, людську гідність – і підкреслюють значення правової культури для формування безпекової ідентичності.

У колективній праці О. Боднарчука та ін. [378] здійснено ґрунтовний аналіз правового регулювання безпеки та запропоновано шляхи гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. М. Гурковський і М. Сидор [95] розглядають національну безпеку як адміністративно-правову категорію, що вимагає зміцнення ролі виконавчої влади у реалізації стратегічних функцій. Філософсько-правові основи безпеки поглиблено у монографії О. Данильяна та ін. [379], де запропоновано інтегративну концепцію національної безпеки як єдності держави, громадянського суспільства і людини.

Т. Подковенко [74] досліджує аксіологічні засади безпеки, підкреслюючи значення національних цінностей і демократичних принципів для забезпечення стійкості держави. Л. Рябовол [77] запропонувала структурно-функціональну модель національної безпеки, де стратегічне управління розглядається як механізм узгодження політичних, економічних і військових елементів. Д. Чижов [82] аналізує безпеку у контексті гарантування прав і свобод людини, визначаючи їх як ядро державної стратегії у цій сфері. Узагальнення цих досліджень свідчить, що українські вчені розвивають концепцію стратегії забезпечення на-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

ціональної безпеки на основі принципів правової визначеності, системності, гуманітарної орієнтації та європейської інтеграції.

Водночас порівняльний аналіз міжнародних документів підтверджує, що провідні держави світу формують свої стратегії безпеки на засадах технологічної незалежності, кіберстійкості та розбудови оборонних спроможностей. Так, у Великій Британії (Integrated Review, 2021) [330] основними пріоритетами визначено цифрову трансформацію та розвиток національної стійкості; у Японії (National Security Strategy, 2022) [421] – розширення оборонного бюджету та стратегічних партнерств; Польща у National Security Strategy (2020) [422] орієнтується на інтегровану оборону у взаємодії з НАТО та ЄС. Для України ці підходи є орієнтиром у формуванні власної моделі безпеки, що поєднує військові, економічні, інформаційні та гуманітарні компоненти у контексті європейської безпекової системи.

Таким чином, узагальнення наукових і практичних напрацювань свідчить, що сучасна система стратегічного управління національною безпекою України потребує комплексного оновлення – з урахуванням воєнних викликів, трансформації міжнародного безпекового середовища та вимог європейської інтеграції.

Попри наявність вагомих досліджень у сфері правових, інституційних і управлінських засад безпеки, залишається недостатньо розробленою цілісна теоретико-методологічна основа формування стратегії забезпечення національної безпеки України у воєнний і повоєнний періоди, що інтегрує принципи стійкості, стратегічного прогнозування, міжвідомчої координації та демократичного цивільного контролю. Саме це зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження, спрямованого на теоретичне обґрунтування нової моделі стратегічного управління національною безпекою України в умовах глобальної невизначеності.

З огляду на це, мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні концептуальних засад і формуванні системного підходу до розроблення стратегії забезпечення національної безпеки України у воєнний і повоєнний періоди з урахуванням трансформації міжнародного без-

пекового середовища, євроатлантичного курсу держави, а також принципів національної стійкості та резильєнтності.

Для досягнення поставленої мети використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема методи контент-аналізу, порівняльного аналізу, SWOT-діагностики, експертного оцінювання та структурно-логічного узагальнення.

Методологічну основу становлять системно-структурний, порівняльно-інституційний та стратегічно-аналітичний підходи, які забезпечують комплексне пізнання процесів формування й реалізації державної політики у сфері національної безпеки. У процесі роботи використано офіційні нормативно-правові документи України та Європейського Союзу, аналітичні звіти міжнародних організацій (NATO, EU, SIPRI, World Bank, OECD), а також результати власного узагальнення наукових публікацій, представлених у міжнародній наукометричній базі Scopus.

Сучасна безпекова динаміка, загострена повномасштабною агресією російської федерації проти України, трансформує як внутрішні інститути управління, так і зовнішню архітектуру європейської безпеки. На цьому тлі стратегічне управління у сфері національної безпеки слід трактувати як багаторівневу систему взаємопов'язаних рішень, орієнтованих на випереджувальне прогнозування, інтеграцію воєнних, економічних, енергетичних, інформаційно-комунікаційних і соціогуманітарних інструментів, а також на забезпечення контролю та прозорості реалізації політики [63].

Порівняльні міжнародні оцінки підтверджують тенденцію до ускладнення ризиків: європейські аналітичні документи фіксують конвергенцію «класичних» і гібридних загроз, що вимагає від держав здатності одночасно підтримувати оборонні спроможності та цивільну стійкість до кібератак, енергетичних шоків і дезінформаційних кампаній [318]. На цьому фоні продовжується зростання військових видатків у світі, що відображає стратегічну переоцінку ризиків на рівні урядів і союзів [413]. Для України предметними залишаються відшкодування масштабних прямих і непрямих втрат, відновлення критичної інфраструктури й модернізація сектора безпеки, причому обсяги потреб, за

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

оцінками швидкої оцінки збитків і потреб (RDNA4), є системоутворюючими для програм 2025–2035 років [423; 424].

Визначальним чинником підтримання обороноздатності, макрофінансової стабільності та спроможності до відбудови стала зовнішня підтримка. Згідно з Ukraine Support Tracker [411], у 2022–2024 роках загальний обсяг міжнародної допомоги Україні перевищив 287 млрд дол., причому структура допомоги демонструє перевагу військової та фінансової складових над гуманітарною, що узгоджується з фазами війни та відновлення (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Види міжнародної допомоги Україні у 2022–2024 рр.

Вид допомоги	Обсяг донорської допомоги, млрд дол.			Частка у загальному обсязі, %
	2022	2023	2024	
Військова	53,1	58,7	29,9	49
Фінансова	47,6	52,8	25,4	44
Гуманітарна	6,1	7,0	3,2	7
Разом	106,8	118,5	58,5	100

Джерело: складено авторами на основі узагальнення джерел [411; 412]

Узагальнення по країнах і міжнародних організаціях (табл. 3.13) свідчить, що Європейський Союз та його держави-члени в сукупності вже переважають за обсягами допомоги Сполучені Штати Америки; водночас низка менших економік ЄС забезпечує найбільші внески відносно власного ВВП, що підкреслює «європеїзований» характер підтримки безпеки і відбудови України [412]. Ці висновки кореспондують із систематизованими даними вихідного масиву, що охоплюють розподіл допомоги за видами, внески провідних донорів, а також відносні частки допомоги у ВВП країн Балтії та Польщі.

Наведені у табл. 3.13 дані відображають безпрецедентну мобілізацію ресурсів міжнародної спільноти для підтримки України в умовах тривалої війни. Загальний обсяг допомоги перевищує 290 млрд євро, з яких близько 80 % припадає на Європейський Союз та Сполучені Штати Америки [411–413; 424; 425].

Європейський Союз виступає не лише колективним донором, але й інституційним координатором глобальних фінансових і відбудовчих програм. Його внесок (132 млрд євро) структурований через кілька ключових інструментів [425]: 1) Ukraine Facility (2024–2027) – середньострокова бюджетна підтримка; 2) European Peace Facility (EPF) – фінансування постачання озброєнь і тренувальних місій; 3) Rebuild Ukraine Fund – гранти на відновлення критичної інфраструктури та енергетики.

Таблиця 3.13

**Обсяги міжнародної допомоги Україні за основними донорами
(станом на січень 2025 р.)**

Країна / організація	Обсяг допомоги, млрд євро	Основні форми підтримки
Європейський Союз	132,0	Бюджетна підтримка, оборонні фонди, гранти на відбудову
США	114,0	Військова допомога, макрофінансова підтримка
Велика Британія	12,0	Оборонне озброєння, кібербезпека
Німеччина	11,3	Енергетична інфраструктура, системи ППО
Польща	6,1	Логістична та гуманітарна допомога
Канада	5,8	Фінансова допомога, тренувальні місії
Японія	4,7	Технічна допомога, інвестиції у критичну інфраструктуру
Естонія	2,4	Військова та кібердопомога
Данія	2,2	Військова, гуманітарна підтримка
Литва	1,9	Озброєння, фінансування оборони
Латвія	1,5	Технічна допомога, підготовка персоналу

Примітки: таблиця демонструє перевагу ЄС і США у загальному обсязі допомоги Україні (разом понад 80 % світової підтримки). При цьому спостерігається зростання внесків середніх економік – Польщі, Канади, Японії, країн Балтії, що свідчить про розширення кола стабільних партнерів у сфері безпеки й відбудови.

Джерело: узагальнено авторами за даними [411; 412; 424; 425]

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

США залишаються другим за обсягом стратегічним партнером, надаючи близько 114 млрд євро підтримки, з яких понад 70 % – військова допомога (озброєння, боєприпаси, ППО, навчання). Макрофінансовий компонент забезпечує стабільність державного бюджету та валютних резервів [411; 424].

Важливу роль відіграють регіональні союзники – Польща, Велика Британія, Канада, Японія та країни Балтії [412]. Польща виконує функцію логістичного центру, Велика Британія спеціалізується на кіберзахисті та оборонних технологіях, Канада забезпечує фінансову стабілізацію, а Японія – технічну допомогу й інвестиції у критичну інфраструктуру.

Зростання кількості донорів із відносно невеликими економіками (Естонія, Данія, Литва, Латвія) свідчить про формування «коаліції солідарності», у якій середні держави ЄС і НАТО перебирають на себе значну частину регіональної відповідальності [411; 412; 425]. Отже, географічна й функціональна диверсифікація допомоги демонструє баланс між оперативною підтримкою та довгостроковими стратегічними програмами, спрямованими на стійке відновлення енергетики, цифрової інфраструктури та обороноздатності України.

Подальший аналіз доцільно здійснити не лише за абсолютними обсягами міжнародної допомоги, а й за її відносною часткою у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країн-донорів, що дозволяє об'єктивно оцінити рівень бюджетного навантаження та глибину політичної солідарності партнерів України. Такий підхід забезпечує порівнянність внесків великих економік – Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу, Японії та Канади – з результатами менших, але стратегічно вмотивованих держав, насамперед країн Балтії та Північної Європи.

Як свідчать розрахунки, які наведено у *табл. 3.14*, саме Естонія, Данія, Литва та Латвія демонструють найвищі частки допомоги у структурі власних ВВП (від 1,5 до понад 2 %), тоді як у країнах «Великої сімки» цей показник не перевищує 0,3 % [411; 412]. Така диференціація засвідчує, що внесок малих європейських держав має не лише фінансову, а й символічну та політичну вагу, формуючи нову модель «солідарної

безпеки» у системі міжнародних відносин, де підтримка України виступає чинником стабільності всього європейського простору.

Таблиця 3.14

**Частка допомоги Україні у ВВП країн-донорів
(станом на січень 2025 р.)**

Країна / організація	Частка допомоги у ВВП, %	Характеристика внеску
Естонія	2,20	Найвищий відносний показник серед членів ЄС і НАТО
Данія	2,17	Висока частка оборонних витрат у структурі підтримки
Литва	1,80	Пріоритет – військова допомога і навчальні місії
Латвія	1,53	Значна технічна підтримка та логістика
Польща	0,80	Найбільша країна-донор серед сусідів України
Велика Британія	0,35	Орієнтація на оборонні технології
Німеччина	0,28	Фінансування інфраструктурних проєктів
Канада	0,25	Макрофінансова стабілізаційна допомога
США	0,23	Високий абсолютний обсяг, проте невелика частка від ВВП
Японія	0,15	Інвестиції у критичну інфраструктуру
Європейський Союз (загалом)	майже 0,35	Інституційна та фінансова підтримка через спільні програми

Примітки: відносні показники засвідчують, що менші держави ЄС (Естонія, Данія, Литва, Латвія) демонструють найвищу частку витрат на допомогу Україні у структурі власних ВВП, що підкреслює їхній високий рівень солідарності та стратегічну зацікавленість у стабільності регіону.

Джерело: узагальнено за даними [411; 412; 424; 425].

Узагальнюючи наведені дані, можна стверджувати, що структура міжнародної допомоги Україні поступово переходить від екстреної підтримки до стратегічного партнерства, заснованого на принципах спільної безпеки, стійкості та відповідальності. Аналіз часток допомо-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

ги у ВВП країн-донорів свідчить про формування нової поліцентричної архітектури солідарності, у якій малі держави – Естонія, Данія, Литва, Латвія – виступають каталізаторами регіональної згуртованості, а великі економіки (ЄС, США, Японія, Канада) забезпечують фінансову стабільність і технологічну підтримку [411; 412; 424; 427].

Таке поєднання різнорівневих форм участі створює асиметричну, але взаємодоповнювану систему підтримки, у межах якої Україна розглядається не лише як реципієнт допомоги, а як активний учасник формування нової європейської безпекової моделі. У перспективі післявоєнного періоду ця модель здатна трансформуватися у сталий механізм гарантування безпеки, розвитку та відбудови, що поєднує фінансові ресурси, політичну волю та технологічні інновації міжнародної спільноти.

Виходячи з наведеної емпіричної бази та результатів міжнародного аналізу наступним логічним кроком є опис цілісної моделі стратегування у сфері національної безпеки України – як послідовності циклічних управлінських дій, де кожна фаза має власні інструменти, очікуваний результат і механізм зворотного зв'язку. Такий процесний підхід дає змогу забезпечити узгодженість між стратегічним, програмним і бюджетним рівнями планування, а також скоротити лаг між виявленням загроз і реагуванням на них.

Змістовно модель має спиратися на інституціалізований цикл стратегування: діагностика → планування → реалізація → моніторинг / аудит → адаптація, де ролі центральних органів виконавчої влади, Ради національної безпеки і оборони, Президента та парламенту чітко розмежовані й синхронізовані з бюджетним і середньостроковим плануванням. Це підвищує керованість, підзвітність та адаптивність політики у відповідь на зміну ризиків (табл. 3.15).

Наведена концептуальна модель стратегування відображає сучасне бачення управління національною безпекою як безперервного циклічного процесу, що поєднує аналітичні, організаційні, виконавчі та контрольні функції держави. У центрі моделі перебуває принцип адаптивності, який передбачає постійне оновлення цілей, показників ефективності

та методів реалізації політики безпеки відповідно до змін зовнішнього та внутрішнього середовища [318; 323].

Таблиця 3.15

**Концептуальна модель стратегування національної безпеки
(процесний вимір)**

Етап	Зміст	Ключові інструменти	Очікуваний результат
Стратегічна діагностика	Виявлення загроз і вразливостей, оцінка спроможностей	SWOT/PESTLE, огляди СБО, ризик-моделювання	Аналітична карта ризиків, матриця пріоритетів
Планування	Формування цілей і завдань, визначення КРІ/індикаторів	SMART-підхід, сценарне планування, бюджетна синхронізація	Стратегія, дорожні карти, ресурсні орієнтири
Реалізація	Виконання програм і проєктів, міжвідомча координація	ДПП, інтероперабельність, стандарти, спільні закупівлі	Зростання оборонних і цивільних спроможностей
Моніторинг і аудит	Оцінювання результативності, забезпечення відкритості	Стратегічний аудит, цифрові панелі, risk review	Дані для корекції курсу, прозорість і контроль
Адаптація	Оновлення цілей та індикаторів з урахуванням змін	«Refresh»-підхід, регулярні огляди загроз	Гнучка політика, мінімізація лагу між загрозою і дією

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [9; 18; 50; 116; 117; 318; 323; 428]

Ключова ідея полягає у переході від епізодичних рішень до інституціалізованого стратегічного циклу, який інтегрує планування, реалізацію та моніторинг політики у єдину систему державного управління. На етапі стратегічної діагностики відбувається ідентифікація загроз, оцінювання спроможностей та формування карти ризиків. Планування ґрунтується на використанні інструментів SMART, сценарного аналізу й бюджетної синхронізації, що забезпечує узгодженість ресурсів і цілей [318; 425].

Реалізація передбачає міжвідомчу координацію і використання механізмів державно-приватного партнерства. Етапи моніторингу й ауди-

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

ту та адаптації забезпечують стратегічну прозорість, оперативне реагування й коригування політики.

Таким чином, запропонована модель не лише описує управлінську послідовність, а й формує основу для нової системи стратегічного управління, орієнтованої на результативність, підзвітність і превентивність дій держави. Її реалізація сприятиме підвищенню резильєнтності сектора безпеки, зміцненню довіри до державних інститутів та узгодженості політики на всіх рівнях стратегічного планування.

Чинна Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (Указ Президента України № 392/2020) [384] є основоположним документом стратегічного планування у сфері безпеки.

Вона визначає систему національних інтересів, стратегічних цілей, засад державної політики, а також механізми координації та моніторингу її реалізації. У структурі Стратегії виділяються такі логічні блоки:

- ▷ преамбула та визначення національних інтересів і стратегічних цілей;
- ▷ характеристика актуальних загроз національній безпеці;
- ▷ засади державної політики у сферах оборони, внутрішньої та економічної безпеки, кібер- та інформаційної стійкості;
- ▷ пріоритетні напрями реалізації політики (оборонна, енергетична, екологічна, гуманітарна, науково-технологічна безпека);
- ▷ система управління, моніторингу та оновлення (включно зі «Стратегічним оглядом виконання» РНБО).

Водночас у нинішній редакції документ частково втратив актуальність у зв'язку з радикальною трансформацією безпекового середовища після 2022 року. Його концепція «людиноцентричної безпеки» потребує доповнення новими пріоритетами, серед яких:

- ▷ інституційне закріплення циклу стратегування на основі інтегрованого ризик-менеджменту;
- ▷ чітке визначення індикаторів досягнення цілей (KPI) для кожної сфери безпеки;

- ▶ включення окремого розділу про цифрову та кіберрезильєнтність, синхронізовану з EU Cyber Resilience Act та Directive (EU) 2022/2557;
- ▶ інтеграція питань економічної безпеки та енергетичної стійкості у стратегічний контур із урахуванням рекомендацій OECD і World Bank;
- ▶ створення Національного центру стратегічного прогнозування і безпеки, який забезпечуватиме аналітику, сценарне планування та узгодження між секторами;
- ▶ перегляд принципів тотальної оборони з урахуванням досвіду країн Балтії та Скандинавії;
- ▶ визначення механізму щорічного оновлення з урахуванням моніторингу ризиків і змін глобального безпекового середовища.

З урахуванням цих положень оновлена Стратегія національної безпеки України (2025–2030) має перейти від декларативної до операційної моделі управління ризиками, із запровадженням цифрових індикаторів, інтегрованих систем моніторингу та інструментів оцінки ефективності політики безпеки.

Європейська перспектива задає рамкові орієнтири для імплементації запропонованої моделі стратегування: пріоритет стійкості (резильєнтності) у поєднанні з оборонною готовністю, кібербезпекою та захистом критичної інфраструктури; взаємосумісність у форматах Постійного структурованого співробітництва (PESCO) та Процесу планування оборони НАТО (NDPP); а також розумна оборона, що передбачає спільні закупівлі, кооперацію у наукових дослідженнях і розробках, стандартизацію та уніфікацію процедур.

На рівні державної політики це означає створення окремого модуля «Національна стійкість», запровадження ключових індикаторів ефективності цивільної готовності (зокрема середнього часу відновлення об'єктів критичної інфраструктури, рівня стратегічних запасів, охоплення навчальними програмами населення), а також інституціоналізацію центрів стійкості та цивільного захисту, подібних до структур, що функціонують у Великій Британії та Швеції [318; 426]. Узагальнені

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

пропозиції вихідного документа – щодо мережі центрів оперативного реагування органів влади, обов'язкових аудитів, сертифікації критичної інфраструктури на основі ризиків, розвитку обміну даними про загрози – узгоджуються з Регламентом ЄС про кіберстійкість (EU Cyber Resilience Act) та вимогами до секторальної кіберрезильєнтності [425–427].

Водночас економічний вимір безпеки вимагає структурних рішень: установлення базових орієнтирів видатків (мінімальні частки у ВВП на оборону, кібер- та енергетичну безпеку), стимулювання локалізації оборонного виробництва, інтеграції до європейських ланцюгів постачання та впровадження єдиних стандартів якості й безпеки. Для прискорення мобілізації інновацій доцільно розгорнути державні програми спільних досліджень із партнерами ЄС у сферах штучного інтелекту, безпілотних і протибезпілотних систем, протиповітряної та протиракетної оборони, кібербезпеки й квантових технологій [323; 412; 424].

Підтримання системи оборони в українських реаліях – через розвиток військового резерву та територіальної оборони, логістику підтримки приймаючої держави, освіти з питань безпеки – є ключем до довгострокової суспільної стійкості, що підтверджується досвідом країн Балтії [411; 413].

Змістовним підсумком викладених положень є конкретизація основних напрямів Стратегії забезпечення національної безпеки України як цілісного документа для воєнного та післявоєнного періодів:

- ▷ інституційне закріплення циклу стратегування з розмежуванням ролей і щорічними оновленнями;
- ▷ пріоритет стійкості з окремими індикаторами цивільної готовності та вимогами до захисту критичної інфраструктури й кіберпростору;
- ▷ розвиток оборонних спроможностей відповідно до європейських пріоритетів – протиповітряної та протиракетної оборони, артилерії, боеприпасів, безпілотних систем, військової мобільності, кібер- та радіоелектронної боротьби, штучного інтелекту й квантових технологій;

- ▷ інтеграція оборонно-промислової та економічної політики, локалізація виробництва і участь у спільних закупівлях;
- ▷ розбудова системи стратегічних комунікацій і психологічної стійкості;
- ▷ інституціоналізація двосторонніх безпекових угод і спільних програм ЄС і НАТО;
- ▷ запровадження матриці ключових індикаторів ефективності (КРІ) для моніторингу спроможностей, стійкості та інституційної якості з відкритою звітністю.

У сукупності ці елементи формують керовану адаптивність системи безпеки, що скорочує часовий проміжок між появою загрози й політичним рішенням.

У центрі планування має бути післявоєнна Стратегія безпеки України на 2025–2030 роки. Логіка цього документа полягає у переході від антикризової до прогностично-резильєнтної моделі з трьома інтегрованими пріоритетами:

- 1) Інтеграція до НАТО – синхронізація процесів планування оборони з євроатлантичними форматами, досягнення орієнтовних стандартів спроможностей (передусім у сферах ППО, ПРО, безпілотних систем, боєприпасів, кіберзахисту), уніфікація стандартів, участь у спільних закупівлях і дослідженнях.
- 2) Цифрова стійкість – розбудова мережі центрів оперативного реагування органів влади та об'єктів критичної інфраструктури, сертифікація на основі оцінки ризиків, регулярні аудити та навчання, моніторинг на основі даних з відкритими аналітичними панелями, посилення функцій національних і міждержавних центрів реагування на кіберінциденти, обмін інформацією про загрози з європейськими партнерами.
- 3) Економічна безпека – забезпечення стійких фінансів, зниження енергетичних вразливостей шляхом диверсифікації джерел і розвитку відновлюваної енергетики, перехід від фрагментарних ремонтів до комплексної модернізації енергетичних систем, реалізація індустріальної політики у сфері оборонно-промислового

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

комплексу та подвійних технологій, глибша інтеграція до європейських ланцюгів вартості.

Усі три напрями мають бути інтегровані в матрицю ключових показників ефективності з проведенням щорічного Стратегічного огляду виконання під егідою Ради національної безпеки і оборони України та парламентськими слуханнями, що забезпечить підзвітність і гнучкість політики відповідно до змін ризиків [318; 323; 424–426]. Зміст цих пріоритетів і структурні пропозиції відповідають рекомендаціям вихідного документа щодо стратегічного циклу, стійкості та кібернетичного компонента.

Для повноти аналітичного бачення доцільно подати рамку реалізації за рівнями – від нормативно-правових засад до міжнародної інтеграції. Вона показує, якими інструментами досягаються результати на кожному рівні та як забезпечується зв'язок «стратегія – спроможності – стійкість – моніторинг результатів» (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Рамка стратегування національної безпеки (за рівнями)

Рівень	Інструменти	Орієнтири результатів
Нормативно-інституційний	Стратегії, закони, укази; регламенти оглядів; стандартизація	Єдина система управління, чіткі ролі, швидке оновлення політик
Організаційно-функціональний	Координаційні ради, міжвідомчі програми, взаємосумісність	Синергія сектора безпеки, зниження транзакційних витрат
Економічний / оборонно-промисловий	Орієнтири фінансування, державно-приватне партнерство, локалізація, спільні закупівлі	Зростання спроможностей, імпортозаміщення, додана вартість
Сектор стійкості / критична інфраструктура / кібербезпека	Мережі оперативного реагування, сертифікація за ризиками, навчання, індикатори готовності	Зниження часу відновлення об'єктів, менша частота інцидентів, зростання готовності населення
Міжнародний	Двосторонні угоди, участь у програмах ЄС і НАТО, проекти колективної безпеки	Довгострокові гарантії, спільні інструменти та стабільне фінансування

Джерело: складено авторами на основі узагальнення [318; 323; 425–427]

Системний аналіз свідчить, що українська політика безпеки переходить від реактивного до прогностично-резильєнтного підходу, у якому оборонні та цивільні спроможності, цифрова й енергетична стійкість, економічна безпека та демократичний контроль утворюють інтегровану рамку управління. Зовнішня підтримка відіграла критичну роль у стабілізації 2022–2024 рр., однак у 2025–2030 рр. ключовим стає поєднання зовнішньої допомоги з інституційним зміцненням, модернізацією оборонно-промислового комплексу та глибокою інтеграцією у європейський безпековий простір.

Окреслені положення Стратегії забезпечення національної безпеки України – інституалізація циклу стратегування, пріоритет стійкості, стандарти спроможностей, економічна безпека, кіберстійкість, міжнародна архітектура гарантій і система моніторингу – формують логічний місток до післявоєнної Стратегії безпеки 2025–2030 років, у межах якої інтеграція до НАТО, цифрова стійкість і економічна безпека становитимуть триєдину вісь державної політики. Така структурна модель дає змогу зменшити стратегічну невизначеність, прискорити модернізацію і забезпечити довгострокову стійкість держави. Проведений аналіз змісту, структури та перспектив оновлення Стратегії національної безпеки України формує цілісне бачення майбутньої архітектури безпеки. Синергія внутрішніх реформ, цифрової трансформації, інституційного зміцнення та міжнародної інтеграції створює підґрунтя для побудови ефективної системи стратегічного управління, орієнтованої на стійкість, прогнозованість і результативність.

Отже, ефективна система забезпечення національної безпеки України має ґрунтуватися на інтегрованій моделі стратегування, що поєднує принципи стійкості, резильєнтності, цифрової трансформації, економічної безпеки та міжнародного партнерства. Такий підхід забезпечує перехід від реактивного до прогностичного управління ризиками та створює основу для формування висновків і практичних рекомендацій щодо вдосконалення державної політики у сфері національної безпеки.

Проведений аналіз механізмів забезпечення національної безпеки у міжнародній та українській практиці дозволив встановити, що сучасні

Розділ 3. Теоретичне обґрунтування стратегії національної безпеки України у повоєнний період

євроатлантичні моделі характеризуються високим рівнем інтеграції між стратегічним плануванням, інституційною організацією та секторальними політиками. Основним їхнім змістом є створення узгодженого простору державного управління, де правові, організаційні, економічні, інформаційні та технологічні механізми функціонують у взаємозв'язку та спрямовані на забезпечення стійкості держави й суспільства до комплексних загроз. Такі системи спираються на обов'язкову циклічність стратегічних рішень, регулярну оцінку ризиків, прискорене оновлення політик і прозору взаємодію між державними і недержавними акторами.

Порівняння цих підходів з українською моделлю засвідчило, що Україна інтенсивно рухається в напрямі формування сучасної системи національної безпеки, проте цей процес характеризується нерівномірністю та структурними дисбалансами. З одного боку, за останні роки закладено важливі правові та концептуальні основи, створено перші елементи системи національної стійкості, оновлено секторні стратегії, посилено оборонне планування та започатковано реформування критично важливої інфраструктури. З іншого боку, механізми практичної реалізації державної політики безпеки ще не утворюють сталого та цілісного контуру, що проявляється у фрагментарності планування, недостатній міжвідомчій координації, різній спроможності органів влади та обмежених можливостях для впровадження інновацій і модернізації інфраструктури.

Аналіз структури та динаміки функціонування механізму безпеки в Україні показав, що визначальним завданням найближчих років є саме розроблення та системне впровадження державної політики забезпечення національної безпеки, здатної поєднати стратегічні цілі, інструменти їх реалізації та інституційні механізми. Така політика має формуватися на основі сучасних міжнародних стандартів і комплексного ризикоорієнтованого підходу, але водночас враховувати специфіку воєнних і повоєнних умов. Центральним елементом цієї політики має стати здатність держави не лише формувати стратегічні документи, а й забезпечувати їхню практичну імплементацію через програмні та бюджетні інструменти, регулярний моніторинг досягнутих результатів і коригування заходів відповідно до змін безпекового середовища.

Окреме місце у цьому контексті займає Стратегія національної безпеки України, реалізація якої у повоєнний період набуває критичного значення. Саме вона має стати центральною рамкою для узгодження політик економічного відновлення, відбудови інфраструктури, розвитку оборонних спроможностей, цифрової модернізації, реформування сектора громадської безпеки та зміцнення механізмів стійкості на всіх рівнях управління. Виконання Стратегії потребує інституційного посилення органів виконавчої влади, чіткого розподілу функцій між учасниками системи безпеки, формування стійкого механізму міжвідомчої координації та створення дієвих інструментів моніторингу й оцінювання прогресу. У повоєнний час особливо важливо забезпечити оперативне оновлення стратегічних пріоритетів, адаптуючи їх до нової конфігурації ризиків, умов відновлення та міжнародних зобов'язань.

Водночас результати дослідження показали, що Україна має значний потенціал зближення з міжнародними практиками, зокрема у сферах розбудови системи стійкості, захисту критичної інфраструктури, цифрової трансформації, кібербезпеки та інтеграції у європейські та євроатлантичні механізми реагування на кризи. Подальша адаптація цих підходів вимагатиме посилення аналітичних спроможностей держави, розвитку місцевого рівня управління та розширення партнерств між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна стверджувати, що механізми забезпечення національної безпеки України перебувають у фазі становлення сучасної моделі, яка, попри наявні інституційні виклики, демонструє поступ на шляху інтеграції європейських і євроатлантичних стандартів. Формування ефективної державної політики у сфері безпеки та практична реалізація Стратегії національної безпеки у повоєнний період визначатимуть здатність держави забезпечити стійкість, стабільність і стратегічну керованість у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Система національної безпеки України перебуває на етапі глибокої модернізації, зумовленої поєднанням воєнних викликів, завдань повоєнної відбудови та стратегічного курсу на європейську й євроатлантичну інтеграцію. Повномасштабна агресія російської федерації не лише загострила традиційні загрози, а й істотно змінила їх природу, масштаб і взаємозалежність: військові ризики тісно переплелися з кібернетичними атаками, ударами по критичній інфраструктурі, інформаційними операціями, економічним тиском, міграційними процесами, соціально-психологічною вразливістю населення та розривами в логістичних і технологічних ланцюгах.

У цих умовах національна безпека постає не як сукупність окремих секторів і повноважень, а як єдина система, ефективність якої визначається якістю координації, стратегічного планування, управління ризиками, інституційної спроможності та здатності держави забезпечити стійкість ключових функцій навіть за тривалого тиску й невизначеності.

Проведене дослідження дозволило узагальнити, що у сучасній безпековій реальності найбільш результативними є ті моделі національної безпеки, у яких домінує парадигма резильєнтності та превентивного управління. Порівняльний аналіз практик країн ЄС і НАТО підтвердив: результативність безпекової політики забезпечується не лише військовою потужністю, а насамперед цілісністю стратегічного циклу, регулярністю оцінювання ризиків і вразливостей, наявністю зрозумілих індикаторів стійкості, готовністю інфраструктури до функціонування в кризі, розвиненими механізмами кризового менеджменту, кіберзахистом, технологічною модернізацією, ефективними стратегічними комунікаціями та соціальною згуртованістю.

Водночас результати дослідження, наведеного у монографії, показали, що українська система безпеки, попри значний прогрес останніх років, продовжує зіштовхуватися з низкою системних обмежень:

фрагментарністю планування, нерівномірністю спроможностей на центральному, регіональному та місцевому рівнях, дефіцитом ресурсів у період великої війни, інституційними розривами між безпековими та цивільними секторами, недостатньою уніфікацією методик ризикоорієнтованого аналізу, а також недостатньо розвиненими механізмами державно-приватної взаємодії у сфері безпеки й захисту критичної інфраструктури.

Виявлено також, що окремі управлінські рішення мають реактивний характер, тоді як у довгостроковій перспективі ключовим чинником успіху стає саме перехід від реагування до стратегування, підкріпленого даними, сценарним аналізом і цифровими інструментами моніторингу загроз.

У межах монографії отримано низку взаємопов'язаних наукових результатів, які формують комплексне бачення трансформації системи національної безпеки України.

По-перше, систематизовано теоретичні підходи до трактування безпеки, національної та міжнародної безпеки, що дало змогу показати еволюцію безпекового дискурсу від вузького військово-оборонного розуміння до широкого системного підходу, де ключовими стають стійкість, адаптивність, міжсекторальність і технологічна готовність.

Обґрунтовано, що для України у воєнних та повоєнних умовах адекватним є саме інтегрований підхід, який поєднує оборонну компоненту з економічною, енергетичною, цифровою, соціальною, інфраструктурною та гуманітарною безпекою.

По-друге, проаналізовано трансформації міжнародної безпеки та роль міжнародних організацій і партнерських форматів у формуванні нової архітектури безпекових гарантій.

Доведено, що безпекова інтеграція України до європейського та євроатлантичного простору є не лише зовнішньополітичним пріоритетом, а й внутрішнім механізмом модернізації: вона стимулює стандартизацію процедур, підвищує вимоги до управління, сприяє розвитку інституційної спроможності та впровадженню сучасних підходів до кризового менеджменту.

ВИСНОВКИ

По-третє, сформовано методологічне підґрунття ризикоорієнтованого аналізу національної безпеки. Обґрунтовано потребу в регулярному вимірюванні рівня безпеки та стійкості через систему індикаторів, яка має бути порівнюваною в часі, придатною для міжвідомчого застосування та інтегрованою з процесами бюджетного і програмно-цільового планування. Показано, що без кількісних і якісних індикаторів ризиків, вразливостей і спроможностей складно забезпечити узгодженість політики, пріоритизацію ресурсів і контроль результативності.

По-четверте, на основі аналізу українського та міжнародного досвіду доведено доцільність створення єдиного інтегрованого стратегічного циклу національної безпеки, який включає:

- 1) постійне оцінювання ризиків і вразливостей;
- 2) формування стратегічних цілей і пріоритетів;
- 3) розроблення узгоджених міжвідомчих програм;
- 4) моніторинг виконання та оцінювання ефективності;
- 5) коригування політики за результатами моніторингу та змін у середовищі. Підкреслено, що саме такий цикл є практичним механізмом переходу від декларативних стратегій до керованої реалізації.

По-п'яте, узагальнено ключові напрями модернізації інституційної архітектури системи безпеки, де визначальною стає не кількість органів чи документів, а якість координації, прозорість ролей, підзвітність, взаємодія з приватним сектором та суспільством, а також здатність швидко перетворювати дані про загрози на управлінські рішення.

Отже, сукупність отриманих результатів дозволяє сформулювати цілісне уявлення про те, що стійка система національної безпеки України у повоєнний період має ґрунтуватися на інтеграції стратегування, індикативного моніторингу, технологічної модернізації, стандартів ЄС і НАТО, а також на розбудові спроможності держави підтримувати ключові функції за будь-яких сценаріїв розвитку загроз.

Практична цінність дослідження полягає у розробленні комплексу рекомендацій для ключових суб'єктів формування та реалізації держав-

ної політики національної безпеки. Ці рекомендації взаємопов'язані та спрямовані на формування єдиного стратегічного циклу, підвищення інституційної та інфраструктурної стійкості, розвиток технологічної готовності, удосконалення правового поля та посилення партнерства держави, бізнесу і громадянського суспільства.

Рада національної безпеки і оборони України

Доцільно інституційно посилити роль РНБО як центру стратегічної координації та «архітектора» інтегрованого циклу національної безпеки. Для цього рекомендовано:

- ▶ запровадити регулярний (щонайменше щорічний) національний цикл оцінювання ризиків, загроз і вразливостей із єдиною методикою та обов'язковим міжвідомчим узгодженням;
- ▶ створити під егідою РНБО спеціалізований центр стратегічного аналізу, сценарного прогнозування та оцінювання ризиків, який акумулюватиме дані з секторів безпеки й цивільних сфер;
- ▶ розробити та впровадити цифрову систему індикаторів стійкості (панель національної безпеки) з можливістю агрегування за секторами та регіонами;
- ▶ закріпити механізм «зворотного зв'язку» між оцінкою ризиків і пріоритизацією бюджетних програм безпеки.

Реалізація цих кроків забезпечить: підвищення керованості системи безпеки, скорочення часу між виявленням ризику та управлінським рішенням, зменшення дублювання функцій між органами, узгодження пріоритетів секторів, а також перехід до доказового (data-driven) стратегування. Додатковим ефектом стане зростання довіри партнерів до інституційної спроможності України та підвищення якості координації міжнародної допомоги у сфері безпеки.

Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади

Ключовим завданням Уряду є забезпечення вертикальної та горизонтальної узгодженості політики безпеки. Рекомендовано:

- ▶ уніфікувати підходи до ризикоорієнтованого планування у державних та секторальних програмах;

ВИСНОВКИ

- ▶ створити єдиний реєстр національних загроз і вразливостей (з доступом за рівнями допуску), синхронізований з планами реагування;
- ▶ запровадити міжвідомчі програми за пріоритетами стійкості (енергетика, зв'язок, транспорт, кібербезпека, цивільний захист), прив'язані до конкретних КРІ;
- ▶ забезпечити інтеграцію безпекових пріоритетів у програми повоєнної відбудови (щоб відновлення одразу відповідало стандартам стійкості та захисту).

Це дасть можливість уникнути «розриву» між стратегічними документами та реалізацією, підвищить результативність державних витрат, зменшить управлінські втрати від несинхронізованих рішень, посилить стійкість критичних послуг у регіонах і створить передумови для відбудови із вищими стандартами захисту та готовності до криз.

Верховна Рада України

Законодавчий орган має забезпечити нормативне закріплення та довгострокову стабільність реформ безпеки. Доцільно:

- ▶ прискорити адаптацію законодавства до стандартів ЄС і НАТО у сферах кібербезпеки, критичної інфраструктури, цивільного захисту, оборонного планування та стратегічних комунікацій;
- ▶ закріпити правові засади обміну даними про загрози між державою та операторами критичної інфраструктури із зрозумілими гарантіями захисту інформації;
- ▶ удосконалити механізми парламентського контролю та підзвітності у сфері безпеки (без шкоди для режимів секретності);
- ▶ створити стимули для державно-приватного партнерства у безпеці, включно з податковими та регуляторними інструментами.

Законодавче підсилення реформ забезпечить прогнозованість правил, знизить правові ризики для інвесторів у сферах безпеки та інфраструктури, підвищить відповідальність і підзвітність інституцій, а також прискорить гармонізацію України з правовим полем ЄС.

Міністерство оборони України та Генеральний штаб ЗСУ

У секторі оборони ключовим є системний перехід до стандартів НАТО та розвиток технологічних спроможностей. Рекомендовано:

- ▶ розвивати оборонне планування на основі спроможностей, із прозорою пріоритизацією та програмно-цільовим бюджетуванням;
- ▶ пріоритетно підтримувати ППО/ПРО, безпілотні системи, засоби РЕБ, розвідку, кібероперації та застосування ІШ в аналізі даних;
- ▶ посилити інтеграцію оборонного сектора з ОПК у форматі державно-приватного партнерства (контракти, локалізація, швидкі інноваційні цикли);
- ▶ розбудовувати систему підготовки кадрів за стандартами НАТО, включно з управлінням змінами та інституційною культурою.

Це підвищить бойову стійкість і технологічну перевагу, скоротить цикл «виявлення загрози – реагування», забезпечить більш ефективне використання ресурсів, зміцнить сумісність з НАТО та збільшить здатність України діяти у спільних форматах безпеки.

Служба безпеки України, розвідувальна спільнота, МВС та ДСНС

Для внутрішньої безпеки та захисту населення доцільно:

- ▶ посилити контррозвідувальні й антидиверсійні спроможності в регіонах, особливо на інфраструктурних об'єктах;
- ▶ модернізувати систему цивільного захисту, включно з ризикорієнтованим плануванням, навчанням населення та готовністю громад;
- ▶ забезпечити регулярні міжвідомчі навчання з реагування на комплексні кризи (удари по інфраструктурі – кібератаки – інформаційні операції);
- ▶ стандартизувати протоколи взаємодії з місцевою владою та операторами критичної інфраструктури.

Очікується зниження вразливості громад, зменшення людських і економічних втрат у кризах, підвищення швидкості реагування, а та-

ВИСНОВКИ

кож формування більшої довіри населення до державних інституцій у сфері безпеки.

Міністерство цифрової трансформації України та профільні органи у сфері кібербезпеки

Цифровий компонент безпеки має розвиватися як наскрізний стандарт для всіх секторів. Рекомендовано:

- ▷ масштабувати мережу центрів реагування на кіберінциденти та розвивати галузеві центри для критичної інфраструктури;
- ▷ поширити вимоги кіберстійкості на операторів критичних послуг, запровадивши аудит і мінімальні стандарти;
- ▷ розвивати національну платформу моніторингу загроз на основі великих даних і алгоритмів ШІ, із чіткими правилами доступу та захисту;
- ▷ посилити кібергігієну через навчальні програми для держслужбовців, бізнесу та населення.

Це зменшить кількість успішних кібератак, скоротить час виявлення та локалізації інцидентів, підвищить безперервність надання критичних послуг, а також створить умови для безпечної цифровізації відбудови.

Міністерство енергетики України та енергетичні регулятори / оператори

В енергетичній безпеці пріоритетами мають стати децентралізація, резервування та кіберстійкість. Доцільно:

- ▷ розвивати розподілену генерацію, мікромережі, системи накопичення енергії та резервні потужності для критичних об'єктів;
- ▷ забезпечити фізичний захист ключових енергетичних вузлів і критичних ремонтних спроможностей;
- ▷ впровадити багаторівневий кіберзахист енергетичних об'єктів і стандарти безпеки для промислових систем керування;
- ▷ інтегрувати принципи енергетичної резильєнтності у програми відбудови громад.

Це підвищить стійкість енергосистеми до атак і аварій, зменшить масштаб і тривалість відключень, забезпечить критичні послуги (вода,

тепло, медицина, зв'язок), а також поліпшить енергетичну автономність громад.

Міністерство економіки, довілля та сільського господарства України та Міністерство фінансів України

Для економічної та фінансової безпеки рекомендовано:

- ▶ розвивати інструменти страхового / гарантійного покриття воєнних ризиків для інвесторів та підприємств;
- ▶ створювати довгострокові бюджетні програми модернізації критичної інфраструктури з прив'язкою до КРІ стійкості;
- ▶ формувати стимули для локалізації виробництв у сферах безпеки, енергетики, зв'язку, ремонту інфраструктури;
- ▶ посилити антикорупційні запобіжники у фінансуванні відбудови як елемент національної безпеки.

Це зміцнить інвестиційну привабливість, підвищить фінансову стабільність, знизить ризики зупинки критичних проєктів, сприятиме створенню робочих місць і зростанню податкової бази, а також забезпечить довіру донорів і партнерів.

Міністерство освіти і науки України, заклади вищої освіти та система підготовки кадрів

Культура безпеки є довгостроковим ресурсом стійкості. Доцільно:

- ▶ запровадити системні освітні модулі з національної безпеки, кібербезпеки, інформаційної стійкості та цивільного захисту;
- ▶ розвивати підготовку кадрів для секторів безпеки й критичної інфраструктури (інженери, кіберфахівці, аналітики ризиків, кризові менеджери);
- ▶ стимулювати прикладні дослідження та інновації в інтересах безпеки (включно з дуальною освітою та партнерствами з бізнесом).

У середньо- та довгостроковій перспективі це підвищить кадрову спроможність, зменшить залежність від зовнішніх компетенцій, посилить інноваційність економіки та забезпечить відтворення компетентного управлінського й технічного персоналу для критичних секторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. 224 с.
2. Україна: від війни до миру та відновлення. Аналітичні оцінки. Київ : Центр Разумкова, 2024. 23 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/10/10/2024-PAKT-SEPTEMBER-1.pdf>
3. Підсумки 2024 року: в очікуванні справедливого миру? – Всеукраїнське опитування // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2024-roku-v-ochikuvanni-spravedlivogo-miru-?lang=ukr>
4. Зовнішня політика і безпека. Настрої українського суспільства. Результати загальнонаціонального опитування. Київ : Центр «Нова Європа», 2024. 28 с. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/Annual-Opinion-Poll-Results_ukr_print.pdf
5. Global Risks Report 2025. Geneva : World Economic Forum, 2024. 120 p. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2025>
6. Грушецький А. Сприйняття політики Європи і США щодо України // Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1563&page=1>
7. Грушецький А. Виміри ставлення до ЄС і НАТО та ставлення до США // Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1468&page=1>
8. Свобода, безпека, достаток: думка українців під час війни (6 грудня 2024 – 9 січня 2025 р.). Київ : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології, 2025. URL: <https://dif.org.ua/en/article/freedom-security-prosperity-ukrainian-public-opinion-during-the-war>
9. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Ризики та загрози національній безпеці: сутність і класифікація. *Бізнес Інформ*. 2024. № 10. С. 6–22.
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-10-6-22>

10. Słownik łacińsko-polski I-Z. Tom II / red. nauk. J. Korpany. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne PWN, 2003. 700 s.

11. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

12. Jones R. W. Security, Strategy and Critical Theory. London : Lynne Rienner Publishers, 1999. 196 p.

13. Buzan B., Waever O. Security: A New Framework for Analysis. Boulder : Lynne, 1998. 240 p.

14. Ullman R. Redefining Security. *International Security*. 1983. Vol. 8. No. 1. P. 129–153.

15. Human Development Report 1994. New York : the United Nations Development Programme; Oxford: Oxford University Press, 1994. 136 p. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1994encompletenostats.pdf>

16. Held D., McGrew A. The End of the Old Order? Globalization and the Prospects for World Order. *Review of International Studies*. 1998. Vol. 24. No. 4. P. 219–245.

17. Chandler D. Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. *Security Dialogue*. 2012. No. 43 (3). P. 213–229.

18. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «національна безпека» та її складових. *Проблеми економіки*. 2024. № 4. С. 134–153.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-4-134-153>

19. Васильєв Г. Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2 (21). С. 155–166.

20. National Security Act of 1947 // Office of the Historian, Foreign Service Institute of the United States Department of State. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/national-security-act>

21. Chapter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco, 1945. 54 p. URL: <https://www.un.org/>

dppa/decolonization/sites/www.un.org.dppa.decolonization/files/uncharter.pdf

22. The Conference on Security and Co-operation in Europe. The Helsinki Final Act. Helsinki, 1975. 62 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>

23. Глобальна та національна безпека / [В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін.] ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.

24. Hendrickson D., Karkoszka A. The challenges of security sector reform. *SIPRI Yearbook 2002: Armaments, disarmament and international security*. Oxford University Press, 2002. 882 p.

25. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 19–28.

26. Акімова Л. М. Теоретичні основи державного управління розвитком національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1210>

27. Національна безпека України методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку / за ред. Н. Р. Нижник, Г. П. Ситника, В. Т. Білоус. Ірпінь : Академія ДПС України, 2000. 304 с.

28. Хельберг У. Теоретичні підходи до розуміння європейської безпеки. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 51–59.

29. Biscop S. *The European Security Strategy: A Global Agenda for Positive Power*. Aldershot : Ashgate, 2005. 152 p.

30. Wolfers A. *Discord and Collaboration. Essays on International Politics*. Baltimore : John Hopkins University Press, 1962. 284 p.

31. Ayoob M. *Security in the Third World: The Worm About to Turn?* // *International Security* / ed. by B. Buzan, L. Hansen. Vol. 1. The Cold War and Nuclear Deterrence. London : SAGE Publications, 2007. P. 317–329.

32. Gärtner H. *Internationale Sicherheit: Definitionen von A – Z*. Baden-Baden : Nomos-Verl.-Ges., 2005. 184 s.

33. Wolfers A. "National Security" as an Ambiguous Symbol. *International Security* / ed. by B. Buzan and L. Hansen. Vol. 1. The Cold War and Nuclear Deterrence. London : SAGE Publications, 2007. P. 15–29.

34. Корж І. Безпека: методологічні підходи до поняття. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2019. August. P. 68–72.

35. Шутий М. В. Аспекти визначення поняття «безпека» та його значення для забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 3 (74). С. 173–178.

36. Andrén N. *Säkerhetspolitik*. Stockholm : Utrikespolitiska inst., 1984. 168 p.

37. Fisher D. *Non-military aspects of security: A system approach*. Hanover : Dartmouth, 1993. 222 p.

38. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. № 4 (36). С. 69–75.

39. Пархоменко-Куцевіа О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Сер. : Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2023. Вип. 3. С. 143–150.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19>

40. *Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 1: Теорія державного управління* / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. Колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. 748 с.

41. Безпека. *Словник української мови* : в 11 т. Т. 1. Київ, 1970. URL: <https://sum.in.ua/s/bezpeka>

42. Нашинець-Наумова А. Концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки: інформаційно-правові та інституційні засади. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 34–39.

43. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Концептуальні підходи до розуміння сутності й забезпечення національної безпеки у сучасній науці

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

// Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. С. 75–104.

44. Безпека // Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-41559>

45. Безпека // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0>

46. Kukułka J. Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynar dowego Polski. *Wiś i państwo*. 1995. Nr. 1. S. 198–199.

47. Nye J. S. Jr. Problemy badań nad bezpieczeństwem. *Sprawy Międzynarodowe*. 1989. Nr. 6. S. 54–67.

48. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Warszawa : SCHOLAR, 2004. 260 s.

49. Копанчук В. О. Онтологічно-гносеологічний механізм забезпечення національної безпеки України: філософський аспект. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017. Вип. 6. URL: [https://nuczu.edu.ua/.../Visnik_NUCZU_1%20\(6\)_2017_Koranchuk.pdf](https://nuczu.edu.ua/.../Visnik_NUCZU_1%20(6)_2017_Koranchuk.pdf)

50. Хаустова В. Є., Губарева І. О., Трушкіна Н. В. Нормативно-правове та організаційне забезпечення національної безпеки в Україні. *Бізнес Інформ*. 2024. № 11. С. 277–293.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-11-277-293>

51. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.) // Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2022. 28 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>

52. Підсумки-2022: Під синьо-жовтим прапором свободи! [Результати загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року] // Офіційний сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 2022. 29 грудня. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2022-pid-sino-zhovtim-praporom-svobodi>

53. Експертне опитування «Роль і місце України в перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки» (серпень 2022 р.) // Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2022. 3 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ekspertne-opytuvannia-rol-i-mistse-ukrainy-v-perspektyvnykh-ievropeiskii-ta-ievroatlantychnii-systemakh-bezpeky-serpen-2022p>

54. Жуленьова О. Вплив війни на ціннісні пріоритети // Українське суспільство в умовах війни. 2022 : кол. моногр. / [С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.]; за ред. член-кор. НАН України, д-ра філос. наук Є. Головахи, д-ра соц. наук С. Макеєва. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. С. 326–336.

55. Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI): лютий 2023 // Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». 2023. 23 березня. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html

56. Проблеми зовнішньої політики та безпеки країни: думки та позиції експертів (лютий–березень 2023 р.) // Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2023. 12 квітня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/problemy-zovnishnoi-polityky-ta-bezpeky-krainy-dumky-ta-pozytsii-ekspertiv-liutyi-berezen-2023r>

57. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 4-16 січня, 2023. Київ : Київський міжнародний інститут соціології, 2023. 38 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20230223_6/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

58. Шульга О. Зовнішньополітичні орієнтації населення України: критичне сприйняття безальтернативного вектору. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2020. Вип. 7 (21). С. 42–49.

59. Smeltz D. et al. Pivot to Europe: US Public Opinion in a Time of War. Results of the 2022 Chicago Council Survey of American Public Opinion and US Foreign Policy. Chicago : The Chicago Council on Global Affairs, 2022. 36 p.

60. 56% американців вважають війну в Україні «критичною загрозою» інтересам США – опитування // Офіційний сайт інформаційного ресурсу «Голос Америки». 2023. 15 березня. URL: <https://www.holosameriky.com/a/opytuvannya-vujna-v-ukraini/7006978.html>

61. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної оборони України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

62. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 43–49.

63. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. Київ : НІСА, 2016. 528 с.

64. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18–24.

65. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. Київ : Євроатлантикформ, 2017. 592 с.

66. Єзеров А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2. С. 60–67.

DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2017.5>

67. Казакова Л. О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–132.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18>

68. Крук С. І. Інституційний розвиток державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 43 с.

69. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 17 с.

70. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. : *Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 68–72.

DOI: <http://doi.org/10.23939/law2021.30.068>

71. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічно-го адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.

72. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 288–293.

DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.44>

73. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Сер. : *Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 102–107.

DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/17>

74. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11–18.

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.011>

75. Резнікова О. О. Національна безпека. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71068>

76. Рудакевич О. М. Безпека національна // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Безпека національна](https://vue.gov.ua/Безпека_національна)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

77. Рябовол Л. Т. Національна безпека України: структурно-функціональний аналіз. *Вісник Університету імен Альфреда Нобеля. Сер. : Право*. 2020. № 1(1). С. 25–30.

DOI: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2020-1-1-4>

78. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади). Київ : НАДУ, 2012. 544 с.

79. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія. Київ : Логос, 2011. 416 с.

80. Ткаченко В. І., Смірнов Є. Б., Астахов О. О. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2 (43). С. 3–8.

81. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 487 с.

82. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2021. № 4 (74). С. 96–101.

DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>

83. Штеба Р. Ю. Теоретичні засади державної політики у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Сер. : Державне управління*. 2019. Вип. 1 (10). С. 415–422.

84. Chapter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco, 1945. 54 p. URL: <https://www.un.org/dppa/decolonization/sites/www.un.org.dppa.decolonization/files/uncharter.pdf>

85. Ricard S. The Roosevelt Corollary. *Presidential Studies Quarterly*. 2006. Vol. 36. No. 1. P. 17–26. URL: <http://www.jstor.org/stable/27552743>

86. Sarkesian S. C., Vitas R. A. U.S.National Security Policy and Strategy: Documents and Policy Proposals. Westport, Connecticut: Greenwood Press, Inc., 1988. 466 p.

87. Brown H. Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. 1st ed. Colorado : Westview Press, 1983. 288 p.

88. The National Security Strategy. Washington D.C. : White House, 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

89. Holmes K. R. H. What is National Security? *The Heritage Foundation*. 2015. P. 17–26. URL: <https://www.heritage.org/military-strength-essays/2015-essays/what-national-security>

90. A Strong Britain in Age of Uncertainty. The National Security Strategy. London : The Stationery Office Limited, 2010. 37 p.

91. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2020. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf

92. Orłowski P. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020. *Analiza KBN*. 2020. Nr. 10 (62). 19 Maja. S. 1–5.

93. Sobczak J. The New National Security Strategy of the Republic of Poland // *Cybersecurity in Poland* / ed. by K. Chałubińska-Jentkiewicz, F. Radoniewicz, T. Zieliński. Springer, Cham. 2022. S. 111–135.

DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-78551-2_7

94. Huntington S. P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of CivilMilitary Relations. Massachusetts : Harvard University Press, 1957. 534 p.

95. Гурковський М. П., Сидор М. Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. (12). С. 26–32.

96. Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 107–111.

97. Рижук О. Аналіз підходів щодо визначення поняття «інформаційна безпека» в умовах глобалізації. *Міжнародні відносини. Сер. : По-*

літичні науки. 2017. № 13. URL: http://clouds.iir.edu.ua/index.php/pol_n/article/view/3007

98. Kitler W. Bezpieczeństwo narodowe RP: podstawowe kategorie, uwarunkowania, system. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, 2011. 411 s.

99. Chojnowski L. Bezpieczeństwo narodowe. Studium teoretyczne. Słupsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2016. 272 s.

100. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Т. 1: А – Г. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. 792 с.

101. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.

102. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламент. вид-во, 2011. 808 с.

103. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego / pod kierownictwem d-ra hab. inż. B. Zdrodowskiego. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej. Wydział Strategiczno-Obronny, 2008. 182 s.

104. Morgenthau H. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. Fifth Edition. New York : Alfred A. Knopf, 1973. 597 p.

105. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження*. 2023. № 1 (5). С. 144–162.

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-8>

106. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету. Сер. : Історична*. 2017. Спецвип. С. 781–789.

107. Vasquez J. A. Classics of International Relations. 3rd ed. New Jersey : Pearson, 1995. 432 p.

108. Wróblewski R. Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie. Siedlce : Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 2017. 120 s.

109. Сиволап Л. А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2014. Вип. 27. С. 55–62.

110. Kamiński M. Prawo bezpieczeństwa narodowego. *Wiedza obronna*. 2019. Vol. 268. Nr. 3. S. 57–75.

111. Вовк О. О. Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 43–48.

112. Настюк В. Я. Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки // Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 квітня 2015 р.). Харків : Харківський регіональний ін-т державного управління, 2015. С. 56–58.

113. Янчук А. О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. : Юридична*. 2016. Вип. 1. С. 342–355.

114. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 17–20.

115. Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 160–164.

DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.26>

116. Кизим М. О., Губарева І. О., Хаустова В. Є., Манойленко О. В. Аналіз контекстуальних і часових закономірностей розвитку поглядів на пріоритети забезпечення обороноздатності країн світу. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 4–12.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-4-4-12>

117. Bezpatochnyi M., Khaustova V., Trushkina N. Mechanism for ensuring international security in new geostrategic realities // Prospects for sustainable development and ensuring the security of economic systems in

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

the new geostrategic realities : scientific monograph. Košice : Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, 2023. P. 222–246.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10436679>

118. Буроменський М. В., Фурашев В. М., Гриценко А. А. Міжнародна безпека. Київ : НАДУ, 2019. 284 с.

119. Гнатюк О. В. Теорії міжнародних відносин : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2020. 368 с.

120. Дзюбань О. П., Пашков С. Ю. Міжнародна безпека: концептуальні підходи та тенденції розвитку. Харків : Право, 2018. 312 с.

121. Залізняк В. А. Глобальна безпека: теорія і практика. Київ : Академвидав, 2017. 256 с.

122. Капітоненко М. М. Міжнародні конфлікти: природа, динаміка, врегулювання. Київ : ВІПОЛ, 2015. 352 с.

123. Литвиненко О. Ф. Європейська та євроатлантична безпека: сучасні виклики та механізми реагування. Київ : НІСД, 2020. 208 с.

124. Мельник Т. М. Міжнародні системи безпеки: інституційний вимір. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2019. 298 с.

125. Мережко О. О. Міжнародне право: загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 368 с.

126. Nye J. S. Understanding International Conflicts. New York : Pearson, 2017. 320 p.

127. Waltz K. Theory of International Politics. Reading, MA : Addison-Wesley, 1979. 251 p.

DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315149670>

128. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. London : Macmillan, 1977. 335 p.

DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-24028-9>

129. Booth K. Theory of World Security. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 612 p.

DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491528>

130. Security Studies: An Introduction / ed. by P. Williams. London : Routledge, 2018. 680 p.

DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315144064>

131. Palme Commission. Common Security: A Blueprint for Survival. Stockholm : SIPRI, 1982. 142 p.

132. Security Concept for the 21st Century. Vienna : OSCE, 2019. 72 p.

133. Collective Defence and Cooperative Security: Concepts and Practice. Brussels : NATO, 2021. 104 p.

134. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe – EU Global Strategy. Brussels : EEAS, 2016. 60 p.

135. UN Peacekeeping. Principles and Guidelines. New York : UN, 2008. 100 p.

136. Бойко О. Д. Міжнародні організації у сфері безпеки: сучасні функції та перспективи. Київ : КНЕУ, 2021. 224 с.

137. Костенко Г. В. Міжнародна безпека: інноваційні концепції. Одеса : Астропринт, 2020. 240 с.

138. Степаненко В. П. Колективна безпека в умовах трансформації світового порядку. Київ : НІСД, 2022. 228 с.

139. Яворська Г. М. Кооперативна безпека: європейський досвід та уроки для України. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 215 с.

140. Snyder G. Alliance Politics. Ithaca : Cornell University Press, 1997. 272 p. URL: <https://www.cornellpress.cornell.edu>

141. Freedman L. Strategy: A History. Oxford : Oxford University Press, 2013. 768 p.

DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199325153.001.0001>

142. Buzan B., Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 442 p.

DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>

143. OECD. Strengthening Critical Infrastructure Resilience. Paris : OECD Publishing, 2023. 128 p.

DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264238791-en>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

144. European Commission. Joint Communication on the EU Cybersecurity Strategy. Brussels : EC, 2020. 32 p. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu>

145. Council of Europe. Guidelines on Protecting Critical Infrastructure. Strasbourg : CoE, 2021. 54 p.

146. ENISA. Threat Landscape Report 2024. Athens : EU Agency for Cybersecurity, 2024. 150 p.

147. Energy Security Review 2024. Paris : IEA, 2024. 112 p.

148. Human Security Today. New York : UNDP, 2023. 88 p.

149. Hybrid Threats and Resilience in the EU. Brussels : EP Research Service, 2024. 48 p. URL: <https://www.europarl.europa.eu>

150. NATO Energy Security Centre of Excellence. Energy Infrastructure Protection Guidelines. Vilnius : ENSEC COE, 2023. 72 p.

151. NATO 2022 Strategic Concept. Madrid, 29 June 2022. Brussels : North Atlantic Treaty Organization, 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm

152. A Strategic Compass for Security and Defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. Brussels : Council of the European Union, 2022. 62 p. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf

153. Ліпкан В. В. Стратегічна концепція НАТО 2022: пріоритети та виклики для України. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 15–24. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/779>

154. Ivasechko O. The New EU Defence Strategy “Strategic Compass” as a Response to Contemporary Security Challenges // Development of Legal Regulation of the Security and Defence Sector of Ukraine in the Context of European Integration. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 88–102. URL: <https://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/247/6955/14479-1>

155. Anisimova A. Ukraine and NATO – Evidence from Public Opinion Surveys. *FREE Policy Brief*. 2023. October 30. Stockholm Institute of Transition Economics, 2023. 8 p. URL: <https://freepolicybriefs.org/wp-content/uploads/2023/10/fpb20231030.pdf>

156. Ukraine Annual Survey 2024 – Country Report. *EUNEIGHBOURS East*. Brussels : European Commission, 2024. 13 Nov. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/ukraine-annual-survey-2024-country-report/>

157. Eurobarometer. EU approval among its citizens hits record high as security fears grow, poll shows. Brussels : European Commission, 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-approval-among-its-citizens-hits-record-high-security-fears-grow-poll-shows-2025-03-25/>

158. EU Advisory Mission Ukraine. Public Opinion Survey 2024. Kyiv : EUAM Ukraine, 2024. URL: https://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2024/10/2024_EUAM-Survey-Results_ENGFor-website.pdf

159. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Резильєнтність економіки: сутність і виклики для України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 7. С. 30–41.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41>

160. Хаустова В. Є. Трансформація моделі економіки України у повоєнний період : монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2025. 152 с.

DOI: <https://doi.org/10.32983/978-617-7801-52-7>

161. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В., Проноза П. В., Юденко Є. В. Реструктуризація економіки країни: бібліометричний аналіз досліджень. *Проблеми економіки*. 2025. № 2 (64). С. 143–159.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2025-2-143-159>

162. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Юденко Є. В. Аналіз резильєнтності економік України та країн світу у 2007–2023 роках. *Бізнес Інформ*. 2025. № 7. С. 51–64.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-7-51-64>

163. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Сутність поняття «критична інфраструктура» з позицій національної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2022. № 12. С. 58–78.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-12-58-78>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

164. Charter for European Security. The Istanbul Document 1999. *Official website of the Organization for Security and Co-operation in Europe*. 1999. November 18. URL: <https://www.osce.org/mc/17502>

165. Chapter of Paris for a New Europe. *Official website the Organization for Security and Co-operation in Europe*. 1990. November 19-21. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>

166. Global operational risk review. How war is fuelling geopolitical uncertainty. *Economist Intelligence Unit (EIU)*. 2022. May. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/operational-risk-review-2022>

167. Лепіхов А. Глобальні ризики та невизначеність: огляд дослідження EIU // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2022. 15 червня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/hlobalni-ryzyku-ta-nevyznachenist-ohlyad-doslidzhennya-eiu>

168. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики : аналіт. доп. / В. Потапенко, І. Павленко, В. Нагірний, Є. Малярєвський. Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2024. 31 с.

169. Хатнюк Ю. А. Аналіз сучасних загроз національній безпеці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 65–68.

DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.14>

170. Chaudhry R. et al. A country level analysis measuring the impact of government actions, country preparedness and socioeconomic factors on COVID-19 mortality and related health outcomes. *EclinicalMedicine*. 2020. Vol. 25. Article 100464.

DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100464>

171. Cherp A., Jewell J. The concept of energy security: Beyond the four as. *Energy Policy*. 2014. Vol. 75. P. 415–421.

DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.09.005>

172. Costello A. et al. Managing the health effects of climate change: Lancet and University College London Institute for Global Health Commission. *The Lancet*. 2009. Vol. 373. Iss. 9682. P. 1693–1733.

DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)60935-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)60935-1)

173. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення. Харків : Константа, 2006. 440 с.

174. Качинський А. Б. Безпека, загрози та ризик. Київ : ІПНБ РНБО ; НА СБ України, 2004. 472 с.

175. Кобко Є. В. Моніторинг загроз національній безпеці держави: зарубіжний досвід та українські реалії публічно-правового забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 122–134.

176. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 643 с.

177. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Стратегічна панорама*. 2022. Спец. вип. С. 45–53.

DOI: <https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.05>

178. Енергетична безпека України: перспективна модель управління ризиками : монографія / [О. М. Суходоля, Ю. М. Харазішвілі, Г. Л. Рябцев] ; за ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2023. 152 с.

DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2023.01>

179. Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2022: Our World at Risk: Transforming Governance for a Resilient Future. Geneva : United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2022. 256 p.

180. Humanity's broken risk perception is reversing global progress in a 'spiral of self-destruction', finds new UN report. *United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR)*. 2022. 26 April. URL: <https://www.undrr.org/news/humanitys-broken-risk-perception-reversing-global-progress-spiral-self-destruction-finds-new>

181. Holling C. S. Adaptive Environmental Assessment and Management. London : John Wiley & Sons, 1978. 402 p.

182. Walters C. J. Adaptive Management of Renewable Resources. Basingstoke : Macmillan Publishers Ltd. 388 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

183. Habron G. Role of Adaptive Management for Watershed Councils. *Environmental Management*. 2003. Vol. 31. P. 29–41.

DOI: <https://doi.org/10.1007/s00267-002-2763-y>

184. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України / [Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, В. А. Мандрагелян та ін.] ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2012. 52 с.

185. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика. Київ : Кондор, 2007. 616 с.

186. Огляд стратегічних документів Європейського Союзу у сфері економічної безпеки : аналіт. огляд / Д. С. Покришка. Київ : НІСД, 2024. 41 с.

DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.12>

187. Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council on “European Economic Security Strategy”. *European Commission. JOIN (2023) 20 final*. 2023. June 20. Brussels. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/DOC/?uri=CELEX:52023JC0020>

188. Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.

189. National Risk Register (NRR) of Civil Emergencies. 2023. 3 August. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/national-risk-register-2023>

190. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review. 2015. 23 November. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/national-security-strategy-and-strategic-defence-and-security-review-2015>

191. National Risk Profile 2016. An All Hazard overview of potential disasters and threats in the Netherlands. The National Network of Safety and Security Analysts. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdf/Dutch%20National%20Risk%20Profile%202016_english.pdf

192. Priority assessment of threats and risks: which issues require extra focus? National Coordinator for Counterterrorism and Security // Ministry of Justice and Security. URL: <https://english.nctv.nl/topics/national-security-strategy/priority-assessment-of-threats-and-risks>

193. National Disaster Resilience Strategy // Official website National Emergency Management Agency. 2019. April 10. URL: <https://www.civildefence.govt.nz/cdem-sector/plans-and-strategies/national-disaster-resilience-strategy>

194. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 // Official website United Nations Office for Disaster Risk Reduction. 2015. 18 March. URL: <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>

195. Пашков А. П., Барановська А. С., Телюкова Ю. М. Аналіз загроз національної безпеки України та передовий досвід щодо їх розв'язання. *Національна безпека*. 2017. Вип. 1. С. 20–25.

196. Лобко В. В. Сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 6. С. 30–36.

DOI: <https://doi.org/10.32782/39221384>

197. Мотайло О. В. Ризики та загрози національній безпеці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. : Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 5. С. 116–121.

DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.5/20>

198. Нікіфоренко В., Віхтюк А. Основні загрози національній безпеці України на державному кордоні та тенденції їх розвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Сер. : Військові та технічні науки*. 2021. № 2, 3 (85). С. 202–221.

DOI: <https://doi.org/10.32453/3.v85i2-3.940>

199. Артем'єв С. Р., Малько О. Д. Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки. *Наука і правоохорона*. 2018. № 2(40). С. 42–48.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

200.Бойко О. А. Загрози національній безпеці України у сфері цивільного захисту // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 362–365.

201.Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 170 с.

202.Агресія РФ проти України як загроза глобальній продовольчій безпеці : аналіт. доп. / [А. Бобровицький, О. Борділовська, В. Колосова, І. Ус, Г. Широкий] ; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2024. 80 с.

DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.10>

203.Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. Київ : НІСД, 2024. 61 с.

DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.11>

204.Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національній безпеці : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан, М. Степико, О. Валецький та ін.] ; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан. Київ : НІСД, 2024. 68 с.

DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13>

205.Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування) / [І. Павленко, В. Нагірний, В. Потапенко, Є. Малярєвський]. Київ : НІСД, 2023. 30 с.

DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.06>

206.Bezpartochnyi M., Khaustova V., Trushkina N. Bibliometric analysis of the relationship between the concepts of “critical infrastructure” and “national security” // Management of socio-economic transformations

of business processes: current realities, global challenges, forecast scenarios and development prospects : scientific monograph. Sofia : Professor Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 2023. P. 177–193

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10463183>

207. Poltorak A., Tyshchenko S., Khrystenko O., Ribachuk V., Kuzoma V., Stamat V. Theoretical and praxeological approaches to monitoring the state of financial security of Ukraine. *Economic and cyber security*. 2023. November 24. P. 123–159.

DOI: <https://doi.org/10.15587/978-617-7319-98-5.CH5>

208. Rekunen I., Zhuravka F., Nebaba N., Levkovych O., Chorna S. Assessment and forecasting of Ukraine's financial security: Choice of alternatives. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20. Iss. 2. P. 117–134.

DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(2\).2022.11](https://doi.org/10.21511/ppm.20(2).2022.11)

209. Stavytskyy A., Kharlamova G., Komendant O., Andrzejczak J., Nakonieczny J. Methodology for calculating the energy security index of the state: Taking into account modern megatrends. *Energies*. 2021. Vol. 14. Iss. 122. Article 3621.

DOI: <https://doi.org/10.3390/en14123621>

210. Богданович В., Муженко В., Передрій О., Мейко О. Концептуальна модель і система показників оцінювання рівнів оборонної достатності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Військові та технічні науки*. 2023. № 3 (92). С. 17–26.

DOI: <https://doi.org/10.32453/3.v92i3.1472>

211. Геець В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.

212. Губарева І. О. Оцінка безпеки національної економіки України та країн-членів ЄС у політичній сфері. *Вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2 (37). С. 26–30.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

213. Гогонянець С. Ю., Грицак П. М., Шапран О. О. Загальні положення методики оцінювання рівня воєнної небезпеки на основі таксономічних методів. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2019. № 1 (34). С. 29–36.

DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2019-34-1-29-36>

214. Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С., Герасименко Л. В. Оцінювання економічної безпеки держави з використанням конструктивного підходу. *Бізнес Інформ*. 2020. № 9. С. 44–55.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-9-44-55>

215. Крамарев Г. В. Аналіз підходів до оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 453–463.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-453-463>

216. Левковська Л. В., Добрянський О. І. Узагальнююча оцінка рівня економічної безпеки у макроекономічному вимірі. *Ефективна економіка*. 2022. № 5.

DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.5.7>

217. Сьомін С. В. Концептуальні підходи щодо розробки й запровадження агрегованої системи оцінки стану національної безпеки України: аналіт. записка // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2018. 25 травня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/konceptualni-pidkhodi-schodo-rozrobki-y-zaprovadzhennya>

218. Global Peace Index 2024: Measuring Peace in a Complex World. Sydney : Institute for Economics & Peace, 2024. 89 p. URL: <http://visionofhumanity.org/resources>

219. Fragile state index // The Global Economy.com. 2024. URL: <https://www.theglobaleconomy.com/compare-countries/>.

220. Singer J. D. The Correlates of War. Testing some Realpolitik Models. New York : The Free Press, 1980. 328 p.

221. Зведений індекс національного потенціалу // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8>

%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%83

222. Military Strength Ranking for 2005-2024 // Global Fire Power. 2024. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>

223. Global Terrorism Index 2024: Measuring the Impact of Terrorism // Institute for Economics & Peace. 2024. February. URL: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/02/GTI-2024-web-290224.pdf>

224. Індекс сприйняття корупції // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97

225. Індекс верховенства права // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0

226. Індекс демократії // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%97

227. The 2023 Legatum Prosperity Index. London : Legatum Institute, 2023. 102 p.

228. Global Food Security Index 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20210420071242/https://foodsecurityindex.eiu.com/Index>

229. von Grebmer K., Bernstein J., Geza W. et al. 2023 Global Hunger Index: The Power of Youth in Shaping Food Systems. Bonn : Welthungerhilfe (WHH); Dublin: Concern Worldwide, 2023. 60 p.

230. From Crisis to Sustainable Development, the SDGs as Roadmap to 2030 and Beyond // Sustainable Development Report 2022. URL: <https://>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

www.sustainabledevelopment.report/reports/sustainable-development-report-2022/

231. Sachs J. D., Lafortune G., Fuller G. The SDGs and the UN Summit of the Future. Sustainable Development Report 2024. Paris : SDSN; Dublin : Dublin University Press, 2024.

DOI: <https://doi.org/10.25546/108572>

232. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2019. Geneva : World Economic Forum, 2020. 666 p.

233. 2023 Competitiveness Ranking // IMD World Competitiveness Center. 2023. URL: <https://cedakenticomedia.blob.core.windows.net/cedamediatest/kentico/media/attachments/imd-world-competitiveness-yearbook-2023-international-rankings.pdf>

234. Human Development Report 2020. The next frontier: Human development and the Anthropocene. New York : United Nations Development Programme, 2020. 412 p.

235. Dutta S., Lanvin B., Wunsch-Vincent S. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. 12th ed. Ithaca, Fontainebleau, Geneva: Cornell University, INSEAD, World Intellectual Property Organization, 2019. 451 p.

236. KOF Globalisation Index for 2012-2023 // Eidgenössische Technische Hochschule Zürich, KOF Swiss Economic Institute. 2024. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

237. Economic Freedom, overall index for 2015-2024 // The Global Economy.com. 2024. URL: <https://www.theglobaleconomy.com/compare-countries/>

238. Worldwide Governance Indicators // World Bank Group. 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access>

239. Kaufmann D., Kraay A. C. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and 2024 Update. Policy Research working paper; RRR; PROSPERITY Washington, D.C. : World Bank Group, 2024. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099005210162424110>

240.Завора Т. М. Теоретико-методичні підходи до оцінювання рівня національної безпеки у соціальній сфері в умовах системної трансформації і розвитку. *Економіка і регіон*. 2015. № 6 (55). С. 34–41.

241.Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. Київ : НІПМБ, 2003. 42 с.

242.Богданович В. Ю., Дублян О. В., Передрій О. В., Прима А. М., Москаленко І. В. Метод оцінювання результативності асиметричної протидії в інтересах забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 1 (38). С. 7–12.

DOI: <https://doi.org/10.30748/nitps.2020.38.01>

243.Богданович В. Ю., Ільяшов О. А., Комаров В. С., Олексіюк В. В. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2021. № 2 (72). С. 33–39.

DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-2-72/33-39>

244.Балик І. В. Удосконалення математичного апарату визначення рівня воєнної загрози. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 3 (40). С. 7–12.

DOI: <https://doi.org/10.30748/nitps.2020.40.01>

245.Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 117 с.

246.Харазішвілі Ю. М., Сухоруков А. І., Крупельницька Т. П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: аналіт. записка // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2013. 21 листопада. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-vdoskonalennya-metodologii-integralnogo-ocinyuvannya-rivnya#_ftn8

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

247.Зубко Т. А. Методи оцінювання економічної безпеки України. *Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво*. 2022. № 2 (125). С. 18–23.

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-2-3>

248.Капітула С. В., Міщук Є. В. Методичні підходи до оцінки енергетичної безпеки як складової частини економічної безпеки національного господарства України у сучасних умовах трансформації економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 51–54.

249.Хаустова В. Є., Григорова-Беренда Л. І. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2011. № 3. С. 28–34.

250.Баранова В. В. Підходи до оцінки економічної безпеки національного господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 186–190.

251.Шевчук І. В. Методичні засади оцінки економічної безпеки держави. *Право та державне управління*. 2019. Т. 2. № 2 (35). С. 160–164.

DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.24>

252.Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01. Київ, 2006. 19 с.

253.Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід : монографія. Львів : Вид-во ЛКА, 2007. 524 с.

254.Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ : ДП «Укрархбудінформ», 2001. 122 с.

255.Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9>

256.Global Peace Index 2015: Measuring Peace, Its Causes and Its Economic Value. Sydney: Institute for Economics & Peace, 2015. 127 p. URL:

https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Peace-Index-Report-2015_0.pdf

257. World military expenditure reaches new record high as European spending surges. SIPRI. 2023. 24 April. URL: <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>.

258. Military // The Global Economy.com. 2023. URL: <https://www.theglobaleconomy.com/compare-countries/>

259. Список країн за військовими витратами // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B8_%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8

260. Висідалко А. Л., Богданович В. Ю. Забезпечення безпеки інформаційних процесів безпекового супроводу реалізації національних інтересів. *Сучасний захист інформації*. 2013. № 3. С. 60–66.

261. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 (втрата чинності від 29.10.2013 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>

262. Давиденко С. В., Єгорова О. О., Приходько В. П. Економіка та економічна безпека держави. Теорія і практика. Ужгород : РІК-У, 2017. 383 с.

263. Хаустова В. Є., Григорова-Беренда Л. І. Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України : монографія. Харків : ВД «ІН-ЖЕК», 2013. 192 с.

264. Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки України. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 44–58.

265. Ávila-Zúñiga-nordfeld A., Dansarie M., Liwång H., Dalaklis D., Mejia M. Q. Proposing a Mathematical Dynamic Model to Develop a

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

National Maritime Security Assessment and Build a National Maritime Security Plan. *Journal of Maritime Research*. 2023. Vol. 20. Iss. 3. P. 123–132. URL: <https://www.jmr.unican.es/index.php/jmr/article/view/751>

266.Luo Yu-W., Wu P., Lai Y.-M. National Security Assessment and Early Warning of Rare Earth Resources in China. *Chinese Rare Earths*. 2022. Vol. 43. Iss. 6. P. 143–154.

DOI: <https://doi.org/10.16533/J.CNKI.15-1099/TF.202206017>

267.Mennen M. G., Van Tuyll M. C. Dealing with future risks in the Netherlands: The National Security Strategy and the National Risk Assessment. *Journal of Risk Research*. 2015. Vol. 18. Iss. 7. P. 860–876.

DOI: <https://doi.org/10.1080/13669877.2014.923028>

268.Seeba M., Oja T., Murumaa M. P., Stupka V. Security level evaluation with F4SLE. *ACM International Conference Proceeding Series (18th International Conference on Availability, Reliability and Security, ARES 2023)*. 2023. Article 132.

DOI: <https://doi.org/10.1145/3600160.3605045>

269.Sun B. Established the evaluation index system of food security in state farms of Heilongjiang province. *Advanced Materials Research*. 2012. Vol. 356–360. P. 1759–1762.

DOI: <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMR.356-360.1759>

270.Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2013. 104 с.

271.Кобко Є. В. До проблеми оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 66–72.

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.07>

272.Kozachenko G., Didyk A., Pogorelov Y., Romanovska Y., Marmura M. Assessment of national economic security of Ukraine. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2025. Vol. 1 (60), P. 357–370.

DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.1.60.2025.4653>

273. Корченко О. Г., Архипов О. Є., Дрейс Ю. О. Оцінювання шкоди національній безпеці України у разі витоку державної таємниці : монографія. Київ : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2014. 332 с.

274. Орехова К. В., Кучерявенко І. В. Методичний підхід до оцінювання національної безпеки України. *Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 8. С. 49–55.

275. Примуш Р. Б. Інструментарій оцінки стану національної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 4.

DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.4.44>

276. Харламова Г. О. Оцінка стабільності національної безпеки: нові рамки для аналізу. *Економіст*. 2019. № 2. С. 32–35.

277. Шевченко М. М., Бондар З. К., Житник О. М. Система критеріїв та показників оцінки ефективності стратегічного планування у сфері національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 17. С. 110–114.

278. Ярова І. Є. Методологія оцінки національної безпеки у контексті принципів сталого просторового розвитку. *Збалансоване природокористування*. 2020. № 2. С. 30–41.

DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.3.2020.212599>.

279. 2024 World Press Freedom Index – journalism under political pressure // Reporters without borders. 2024. URL: <https://rsf.org/en/2024-world-press-freedom-index-journalism-under-political-pressure>

280. Vásquez I., Mitchell M. D., Murphy R., Schneider G. S. The Human Freedom Index 2024: A Global Measurement of Personal, Civil, and Economic Freedom. Washington: Cato Institute, Vancouver : Fraser Institute, 2024. 433 p.

281. World Prison Brief data. Ukraine // World Prison Brief. 2024. URL: <https://www.prisonstudies.org/country/ukraine>

282. Health data overview for Ukraine // World Health Organization. 2021. URL: <https://data.who.int/countries/804>

283. The 2025 ALTI Global Social Progress Index // Social Progress Imperative. 2025. URL: <https://www.socialprogress.org/alti-global-social-progress-index>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

284. Глобальний індекс безпеки здоров'я // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8_%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F#

285. Global Peace Index 2015: Measuring Peace, Its Causes and Its Economic Value. Sydney: Institute for Economics & Peace, 2015. 127 p. URL: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Peace-Index-Report-2015_0.pdf

286. Global Peace Index 2022: Measuring Peace in a Complex World. Sydney : Institute for Economics & Peace, 2022. 104 p. URL: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf>

287. Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World. Sydney : Institute for Economics & Peace, 2023. 98 p. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/06/GPI-2023-Web.pdf>

288. Білий Є. Глобальні економічні втрати від насильства в 2015 році перевищили 13 трильйонів доларів // Дзеркало тижня. 2016. 8 червня. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/globalni-ekonomichni-vtrati-vid-nasilstva-v-2015-roci-perevischili-13-trilyoniv-dolariv-210636_.html

289. Corruption Perceptions Index. Ukraine // Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/ukraine>

290. Антикорупція на паузі. Україна в Індексі сприйняття корупції – 2024 // Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>

291. Індекс економічної свободи // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8.

292. Human Development Report 2023/2024. Breaking the gridlock: Reimagining cooperation in a polarized world. New York : United Nations Development Programme, 2024. 324 p.

293. Шевченко М. М., Пелих А. О. Методологічні підходи до оцінювання ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози національним інтересам. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 13-14. С. 82–86.

294. Орехова К. В., Глуценко А. В. Детінізація економіки як чинник підвищення рівня фінансової безпеки країни // *Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft : Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel*. Nürnberg, Deutschland : Verlag SWG imex GmbH, 2016. S. 145–148.

295. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку / [О. Жилінська, О. Мельничук, Л. Антонюк та ін.]. 2-ге вид. Львів : Кальварія, 2017. 164 с.

296. Україна у 2023 році зайняла 8 місце за військовими витратами // *Безпека. Аналітичний сайт Скільки-скільки*. 2024. URL: <https://skilky-skilky.info/ukraina-u-2023-rotsi-zayniala-8-mistse-za-viyskovumyvutratamy/>

297. Біла книга 2021. Оборонна політика України. Київ : Міністерство оборони України, ФОП Мишалов Д. В., 2022. 124 с.

298. Військовий бюджет України // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8#

299. Pires M. L. Defence Data of EDA: participating Member States in 2010. Brussels : European Defence Agency, 2012. 39 p. URL: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/defence-data/national-defence-data-2010.pdf>

300. США лише 0.53%, Естонія аж 2.2%: перелік країн за розміром допомоги Україні до ВВП // *Безпека. Аналітичний сайт Скільки-скільки*. 2025. URL: <https://skilky-skilky.info/ssha-lyshe-0-53-estoniia-azh-2-2-perelik-krain-za-rozmirom-dopomohy-ukraini-do-vvp/>

301. У 2020-2024 роках Україна отримала 8,8% всього світового імпорту зброї // *Безпека. Аналітичний сайт Скільки-скільки*. 2025. URL:

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

<https://skilky-skilky.info/u-2020-2024-rokakh-ukraina-otrymala-8-8-vsoho-svitovoho-importu-zbroi/>

302. У 2023 році Україна стала найбільшим імпортером зброї – 14% світового імпорту // Безпека. Аналітичний сайт Скільки-скільки. 2024. URL: <https://skilky-skilky.info/u-2023-rotsi-ukraina-stala-naybilshym-importerom-zbroi-14-svitovoho-importu/>

303. Список країн за чисельністю збройних сил // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D1%87%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8E_%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%81%D0%B8%D0%BB

304. Чисельність Збройних Сил України (ЗСУ) // Слово і діло : аналіт. портал. 2024. 30 травня. URL: <https://skilky-skilky.info/datasets/chyselnist-zbroynykh-syl-ukrainy-zsu/>

305. Кількість засуджених осіб // Слово і діло : аналіт. портал. 2023. 5 липня. URL: <https://skilky-skilky.info/datasets/kilkist-zasudzhenykh-osib-2/>

306. Як змінювалась кількість злочинів проти нацбезпеки під час війни в Україні // Слово і діло : аналіт. портал. 2024. 25 січня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/25/infografika/bezpeka/yak-zminyuvalas-kilkist-zlochyniv-protu-naczbezpeky-vijny-ukrayini>

307. Загальні тенденції тіншової економіки у 2021 році : аналіт. записка. Київ : Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування Міністерства економіки України, 2022. 12 с.

308. Як змінювався рівень тіншової економіки в Україні за останні 11 років // Слово і діло : аналіт. портал. 2021. 8 липня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/08/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsyariven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini-ostanni-11-rokiv>

309. Government debt and Government spending as percent of GDP // The Global Economy.com. 2023. URL: <https://www.theglobaleconomy.com/compare-countries/>

310. Innovation measures and Education spending and outcomes // The Global Economy.com. 2023. URL: <https://www.theglobaleconomy.com/compare-countries/>.

311. Скільки дітей народжувалося за часи незалежності України та скільки людей помирало // Слово і діло : аналіт. портал. 2024. 23 серпня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/08/23/infografika/suspilstvo/skilky-ditej-narodzhuvalosya-chasy-nezalezhnosti-ukrayiny-ta-skilky-lyudej-pomyralo#:~:text>

312. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. Ч. 1. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 449 с.

313. Державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення у % до загальних видатків // Слово і діло : аналіт. портал. 2023. 5 липня. URL: https://skilky-skilky.info/datasets/derzhavni-vytraty-na-sotsialnyu-zakhyst-ta-sotsialne-zabezpechennia-u_-do-zahalnykh-vydatkiv/

314. Лиса А. Завдані Росією збитки довіклію України сягнули \$71 млрд // Кореспондент. 2024. 19 листопада. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4733437-zavdani-rosiieiui-zbytky-dovkillui-ukrainy-siahnuly-71-mlrd>

315. Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів // Аналітичний сайт Скільки-скільки. 2023. 8 липня. URL: <https://skilky-skilky.info/datasets/chastka-vytrat-na-okhoronu-navkolyshnoho-pryrodnoho-seredovyshcha-za-rakhunok-koshtiv-derzhbiudzhetu-u-kapitalnykh-investytsiakh-ta-derzhavnykh-vytratakh/>

316. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2024 р. (млн грн) // МінфінМедіа. 2024. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>

317. Савченко-Галушко Т. Війна в Україні у фокусі безпекової політики Великої Британії // Армія Inform : інформ. агентство. 2023. 15 березня. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/vijna-v-ukrayini-u-fokusi-bezpekovoji-polityky-velykoyi-brytaniyi/>

318. Joint White Paper for European Defence Readiness 2030. Brussels : European Commission, 2025. 23 p. URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/document/download/30b50d2c-49aa-4250-9ca6-27a0347cf009_en?filename=White%20Paper.pdf

319. Dawidczyk A., Swoboda P. Designing security policy objectives for the use of the national security strategy. *Bezpieczeństwo Narodowe*. 2023. № 42 (1). S. 33–61

320. Kamariotou M., Kitsios F. Information Systems Strategy and Security Policy: A Conceptual Framework. *Electronics (Switzerland)*. 2023. Vol. 12. Iss. 2. Article 382.

DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics12020382>

321. Płaczek J. Propozycja nowej strategii bezpieczeństwa narodowego RP. *Przegląd Geopolityczny*. 2023. № 44. S. 54–70.

322. Smiljanić D. Factors affecting the relevance of national security and defense strategies. *Croatian and Comparative Public Administration*. 2024. Vol. 24. Iss. 4. P. 635–656.

DOI: <https://doi.org/10.31297/hkju.24.4.3>

323. Касич А. О. Стратегування розвитку національної економіки як доктрина безпекової політики країни. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2020. № 3 (13). С. 13–22.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4434920>

324. Корнійчук Л. В. Еволюція безпекової політики Чеської Республіки під впливом російсько-української війни. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2024. Т. 16. № 1. С. 188–199.

DOI: <https://doi.org/10.15421/352435>

325. Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Досвід Сполучених Штатів Америки щодо публічного адміністрування в сфері національної безпеки. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 323–329.

DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-48>

326. Резнікова О. О. Проблеми планування у сфері національної безпеки України та шляхи вдосконалення процесу імплементації Стра-

тегії національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2020. № 2. С. 5–16.

327.Тютюнник В. П., Горovenko В. К. Особливості засад політики національної безпеки та оборони Великої Британії, визначених у 2015–2023 рр., щодо України, Росії та її війни проти України. *Наука і оборона*. 2023. № 3. С. 11–17.

DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2023-22-3-11-17>

328.Шевчук Ю. В. Європейський досвід управління у сфері національної безпеки: кейс Польщі. *Публічне урядування*. 2023. № 4 (37). С. 78–86.

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-4\(37\)-10](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-4(37)-10)

329.Strozzi A. Sicurezza nazionale: il modello unificato che l'Italia attende e la nuova proposta di legge [National Security: The Unified Model Italy Awaits and the New Bill] // *Aspenia online*. 2025. January 8. URL: <https://aspensiaonline.it/sicurezza-nazionale-il-modello-unificato-che-litalia-attende-e-la-nuova-proposta-di-legge/>

330.Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. HM Government. March 2021. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/60644e4bd3bf7f0c91eababd/Global_Britain_in_a_Competitive_Age_the_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf

331.Integrated Review Refresh 2023: Responding to a more contested and volatile world. HM Government. March 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/641d72f45155a2000c6ad5d5/11857435_NS_IR_Refresh_2023_Supply_AllPages_Revision_7_WEB_PDF.pdf

332.National Security Concept of Estonia. Republic of Estonia Government. 2023. URL: https://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/eesti_julgeolekupoliitika_alused_eng_22.02.2023.pdf

333.Estrategia de Seguridad Nacional 2017. Un Proyecto Compartido De Todos Y Para Todos [National Security Strategy 2017. A Shared Project by All and for All]. Madrid : Presidencia del Gobierno, 2017. 128 p. URL: <https://www.lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/notasprensa/>

presidenciadelgobierno/documents/2017-1824_estrategia_de_seguridad_nacional_esn_doble_pag.pdf

334. Nacionālās drošības koncepcija 2023 [National Security concept for Latvia]. *Saeima Latvijas*. 2023. 28 Septembrī. URL: https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs_imp.nsf/0/23BC57B83960FFE1C2258A3800355E7A?OpenDocument

335. Strategia securității naționale a Republicii Moldova [National Security Strategy of the Republic of Moldova]. *Parlamentul Republicii Moldova*. 2023. 15 decembrie. URL: https://presedinte.md/app/webroot/uploaded/Proiect%20SSN_2023.pdf

336. Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova pentru anii 2024-2034 [National Defense Strategy of the Republic of Moldova in 2024-2034]. *Parlamentul Republicii Moldova*. 2024. 26 decembrie. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=146655&lang=ro

337. Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie [Defense. Resilience. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy]. *Die Bundesregierung*. 2023. URL: <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>

338. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa : Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 2020. 38 s. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf

339. Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2020-2024 “Împreună, pentru o Românie sigură și prosperă într-o lume marcată de noi provocări” [National Defense Strategy for the Country for the period 2020-2024 “Together, for a secure and prosperous Romania in a world marked by new challenges”]. Bucharest : Administrația Prezidențială a României, 2020. 43 p. URL: https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_2020_2024.pdf

340. National Security Strategy (October 2022). Washington : The White House, 2022. 48 p. URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/>

wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf

341. 2022 National Defense Strategy of The United States of America. Including the 2022 Nuclear Posture Review and the 2022 Missile Defense Review. Pentagon : U.S. Department of Defense, 2022. 80 p. URL: <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF>

342. Revue nationale stratégique 2022 [National strategic review 2022]. Paris : Secrétariat général de la défense et de la sécurité nationale, 2022. 60 p. URL: <https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/Revue%20nationale%20strat%C3%A9gique%20-%20Fran%C3%A7ais.pdf>

343. Obrannou strategii České republiky schválila vláda 4. října 2023 [The Defense Strategy of the Czech Republic]. Praha : Ministerstvo obrany České republiky – VHU, 2023. 23 s. URL: https://www.mo.gov.cz/assets/dokumenty-a-legislativa/dokumenty/obranna__strategie-_c_r_2023_final_3.pdf

344. National Security Strategy of Japan. *Minister for Foreign Affairs of Japan*. 2022. December 16. URL: <https://www.cas.go.jp/jp/siryoku/221216anzenhoshou/nss-e.pdf>

345. National Defense Strategy. *Minister for Foreign Affairs of Japan*. 2022. December 16. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100590829.pdf>

346. Defense Buildup Program. *Minister for Foreign Affairs of Japan*. 2022. December 16. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100590830.pdf>

347. Meridor D., Eldadi R. Israel's National Security Doctrine: The Report of the Committee on the Formulation of the National Security Doctrine (Meridor Committee), Ten Years Later (Memorandum No. 187, February 2019). Tel Aviv : Institute for National Security Studies, 2019. 70 p. URL: https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2019/02/Memo187_11.pdf

348. Войтовський К. Досвід Ізраїлю щодо формування стратегії національної безпеки : аналіт. записка // Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 17 червня. URL: <https://niss.gov>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/dosvid-izrayilyu-shchodoformuvannya-stratehiyi-natsionalnoyi

349. Eisenkot G., Siboni G. Guidelines for Israel's National Security Strategy. *Policy Analysis*. October. Washington, DC : The Washington Institute for Near East Policy, 2019. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/guidelines-israels-national-security-strategy>

350. Лепіхов А. Нові підходи Великої Британії до забезпечення національної стійкості : аналіт. Записка // Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 20 лютого. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/novi-pidkhody-velykoyi-brytaniyi-do-zabezpechennya-natsionalnoyi>

351. The UK Government Resilience Framework. *HM Government*. December 2022. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63cff056e90e071ba7b41d54/UKG_Resilience_Framework_FINAL_v2.pdf

352. Паливода В. О. Затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки Республіки Польща // Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. 15 травня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/zatverdzhennya-novoi-redakcii-strategii-nacionalnoi-bezpeki>

353. У Польщі триває робота над новою Стратегією національної безпеки // Portal Polskiego Radia SA. 2024. 5 липня. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/3399466>

354. Орлик В. Основні положення стратегії національної безпеки Німеччини : аналіт. записка / Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 23 червня. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-06/osnovni-polozhennya-strategii-natsionalnoi-bezpeky-frn.pdf>

355. Wright H. Estonia's defense budget to reach 3.2 percent of GDP in 2024 // ERR News. 2023. September 26. URL: <https://news.err.ee/1609113089/estonia-s-defense-budget-to-reach-3-2-percent-of-gdp-in-2024>

356. Каракуц О. Забезпечення національної безпеки і оборони Естонії в умовах російсько-української війни : аналіт. записка // Національ-

ний інститут стратегічних досліджень. 2024. 26 січня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zabezpechennya-natsionalnoyi-bezpeky-i-oborony-estoniyi-v>

357. Martinon T. Estonia approves \$3.2B defense spending spike, locks in 5.4 percent GDP target // Breaking Defense. 2025. April 25. URL: <https://breakingdefense.com/2025/04/estonia-approves-3-2b-defense-spending-spike-locks-in-5-4-percent-gdp-target/>

358. Saeima approves updated National Security concept for Latvia // Latvian Public Media. 2023. September 28. URL: <https://eng.lsm.lv/article/society/defense/28.09.2023-saeima-approves-updated-national-security-concept-for-latvia.a525735/>

359. Estrategia de Seguridad Nacional 2013. Un Proyecto Compartido [National Security Strategy 2013. A Shared Project]. Madrid: Presidencia del Gobierno, 2013. 68 p. URL: https://www.lamoncloa.gob.es/documents/seguridad_1406_connavegacionfinalaccesiblebpdf.pdf

360. Хмель А. О. Сучасні виклики та загрози для Іспанії та Європейського Союзу у Стратегіях національної безпеки Іспанії (2013 та 2017 рр.). *Регіональні студії*. 2021. № 2. С. 156–164.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.22>.

361. Estrategia Nacional de Protección Civil 2024. *Boletín Oficial del Estrado*. 2024. Núm. 304. 18 de diciembre. P. 173936–173957. URL: <https://www.boe.es/eli/es/o/2024/12/16/pjc1430>

362. Fylypenko A. Resilience in Strategic Documents and Practice of Romania. *UA: Ukraine Analytica*. 2021. Iss. 3 (25). P. 36–41. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/fylypenko2_romania_ua.pdf

363. Давимука О. Актуальні тенденції зовнішньої політики національної безпеки Румунії : аналіт. записка // Національний інститут стратегічних досліджень. 2024. 20 березня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/aktualni-tendentsiyi-zovnishnoyi-polityky-i-natsionalnoyi>

364. Орлик В. «Біла книга з питань європейської оборони – Готовність 2030»: план розбудови європейського оборонного потенціалу : аналіт. записка // Національний інститут стратегічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

2025. 24 березня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/bila-knyha-z-pyтан-yeuropeyskoyi-oborony-hotovnist-2030-plan>

365. Permanent Structured Cooperation (PESCO). Deepen defence cooperation between EU Member States // PESCO Secretariat. 2017. URL: <https://www.pesco.europa.eu/>

366. Clapp S., Höflmayer M., Lazarou E., Pari M. ReArm Europe Plan/Readiness 2030. *European Parliamentary Research Service*. 2025. April. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769566/EPRS_BRI\(2025\)769566_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769566/EPRS_BRI(2025)769566_EN.pdf)

367. Questions and answers on ReArm Europe Plan/Readiness 2030 // European Commission. 2025. March 19. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_25_790

368. Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Проноза П. В. Сучасні війни та воєнні конфлікти: сутність, класифікація, особливості та вплив на економіку. *Бізнес Інформ*. 2022. № 11. С. 6–21.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-11-6-21>

369. Опитування громадської думки: більшість українців обізнані щодо підтримки ЄС // Офіційний сайт EU Neighbours East. 2024. 13 листопада. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/opinion-polls/opytuvannya-gromadskoyi-dumky-bilshist-ukrayincziv-obiznani-shhodopidtrymky-yes/>

370. Грушецький А. Сприйняття українцями безпекових угод // Офіційний сайт Київського міжнародного інституту соціології. 2024. 5 липня. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1419&page=1>

371. Війна та дипломатія: як українці ставляться до можливих переговорів і гарантій безпеки. Опитування // Офіційний сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2024. 29 серпня. URL: <https://dif.org.ua/article/viyna-ta-diplomatiya-yak-ukraintsi-stavlyatsya-do-mozhlivikh-peregovoriv-i-garantiy-bezpeki>

372. Сааков В. Опитування: Українці готові підтримати вступ до ЄС і НАТО // Офіційний сайт медіакомпанії DW. 2024. 24 жовтня.

URL: <https://www.dw.com/uk/opituvanna-bilsist-ukrainciv-gotovi-progolosuvati-za-vstup-do-es-i-nato/a-70593928>

373. Мусієнко А. О. Співробітництво Північних країн в сфері безпеки і оборони: еволюція підходів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 498–502.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/123>

374. Нікіпелова Є. М. Організаційне забезпечення реалізації державної політики у сфері національної безпеки Республіки Польща. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. : Державне управління*. 2018. Т. 29 (68). № 2. С. 34–40.

375. Mesjasz C. Security as an Analytical Concept. *Proceedings of 5th Pan-European Conference on International Relations* (The Hague, 9-11 September 2004). URL: http://www.afes-press.de/pdf/Hague/Mesjasz_Security_concept.pdf

376. Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз : монографія / [В. Бліхар та ін.]. Хмельницький : Хмельницький ун-т управління і права ім. Л. Юзькова, 2021. 404 с.

377. Бисага Ю., Нечипорук Г. Еволюція політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців та біженців: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Право*. 2023. Т. 2. № 77. С. 310–314.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.53>

378. Боднарчук О. Г., Боднарчук О. І., Глух М. В., Гарбінська-Руденко А. В. Правове регулювання національної безпеки. Ірпінь : Держ. податковий ун-т, 2024. 202 с.

379. Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Білоусов Є. М., Калиновський Ю. Ю., Яковюк І. В. Національна безпека у філософсько-правовому дискурсі : монографія. Харків : Право, 2019. 244 с.

380. Коробцова Д. В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 141–146.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.27>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

381. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змінами, у редакції від 01.01.2020 р.). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

382. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами, у редакції від 09.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

383. Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо стратегічних основ інтегрованого управління державним кордоном України : Закон України від 16.07.2024 р. № 3858-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3858-20#Text>

384. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

385. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>

386. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

387. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

388. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>

389. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

390. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12>

391. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

392. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 20.08.2021 р. № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#n12>

393. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 р. № 687-р (із змінами, у редакції від 21.07.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#n13>

394. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80>

395. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р. № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#n12>

396. Про проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.12.2022 р. (введено в дію Указом Президента України від 23 грудня 2022 р. № 883/2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0023525-22#Text>

397. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР (із змінами; втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

398. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV (із змінами; втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

399. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Естонією // Офіційний сайт Президента України. 2024. 27 червня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-91793>

400. Кузьменко Ю. Що передбачає безпекова угода України та Естонії // Офіційний сайт суспільно-політичного інформаційного інтернет-видання «Суспільне Мовлення». 2024. 27 червня. URL: <https://susplne.media/778321-so-peredbacaє-bezpekova-ugoda-ukraini-ta-estonii/>

401. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII (із змінами, у редакції від 30.10.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

402. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР (із змінами, у редакції від 29.07.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>

403. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/479/2021>

404. Resilience, civil preparedness and Article 3 // NATO. 2024. URL: <https://www.nato.int>

405. Hall J. NATO's Resilience: The First and Last Line of Defence // LSE IDEAS, 2022. 24 p. URL: <https://www.lse.ac.uk/ideas>

406. A Strategic Compass for Security and Defence. Council of the European Union. Brussels, 2022. 64 p. URL: <https://www.eeas.europa.eu>

407. Building Resilience: New Strategies for Strengthening Infrastructure Governance. OECD, Paris, 2021. 120 p. URL: <https://www.oecd.org>

408. National Resilience of Ukraine: Hybrid Threats Challenge, Response and Prevention Strategy. National Report. Kyiv : NAS of Ukraine, 2023. 150 p.

409. Демиденко В. О. Місце й роль органів місцевого самоврядування в системі забезпечення національної безпеки України. *Право і безпека*. 2018. № 2. С. 238–249.

410. EBRD to provide 1 billion euros to Ukraine's war-ravaged energy sector in 2025. *Reuters*. 2025. 02 April. URL: <https://www.reuters.com>.

411. Bompreszi P., Cherepinskiy D., Irto G., Kharitonov I., Nishikawa T., Trebesch C. Ukraine Support After Three Years of War: Aid remains low but steady and there is a shift toward weapons procurement. Kiel : Kiel Institute for the World Economy, 2025. 14 p. URL: https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/Subject_Dossiers_Topics/Ukraine/Ukraine_Support_Tracker/3rd_Aniv_Report.pdf

412. Європа випередила США за обсягом допомоги Україні за три роки великої війни // *Texty.org.ua*. 2025. 14 лютого. URL: <https://texty.org.ua/fragments/114462/yevropa-vyperedyla-ssha-za-obsyahom-dopomohy-ukrayini-za-try-roky-vijny-doslidzhennya/>

413. Trends in World Military Expenditure, 2023. Stockholm : Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 2024. 12 p. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-04/2404_fs_milex_2023.pdf

414. Bryson J. M., Berry F. S., Yang K. The state of public strategic management research: A selective literature review and set of future directions. *American Review of Public Administration*. 2010. Vol. 40 (5). P. 495–521.

DOI: 10.1177/0275074010370361

415. Poister T. H., Streib G. D. Strategic management in the public sector: Concepts, models, and processes. *Public Productivity & Management Review*. 1999. Vol. 22 (3). P. 308–325.

416. Johnsen Å. Strategic management thinking and practice in the public sector: A strategic planning for all seasons? *Financial Accountability & Management*. 2014. Vol. 31. No. 3. P. 278–296.

DOI: 10.1111/faam.12056

417. Höglund L., Caicedo M. H., Mårtensson M., Svårdsten F. Strategic management in the public sector – How tools enable and constrain strategy-

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

making. *International Public Management Journal*. 2018. Vol. 21 (5). P. 822–849.

DOI: 10.1080/10967494.2018.1427161

418. Axelsson K. Strategic management in the public sector. *International Public Management Journal*. 2024. Vol. 27 (8). Article 2271481.

DOI: 10.1080/10967494.2023.2271481

419. Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної політики України. *Правова інформатика*. 2007. № 2 (14). С. 69–76.

420. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2021. № 4 (74). С. 96–101.

DOI: 10.32840/1813-338X-2021.4.15

421. National Security Strategy. Tokyo : Government of Japan, 2022. 38 p.

422. National Security Strategy of the Republic of Poland. Warsaw : Government of Poland, 2020. 44 p.

423. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released: Press Release No 2025/ECA/079 // World Bank Group. 2025. February 25. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>

424. Ukraine. Rapid damage and needs assessment (RDNA4). February 2022 – December 2024. Washington, DC : World Bank, 2025. 200 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/96bd9c94-c327-49b4-8aff-fe125686f04e/content>

425. Rebuild Ukraine Platform. Paris: OECD, 2024. 156 p.

426. Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2022. December 27. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2557/oj>

427. Commission Delegated Regulation (EU) 2023/2450 of 25 July 2023 supplementing Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament

and of the Council by establishing a list of essential services. *Official Journal of the European Union*. 2023. October 30. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2023/2450/oj/eng

428. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В., Проноза П. В. Закордонна практика реалізації стратегій і державних програм забезпечення національної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2025. № 5. С. 108–126.

DOI: 10.32983/2222-4459-2025-5-108-126

Наукове видання

ХАУСТОВА Вікторія Євгенівна

ТРУШКІНА Наталія Валеріївна

**Національна безпека України
у повоєнний період: концептуальні
засади та механізми забезпечення**

Монографія

Підписано до друку 27.12.2025 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ArnoPro. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 19,6.
Обл.-вид. арк. 24,7. Наклад 70 прим. Зам. № 206.

ФОП Лібуркіна Л. М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 12.02.2003 р., серія ХК № 76
61003, м. Харків, Університетська, 3, к. 9.
Надруковано у ФОП Озеров Г. В.